

József Attila / összeállítás

- Makkai Ádám:** Felgőzölgő képek az „öles kondérból” .....
Péntek Imre: Viaszrózsák egy szerelemre
 (Színmű két felvonásban) .....
 (József Attila és Szántó Judit emlékének)
- László Zsolt:** Bárcsak itt lennél... ..
Hagymás István: A mitikus József Attila (Szinkronicitások a költő
 életében és életművében) .....
- Selmeci György:** A 2005-ös őszezőszenon .....
- Széki Patka László:** J. A. törmelékek, alliterációk József Attilának .....
- Nagy Beáta:** Szeretetért koldulva (József Attila és a
 „sok kedves nő” kapcsolatáról) .....
- Gyimesi Katalin:** Eszmélet (IV., V.) .....
- Király László:** József Attila versei a megzenésítések
 tükrében (1937-1946).....
- Dányi József:** Beszélgetés Joós Tamás: Sebed a világ
 című CD-jéről .....
- Somos Béla:** Kései (nem) sirató .....
- Béres János-**
Bereményi Géza: József Attila siremlék pályázat, 2005. ....

Irodalmi tükör / szépirodalom

- Saáry Éva:** 1956 halottai, Halottak napja, Metamorfózis,
 Élők és holtak .....
- Györi László:** Anekdoták, mesék, igaz történetek .....
- Selmeci György:** Hernádi Gyula emlékére .....
- Szegedi Kovács György:** Jákob örökké, Emlékeim hegyek zöld...,
 Tükör előtt .....
- Merényi Krisztián:** A Hold gyermeke .....
- Soós József:** Vallomás, Reggel.....
- Baán Tibor:** Épp így, A téren, D mint délután, Hallgató .....
- Grószinger Zoltán:** Forgószínpad .....
- Szalai Zsolt:** Miközben Diotima a szabadságról érkezett,
 Valami credo.....

Tanulmány / Kritika

- Urfi Péter:** Emlékek, eszmények, dallamok .....
- Füzi László:** Lőrinczy Huba újabb könyve Márai Sándorról .....
- Beck Tamás:** A nyomor filozófiája (Különös láttelep a „magyar
 Ugarról”. Há János: A Herner Ferike faterja).....
- G. Komoróczy Emőke:** Poétikai átívelések
 L. Simon László: Hidak a Dunán .....
- Bakonyi István:** Életszelídítés (Szegedi Kovács György:
 Pompeji mozaikok) .....

Tükör-kép /színház, zene, képzőművészet

- Angyal Mária:** A maradandóság „átiratai” (XIV. Zalai Nemzetközi
 Művésztelepek, 2005. augusztus 2-11. ....
- Péntek Imre:** Egerszegi tárlatok (Fehér László új képei –
 Vas megyei alkotók bemutatkozása) .....
- Csepregi Márta:** Jamali tájak, emberek
 (Ljudmila Lipatova fotóiról) .....
- Hírek** .....
- Szerzőinkről** .....

Címlapon látható fotó: Fehér László: Judit gyertyával I.

Hátsó borítón: Simon János: Savaria-i emlék

Fotómontázsunk a 2. oldalon: Ortutay Tamás: József Attila balatonszárszói emlékművének felhasználásával készült.

IMPRESSZUM

Alapító főszerkesztő: Pék Pál

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

Bogár Imre – Zalaegerszeg
Kiss Gábor – Zalaegerszeg
Müller Róbert – Keszthely
Papp Ferenc – Nagykanizsa
Szántó Endre – Hévíz
Nógrádi László – Lenti
Vajda László – elnök, Zalaegerszeg

SZERKESZTŐSÉG

Péntek Imre – főszerkesztő
Bence Lajos (Szlovénia) – főszerkesztő-helyettes

Czupi Gyula
Kiss Gábor
Kostyál László
Molnár András
Tar Ferenc
 szerkesztők

ROVATVEZETŐK

Pék Pál – vers
Szemes Péter – tanulmány, kritika
Király László – zene
Tóth Imre – pályakezdeők
Ferencz e. Győző – helytörténet

MUNKATÁRSÁK

Kabdebó Tamás – Newcastle, Írország
Major-Zala Lajos – Pensier, Svájc
Makkai Ádám – Chicago, USA
Lukács Zsolt – Ljubljana, Szlovénia

Szemes Péter olvasószerkesztő;

Szerkesztőségi cím:

Pannon Tükör Szerkesztősége,
 8900 Zalaegerszeg, Landorhegyi út 21.
 E-mail: pannontukor@goncziamk.hu
 Telefon: 92/598-070

A nem kért kéziratokat lehetőség szerint
 gondozzuk, felbélyegzett válaszboríték
 esetén megválaszoljuk.

KIADÓ

Zalai Írók Egyesülete
 8900 Zalaegerszeg, Európa tér 4.
 E-mail: animator@zalasam.hu
 Telefon: 30/9562-303
Kiadóvezető: Lackner László

Előfizethető csekken vagy számlázással,
 mely a kiadó címén igényelhető.
 Az egyes számok ára: 300 Ft.
 Előfizetői díj egy évre: 1200 Ft.

Számházszám:

Zalavölgye Takarékszövetkezet,
 Zalaegerszeg, 75500258-10809415

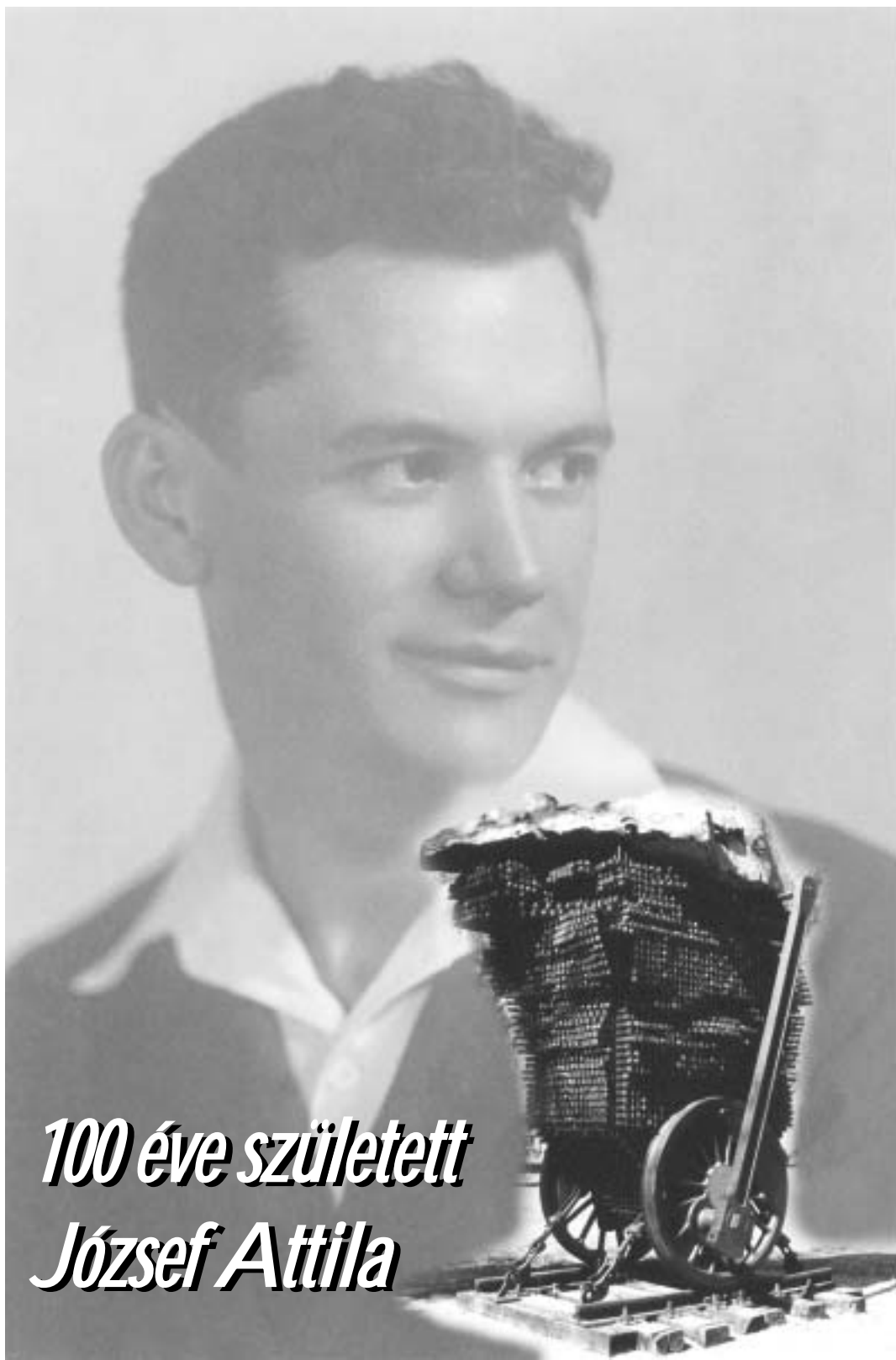
ISSN 1219-6886

Előkészítés és nyomdai munkák:

Gura Nyomda Bt.
 Zalaegerszeg, Hock J. u. 92/B
 E-mail: guranyomda@t-online.hu
 Telefon: 92/599-464

Készült Zala Megye, Zalaegerszeg,
 Nagykanizsa, Lenti, Hévíz önkormány-
 zatának, a Nemzeti Kulturális Alapprog-
 ram és a Nemzeti Kulturális Örökség
 Minisztériuma támogatásával.

*100 éve született
József Attila*

Makkai Ádám

FELGŐZÖLGŐ KÉPEK AZ „ÖLES KONDÉRBÓL”

A száz évesen is örökifjú
József Attila emlékének

I.

Harminchétig éltem. Náci Németország
rég nyakig fegyverben, kész, hogy elorozzák
mások „életterét”, orosz, ukrán, lengyel,
Anglia még szunnyadt, mint kit mákony nyelt el.
Előtte Thomas Mann Budapesten járt még
(versben köszöntöttem – letargikus játék –),
említettem: most temettük Kosztolányit
(mikor lesz Nérója EU-hozomány itt?).
Mi középen álltunk: kellettünk Nyugatnak,
SS-páncélosok veszettül ugattak,
„testvéri tankjaim” szabadság fejébe
Sztálin elvtárust hozták Hitler úr helyébe.
Dialektikusan nézd e képet, pajti,
két múlt kötődésem nem „marxi”, sem „freudi”,
költészet éjjelén – „földalatti Napot” –:
világnyi kondérban én főzöm a babot.

II.

Világnyi kondérban én főzöm a babot,
mert hogy – habár élek – a Halál én vagyok.
Mindegy, hogy ki eszi: burzsoá, proletár
- ily szcénát nem játszott Hofi, sem Latabár –,
légy herceg vagy koldus, mindnek meg kell halni
(akkor is, ha e rím régimódi, talmi).
Nem jutottunk soha el az értelemig:
hasmánt csúszva-másztunk megvont élelemig;
pöröltünk Istennel: rámondtuk, hogy „hosszú”,
s „rövid a szalonna...” – ezért égi bosszú
járt volna mindünknek, ám a jó Úristen
hamiskásat mordult, mondván, hogy úgy sincsen,
amin összeveszni itt érdemes volna.
- sokak szerint úgysem kóser a szalonna –,
mely így rendre szimbólummá lényegült át,
hogy Zsdánov s Révai kisajátíthassák.

III.

Fözöm hát a babot Világnyi Kondérban –
 „értelem” és „szép rend” sajnos még odébb van;
 dolgoznék, játszanék értelmesen, szépen,
 ám a Kaszás Csillag nem csak „megy az égen”:
     kegyetlen szögekben vágat és tántorog,
     milliónyi csontváz, légy-koszra tárt torok
     rothad el nyomában, majd tengerrengéssel
     föld anyánk ráduplicál, s szól: „ember, ne késs el!
 Rohanj fel a hegyre, s óvd meg a gyermeket,
 kinek apja, anyja, testvére elveszett,
 hogy majd elrabolják, s legyen szex-rabszolga
 valahol Nyugaton, „parfömöt szagolva”.
     Tart a világrengés – hat milliárd önző
     lélek rázza. Mikor jössz már el, Vízöntő?

IV.

Isten-szalonna, vagy szalonna-Isten?
 Értjük e két szó-pár szép szintaxisát?
 A tét: „eszméletbe” így rakni át,
 hogy ne omolék rom-halomba kincsem:
     az étel-szellem dialektikája.
     Szellemből étel, ételből a szellem,
     akár tudja a böjtre ítélt jellem,
     s a fő mézárós, ki ha eszik, már ma
 vétket vedel, mely felfúj és alámos,
 mert nem érti, hogy minden étel: élet.
 Ha van Isten és lesz egy végítélet,
     nem kérdi senki, hogy itt lent mit ettél,
     és sírógörcsben hány rokont temettél –
     éhomra visz át jó Kháron, a Vámos.

V.

Roskad az Antarktisz, cseperészet az Északi-sark már,
 elfeketült kupacokban a Föld elalél, tovatűnik,
 fűl milliónyi tüdő, belereszket az égi magasság,
 s nagy kerek ózonlyuk veti ingét dühvel az elfuseráltság
 „nagy haladást” recsegő, profit-éhes, szörnyű hadára.
 Látod-e mennyire félve-szeretve imádlak, GAIA?
 Föld-anyá vagy, gyönyörűm, ki a szennyes telt kosarával
 mész, menetelsz fel a padlásablakig, engem alul hagysz,
 ingemet én vakarom, szappan híján, sulykolgatom állva,
 s szánom az Úristent, amiért még lúgköve sincs már.
 Ez iszonyú, rút olvadozásban a gyászt a szívemre,
 mint ótvarra kötést, te reám verted, kalodám vagy,
 és beleborzongok látván, hogy e Földre születtem
 Mars vagy a Hold helyett, vagy a bomló balga Világűr
 más naprendszereket tekerő vonatsínjei mellé.

VI.

Nehéz ma írni – pesszimum, optimum,
egymásba dőlve rajzotok-fajzotok,
mért válasszam hát egyikötök
stílus-irányzati maszkpofáját?

Fenébe, gyorsan, optimum, pesszimum,
lelépni, balra! Vannak elég sokan
kiknek még kell a régi séma
vers-alibi, irodalmi mankó,

s a „mímelt mámor“ keserű leve.
Odi profanum vulgus et arceo –
s habár Babits ezt rég megírta
jól nekimenve szegény Horácnak,

megismétlendő: nem követek tömeg-
ízlésre gyártott szózuhatag-panelt –,
én öntörvényű létben élek
túl a sínen, mely a végtelenben

- bár ketten vannak – végül is összeér,
mint ezt megírta egykoron Bolyai,
s így optimizmus-pesszimizmus
összeragadva tovább pöröghet.

Embernek lenni iskola, tanterem,
itt nincs bukás, csak újra tanult anyag,
s ezért a gyáva értelemnek
össze kell állni az ÉRTELEMMEL,

mely úgy s csak akkor hagyja le önmagát,
ha nem veszít el semmit ez egyszer-egy
megunt és látszólag unalmas,
mégis örökre igaz tanából.

VII.

Heten voltunk önmagammal,
úgy fújtuk a pokol-dudát:
hallom hát aggodalommal,
hatvan éve lötték Budát.

Hónapokig szaporodtak
orosz hullák, német hullák,
magyar hullák, fagy-aszottak,
majd jöttek nagy vezér-nullák

s mondták, hogy e szép pokolban
 hogyan kell a dudát fújni –,
 bár egyik sem tudta hol van,
 s hogy a „duda” vajh' mi holmi.

Szép duda a Buda-duda,
 heten kell azt fújni, bizony,
 verset írsz? Nem oda Buda,
 nem irodalmi ez iszony –,

ám ha kétled igazságom,
 sietve bevallom máris:
 reszketek a „semmi ágán”,
 ügyem: egzisztenciális.

Nem az a baj, hogy mit írtok
 - tömeghalál lehet téma –,
 de csak ott közös a birtok,
 hol nem gleichschaltolt a séma.

„Szelid özként” elidőzvéni
 tigris-éhség lakott bennem,
 így kellett negyvennégy őszén
 holt heted-magamba' lennem.

2005-01-16, Chicago

„Egész testében reszket, mint a gyermek,
 Két rajta kaptak, hogy buktát lopott.”

Kó Boldizsár

Péntek Imre

Viaszrózsák egy szerelemre (József Attila és Szántó Judit emlékének)

„A két Bánat-vers a költő énje tükröződésében eggyé olvad: „Futtam, mint a szarvasok...”, „...Farkas leszek, takaros...”, „...Egy pillanatra se martak ki csak / az az elvaduló csahos rám támadt...”, „...ordas tár-sam mind habos...”. De ez már arra tartozik, aki majd egyszer a megírandó...dráma keretében József Attilát megszemélyesíti”. Vértés György: József Attila és az illegális kommunista párt, 1964

Színmű két felvonásban

Személyek:

József Attila (26 éves)

Szántó Judit (28 éves)

Németh Andor író, kritikus (42)

Fejtő Ferenc író, kritikus (27)

Andai, titkos mozgalmi küldönc; Feri pincér (ugyanaz a személy)

Játszódik Budapesten, a harmincas években.

I. felvonás

Székely Bertalan utcai bérelt lakás.

Andai: Nézze, József elvtárs. Alapvetően elégedettek vagyunk magával, szóval odafönt.. is...Valóban, a munkások felvilágosítása nem közömbös... Az előadásai jók, kedvelik, ahogy maga beszél... Mert fontos a közvetlen, emberi hang. És az elméleti felkészültség, tisztaság. A jelentések..., jelzések, amik eljutnak hozzánk, a vélemények egyértelműen jók. De az illegalitásnak megvannak a maga szigorú szabályai... Nekünk vigyáznunk kell a kapcsolatainkra. A lebukásra. Nem szabad kockáztatnunk. Az a sok kétes, polgári figura, akivel nap mint nap a kávéházban érintkezik... Hisz maga írta, a Lebukottak... vagy mi a címe... A következmények...

J. A.: A Lebukott...

Andai: Áh, persze... De maga mégis többes számban kezdi... „Megvallattak, hogy vérzett a hunsunk...”. Vagyis: minket. De a szolidaritást jól kifejezi... S a vége erőteljes, az a le hull a lakat. Meg a Szovjetunió éltetése. Mi ezt nem felejtjük el, számon tartjuk..., tartják, odafönt is... A kádereinket... Mert a „kizsákmányolás megbukik” – ahogy írta – arra mérget vehet... Jön az új világ. És a burzsoák megtapasztalhatják azt, hogy milyen a kizsákmányolás-mentes, kommunista társadalmi rend... A példa ott van. Nem is olyan messze innen. S ettől rettegnek... Na, de ezt maga is tudja... Én csak arra kérem, legyen óvatosabb. Ne adja ki magát mindenkinek, válogassa meg jobban a barátait. Judit vigyáz magára, nagyon helyesen. És Csillag elvtárs is mindenben segítségére lesz. Tudja, akinek a múltkor a vasas munkásotthonban bemutattam...

J. A.: Igen, emlékszem, Judit is említette, hogy ő az összekötő. Akkor az előadás rendben? A vasasoknak és a bőripariaknak, a gödi strandon. Vasárnap tisztól. A fő téma a külpolitika, a fasiszta veszély. A Szovjetunió szerepe. S utána kultúrműsor, szavalatok, én is elmondok néhány versemet.

Andai: Csak vigyázzon! A Szovjetunió szerepéről csak annyit, amennyit elbír a környezet. Ha meggyőződtek arról, nincsenek spiclik a közelben. Az egészséges bizalmatlanság. Ami nélkül nem élhetjük túl

ezeket a nehéz idöket. Érti, ugye..., József elvtárs?! Az ügy érdekében óvatosnak kell lennünk. Ezt el is várják. S még valami: majd elfelejtetem. Itt van egy levél. Ezért jelentkezni fog egy elvtárs. A neve nem fontos. A jelszó: Zebulon. Nem írhatja le, ez világos.

J. A.: A memóriámra nem panaszkodhatom. Kívülről tudom szinte minden versemet. S különben is: „Burzsibörbe kösd be Marxot...” A vázlataimon sem igazodik el rajtam kívül senki... Hiába böngésznek a kopók...

Andai: Helyes, azt hiszem, értjük egymást. Hát akkor., ahogy megbeszéltük. Menjen ki, nézzen körül, tiszta-e a levegő?

J. A.: (Kimegy és visszajön) Minden rendben, Andai elvtárs. Tiszta a levegő.

Andai: (Távozik, az ajtóból) Vigyázzunk egymásra, ez a lényeg. Magára szükségünk van. Szüksége van a mozgalomnak. Vizontlátásra.

J. A.: (Egyedül marad) Igen, azt hiszem, nincs más út. Legalábbis most. A tanítás, a felvilágosítás. Ha már nem lehettem tanár – Horger úr jóvoltából –, most mégis taníthatok. De még nekem is tanulnom kell. Bár tudnék többet olvasni. Ezt nem vallhatom be. Keveset tudok, kevés szellemi táplálékot vettem magamhoz, nem szedtem össze magamat eléggé ahhoz sem, hogy fölemeljem azt, amit föl szeretnék mutatni. A marxi-lenini gondolatokat úgy kell előadnom, hogy a legegyszerűbb hallgató is megértse. És a verseimben világossá kell tennem az új tanítást. Megmutatom ezeknek a moszkvai szarjankóknak, mit jelent a költészet. Mi az, hogy szocialista költészet. Ezeknek fogalmuk sincs arról, miként kell megírni egy verset. A szent Szántó Gyuszi! A sarló-kalapácsos kultúrctsinovnyik, szenvedő proletár, krími nyaralással. „Hát innen jövünk mi, / villogó szemű, büszke Jázmin utca... Játéktalanul és éhesen, / de csillagok sugarával ékesen – / Jázmin utca! – a jövő pörölye / a te kezében lendül... Jázmin utca, amint a jövő pörölyét emeli... Nevelés. A költői kép logikájának, a névvarázsnak a megcsúfolása. Tapsikolnak a jázminok... Talán ez elmegy... Vagy itt ez a Lenin. Fülhasogató. „Minket levertek. / Fehértisztek kötöttek karóra. / És ahogy megírtad: / akasztófák nőttek osztályöntudatlanságunk felett... Minket levertek, mint vak a poharat... A múltkor hallottam az Ilkoviciban. Ez jó. „...De egyszer volt már Diktatúra itt.” Diktatúra – nagy betűvel. Adynak képzeletét? „... Nem lehet nem gondolni arra, / hogy nálunk már állt a Kommün.” Állt, mint Katiban a gyerek. S ezt még lehet fokozni: „Te vagy gyűlöletünk vörös zászlajában. / Te vagy az éhezők elszánásában”. Akkor fog igazán szeretni, ha nyilvánvaló lesz, ki nagyobb, híresebb. Akkor lesz igazán enyém, s nem egy hideg mozgalmi márványszoborral hálok együtt. Fel fog izzani ez a szobor, esküszöm. Persze, hazajön, és azzal kezdi, hogy fáradt... Hogy bedóra dolgozik. Baszni is fáradt. Azt már nem teszi hozzá, hogy ő tart el engem. De tudom, így gondolja. Némán tesz szemrehányást. Némán teszi elém az ételt, a tiszta inget, gatyát. És amikor nem látom, beles a kis retiküljébe, hogy a daliás, nagy faszú férje fényképét nézegesse. Lehet, hogy így élvez el. Én meg hiába kúrom hátulról, előlről. Csak technikai koituszra alkalmas. A moszkvai Gáborkájára gondol, a bőrkabátos, magas homlokú szépfiúra, amikor döfködöm. Hogy az mennyivel jobban csinálta, nyalta, falta, pörgette a farkán. Én meg elveszek benne. Én úgyis elveszek... Hát akkor jöjjön a gáz.

Sz. J.: (Bejön) Szervusz, Attila. Hogy vagy, mint telt a napod?

J. A.: Szervusz, fiam. Olyan jól aludtam, amikor Andai fölvert. Mindent megbeszéltünk, vasárnap a gödi strandon a vasasok és bőripariak várnak. Remélem, lesz valami finomság, valami meglepetés. Emlékszel, amikor Újpesten tartottam előadást a dialektikáról a koporsóüzemben – a legjobb helyszíni illusztráció a megszüntetve megőrzésre – és a lelkesedés csak rövid ideig tartott. Kis idő múlva itt-ott horkolást hallottam. Átvillant az agyamon: Attila, ezek egész nap dolgoznak, fáradtak. A leninizmus és marxizmus tudomány. Elmélet. Ezt így továbbadni kéthetenként vagy havonta egyszer kevés és nem megemészthető. És akkor, ami a világon probléma volt, mindet bedobtam a tömegbe. Rendes, hétköznapi szavakkal szembeállítottam a két osztályt, a burzsoáziát és a proletáriátust, és megszűnt a horkolás. Elmondtam mindent, ami kis hazánkban a tőkés termelés és az osztályharc terén történik. Példákat soroltam, párhuzamokat vontam a hazai és távoli események között. Úgy éreztem, megértettek. A kérdéseikből. Vagy egy óráig kérdeztetek, ott a forgács és a koporsók között. És nem szűntek a kérdések. És válaszolnom kellett. Egyszer csak nyílik az ajtó és egy kis öreg proletár néni nagy lábasban gőzölgő grízes

tésztát hozott be. Este nyolckor. Mikor már mindenkinek kopogott a szeme. Persze, tányér nem volt. Nagy tenyerekbe, papírra szedtük a tésztát. És szinte faltam, én, aki világ életemben utáltam a grízes tésztát. Erről jut eszembe, holnap főzzél nekem, Judit. Annyira megkívántam. Ugye, főzöl, fiacskám? (Judit hoz bújik)

Sz. J.: Főzök, ha lesz miből. A Weltner tata a Népszavánál adott pénzt? Tudod, engem elküldött, hogy nem ad 12 pengőt a versedért. S te a lelkemre kötötted, ennyiért ott ne hagyjam. Hiába 8 szakaszos. Még ki is nevetett, hogy neki mindegy, hogy 2 vagy 20 szakaszos, másnak adunk 8 pengőt, Attilának 12-t. Mire jutottál vele?

J. A.: Nyugodjál meg, visszamentem. És dühösen kérdőre vontam őket. 12 pengő, két szakaszért? Ezt mondtátok a feleségemnek? Hát jó, akkor – itt van. És letéptem két szakaszt belőle, ide a 12 pengőt. És még téptem belőle, ezért is. Nevettek, bosszankodtak, aztán megszavaztak 30 pengőt. A Weltner tata kacsintott, amikor ott hagytam őket...

Sz. J.: Hát ez valóban meglepetés.

J. A.: S van még egy. A múlt este, a Jolánéknál Laci virággal tért haza, s te hazafelé szemrehányást tetél, hogy én soha nem hozok neked semmit. A főúrnak is elmondtam, a Japánban, ajánljon valamit, valami figyelmességet – tudod, a Feri pincér, aki már annyiszor hitelezett –, s ő említette, hogy a Falk Miksa utcában van egy virágüzlet... Az anyósáé... Ott vegyek, olyat, ami megmarad... Ami tartós... Így is történt. (A szekrény mögül elővesz egy nagy rózsacsokrot) Na, mit szólsz hozzá? (Juditnak adja)

Sz. J.: Úristen, mi ez? Majd' letöri a kezem.

J. A.: Ezek a halhatatlanság rózsái, viaszból.

(Nevetnek)

Sz. J.: Akkor ez egy remek nap. Milyen nehezek. (Előkeres egy vázát. Beleteszi a rózsákat.) Szépek és gazdagok vagyunk, fizetünk lakbért, villanyszámlát. A háziúr már alig bír magával. Boldoggá tesszük a burzsuj lelkét...

J. A.: Elvileg igen. A pénzt csak jövő héten adják oda.

Sz. J.: Ne búsulj, öregem... Erre már tudok kölcsönkérni. A Slezsák néni ad egy tízest, akkor már meg vagyunk mentve. A boltosunk pedig újra fölírja hozomra, amit kell...

J. A.: Moszkvából nem küldenek csomagot? Állítólag nagy ott a jólét.

Sz. J.: Ne kötözködj már... Előbb kapunk Baumgarten-díjat Babitstól, mind a ketten, mint onnan akármit. Hisz' olvashattad, nagy a szegénység, jegyrendszer van. De az IGE sem volt valami gavallér a múltkor. Harminc pengővel szűrték ki a szemed, amikor Nagy Lajos 60-at kapott. Pedig neked ugyanúgy van feleséged, mint neki. Inkább azt mondd, mi van a kötettel? Vádat emelnek? Nem értem, hogy a barátaid most nem segítenek... Vagy megvárják, míg börtönbe csuknak?

J. A.: Beszéltem Hatványval, megnyugtató. Az ügyvédünk is nagyon karakánul lépett fel. Azt mondta, nem fognak vizsgálatot elrendelni ebben az ügyben. Legalábbis, ellenem nem. Beérik a kihallgatással. A kihallgatás csak formáság volt. Megkérdezték, elismerem-e, hogy én írtam a Szocialisták és a Vastag Margotról című verseket. Mondtam, hogy igen. Akik bevitték, naiv, jó szándékú balekok. Kísértek egy csomó szobán át. Végre eljutottunk az intellektuális csoporthoz. Végre megtudtam, mi a vád. Osztály elleni izgatás és szemérem elleni vétség. De a Lebukott is érdekelte őket. Ezt is rám akarták bizonyítani. Kulcsárnál tartottak házkutatást, s ott került elő. Egy gépirat. Én diktáltam neki gépbe. A nagy Schweinitzer, a főkopó előtt feküdt a corpus delicti. Képzelheted..., te, te zöld lény.

Sz. J.: És?

J. A.: Teljesen meglepett az öreg. Igen udvariasan hozzám fordult: egy ilyen tehetséges ember, mint én, írhat-e rossz verseket? Mondom, ki van zárva. Akkor ezt hogy írta? Így akart kelepcébe csalni... Igen, én írtam, de igen különös körülmények között, az analízis alatt jutott eszembe, s gépbe diktáltam Kulcsárnak. Biztos olvastam valahol, s előbúvároltam a tudatalattimból. Forgalomba került? Mondom, tudtommal, nem. Ne nézzen engem ilyen ostobának... Legyintett. Csak azt nem értem, hogy aki olyan szép verseket tud írni, mint a Betlehemi királyok, hogy tudott az analízisben ilyen rossz versig eljutni? Nem olyan rossz az, próbáltam védeni. De aztán megértettem... Mert így folytatta: Szóval maga azt állítja, hogy

ez a vers az egyetlen példány és erről nem tud senki? Így van – válaszoltam. Akkor menjen szépen haza és olyanokat írjon, mint a Betlehemi királyok.

Sz. J.: Hát ez elég bizarrul hangzik...

J. A.: Pedig így igaz. Ahogy én látom, Lajosnak lehet komolyabb baja, a nyomdásznak. De őt kihúzza az ügyvéd. Még szerencse, hogy azt az 500 példányt meg tudta menteni. S akihez kellett, el is juttatta.

Sz. J.: Akkor most te vagy a lebukott...

J. A.: Szívesen bukom le veled... az ágyba...

Sz. J.: Arra még ráérünk...

J. A.: Arra mindig rá kell érnünk...

(A szín elsötétedik)

Színváltozás, ugyanaz a lakás.

Sz. J.: (rendezgeti a szétszórt papírokat, könyveket) Azt mondtad, nem lesz házkutatás. A kihallgatással vége...

J. A.: (az ágyban fekszik) Zöld lény. Hát nem nagyszerű? Idejön két ilyen derék ember és megkérdik, hiszek-e Istenben? Komolyan mondom, ha még egyszer találkozom Schweinitzerrel, – aki jó költőnek tart, hallod-e? –, megkérem, hogy egy teológust küldjön, akivel elvitázunk az angyalok neméről. Vagy a tiéd-ről...

Sz. J.: Marha! Nem adtam elég bizonyítékot neked? Sokkal nagyobb baj, hogy megint elkésem az üzemből... A bedó irgalmatlan... Kinek kell annyi esernyő, amennyit mi gyártunk?

J. A.: Ma ne menj be! Végy ki szabadnapot. Szabotálj, sztrájkolj, dönts a tőkét!

Sz. J.: Dönteném én, ha a háziúr nem fenyegetőzne... Erről jut eszembe, a Népszava mikor fizet? A kölcsönt meg kell adni. Előbb-utóbb.

J. A.: Az a baj, hogy a Népszavánál sem értenek meg. Bresztovszky kifejezetten utál. Engem is és azt is, amit írok. Hányszor megtörtént, hogy a kifizetett verseimet sem hozta le. Én meg lestem a lapot, mint egy zöldfülű. Hogy benne vagyok-e? Mert a Népszava olvasói még mindig azok, akiknek én írni szeretnék. A Weltner tata legalább elfogadja azt, amit másoktól hall: hogy a verseim jók. Megvan benne a segítőkészség. Igazi, régi vágású, maga magát kiművelt szocdem. Aki jól megél a mozgalomból. Tudálékos, kukacos, de valahogy érzem, hogy kedvel... Ismerte anyámat... Még dolgoztatott is vele... Talán sajnál... Tudom, a szíve mélyén a Tuba Karcsi versei tetszenek neki, egy cukrászsegéd azért mégis édebben tud dalolni a proletár füleknek...

Sz. J.: Jaj, Attilácska! Milyen gonosz tudsz lenni. Az édesség fontos, te is azt írtad: „A szövőlány cukros ételekről álmodik...” S emlékszel, amikor 20 pengőért vettél cukrot, bonbont, csokoládét a Parisien Áruházban? S elosztogattuk az utcán. Jaj, de bolondok voltunk... Ha ma lenne 20 pengő, de boldog lennék... Istenem, mit szólnak, ha megint elkésem... Állandóan szekálnak: Az úrinőnek derogál időben beérkezni... S mi dolgozunk helyette...

J. A.: Figyelj csak, Judit! Az Ödön vesz egy panziót Balatonszárszón, az Etusnak, menjünk mi is velük... Ott majd dolgozunk, megleszünk... Olyan gondnokfélék lennénk. Megszökünk a nyomorúság elől...

Sz. J.: Ugyan, Attila, hogy bírál ki hosszabb időt a kávéház és a társaság nélkül... Ki lesz Nagy Lajos sakkpartnere? Kivel vitázol Szárszón, milyen színű – nem a Balaton – a tenger? És ki fogja megkérdezni Kaczér bácsi helyett, ugye, megint valami szép verset írt a mester... Megveszem... Németh Andor nem megy utánad, sem Déry, sem Danzinger, sem Fejtő...

J. A.: Mit akarsz Fejtővel? Én szégyellem a múltkori látogatását... Beléd akart kötni, csak azt nem tudom, miért... Mert az ő felesége más? Mert náluk nem zúg a varrógép a dolgozószobában? Nagyon röstellem a viselkedésemet, hogy vettem a lapot... Össze akar ugrasztani bennünket... El akar választani...

Sz. J.: Az a pofon, amit kaptam tőled, belül fáj... De az még jobban, amit a szerelmes verseidről mondt... Hogy nem tudsz szerelmes verseket írni, holott az a te műfajod... Mellettem és hozzám – nem. S hogy képes voltál ugrani, amikor azt a nőt felhozta a Balogh Vilma estélyén... Azt a puccos dámát. S verset kezdtél hozzá – a megalázásomra.

J. A.: „Tompok, kalapok, dobozok”. Látod, nem tudtam folytatni. Valami ördög szállt meg, az diktálta ezeket a szavakat...

Sz. J.: Viszont az intrikus elégedetten, vigyorogva távozott... Mikor látta, hogy sírva fakadok... „Hogy a Rózsi velem nem beszélne így...” Ha én egyszer elmondom Rózsának, amiket erről az impertinens alakról, a szeretőiről tudok..., szeretném hallani, mint beszél vele az a szegény asszony...

J. A.: De te nem mondd el... Nem teheted...

Sz. J.: Ezt nem felejttem el neki... Azért nem lehetsz nagy költő, mert a legszebb szerelmes verseket beléd fojtom... Ezt a pimaszságot, az én lakásomban, az én vendégemként... Azt hiszi, a Japánban van, ahol értékelik az efféle ugratást...

J. A.: Egyébként az igaz, hogy nem tudok hozzád szerelmes verset írni. Te erős vagy, vasárnap is dolgozol. Én meg gyenge, esendő. Felesleges. Néha elfog a kétségbeesés. Ki kér tőlem verset? Hiszen amit a tömegeknek szánok, alig néhány száz emberhez jut el. A munkásokhoz, az esti előadásokon, baloldali polgári barátaimhoz. S talán ők meg is értik, mi fáj nekem. A nagy lapok el vannak zárva előlem. Talán jobb lett volna Petőfi korában élni. Vándorlása közben nyitva állt előtte a parasztok portája, a fogadók, a csárdák. Ha elmondta a versét, a közönség szívesen fogadta. S jutott neki étel, ital, egy tömésnyi pipadohány, fekhely. Nekem sem kéne több.

Sz. J.: És velem mi lenne? Nekem nincs helyem a képben?

J. A.: Dehogynem. Te lennél a csábító fogadósné, aki megvetné a pihe-puha ágyat. Ahova fáradtan megtérnénk. Nem is tudod, milyen jó érzés, amikor mellettem vagy a társaságban és oldalra nézhetek, ahol ülsz, és érzem, hogy hozzám tartozol. Ilyenkor biztonságban vagyok, és a hiúságomat legyezi, hogy egy olyan asszony a társam, aki után sokan kinyújtanak a csápjákat...

Sz. J.: Kora reggel ez egy szép vallomás... Remélem, rácáfolsz Fejtőre és vers is lesz belőle. De most mennem kell. Vigyázz magadra, melegítsd meg a krumplifőzeléket, ha megéhezel... És gondold rá valami finom feltétet... Este későn jövök, próba lesz a kórossal. Egy hét múlva föllépés. (E)

J. A.: (továbbra is az ágyban) Talán mégis jobb lesz, ha kitartunk egymás mellett. Nem vallom be, de az ő erejéből nekem is jut. Neki köszönhetem, hogy befogadott a mozgalom. Csak javamra válik, ha kevesebb időt töltök a Japánban. A sakkozás Nagy Lajossal? „Eccer élünk, eccer élünk, egy parasztot lecerélünk...” Játszadozás, ostobaság, időpocsékolás. Még jobban el kell mélyülnöm a marxista irodalomban. Az Irodalom és szocializmussal azt hiszem sikerem volt a Jaures-körben. Judit büszke lehetett rám. A művészi állandó és művészi változó gondolatát még azok is értették, akik a művészetre vonatkozó sok szabályt rejtélyesnek tekintik. S talán Kassák is megérti, amit neki üzentem: a műalkotással szembeni értelmes követelmény nem az, hogy új legyen, hanem hogy valóságos világi (kozmosz) összefüggésekből, társadalmi ellenétekből alkotódjék. Aki a művészi állandót megtalálja, ihletett ember... Vajon én az vagyok? Én nem az vagyok, akinek látszom, én nem a verseim vagyok. Ezt képtelenek felfogni. Analízisre kellene járnom, hogy kiderítsem: ki vagyok én? De ehhez is pénz kell. A Hatvany pénze. A gazdagok pénze. Azt mondják, dolgozni kéne. Hatvany sem dolgozik. Illyés Gyula sem dolgozik. És mégis milyen jól van. Mindenki szereti. A fahangú verseit. Lehet, hogy nem Babits verseit kellett volna átírnom, hanem Illyését. Akkor nem lenne ilyen nagyra a tehetségével. Babits is megértette volna, mennyire középszerű, erőltetett, amit kicsihol az agyából. Kosztolányi sem szereti. De engem becsül. És Juditot is a szívükbe fogadták. (Csengetnek)

Andai lép be.

Andai: József elvtárs! Beteg talán? Mi ez a felfordulás?

J. A.: Házkutatás volt. A Schweinitzer emberei. De nem találtak semmit. A Lebukott szerzője után nyomoznak. Az egyik nyomozót ismertem, iskolatársam volt a Franzstadtban. Ő is felismert. Így aztán nem nagyon kutattak.

Andai: Látja, József elvtárs! Amint mondani szoktam: fő az óvatosság. Egy a baj magával: túlságosan ismerik. Verseit, cikkei jelennek meg. Az újságokban szerepel. Persze, ez másfelől nézve – jó. Hogy látják, hogy egy ilyen ismert ember ott van a mozgalomban. Példa. Hivatkozási alap. Bár ez az ügy, ez a kötet-ügy fejfájást okoz. Az ügyvédre ne legyen gondja, mi fizetjük. Azért nekünk is vannak támogatóink, van

még a kasszában annyi. Megvannak az összeköttetéseink, még a magyar királyi bíróságon is. Más a gond, kedves József elvtárs. Jelzéseket kaptunk az elvtársaktól, hogy az előadásaiban itt-ott elhajló, revizionista nézetek bukkannak fel. Márpedig ez nem tolerálható. És az is vele jár, hogy ez terjed... Az antifasiszta küzdelemben nincs pardon. Értse meg, nem engedhetjük meg, hogy egyes elvtársak szellemileg elkalandozzanak, egyénieskedjenek. Miféle munkásegységről álmodozik? A szocdemekkel? Ezekkel a munkásarúlókkal? A faszizmus ellen? Antifasiszta munkásegység?! Honnan veszi ezeket? Antifasiszta népfront? Micsoda baromság! A pártfegyelem ellen uszít, aki ilyesmit hirdet. Engem is kompromittál, elvégre én bíztam magában. Nézze, ezen a téren nincs pardon. Az ilyen nézetek óriási kárt okozhatnak, nemcsak a mi szűkebb köreinkben, hanem az egész mozgalomban is. Azt javaslom, egyelőre függessze fel az előadásait, amíg a helyzet tisztázódik.

J. A.: Andai elvtárs! Számomra a mozgalom, a párt szent dolog. A pártfegyelem, rendben. De! Egyszerűen nem látom be, miért kellene a munkásoknak egymásnak esniük, mialatt a fasiszták röhögnek a markukba. Ezek a szörnyetegek bikacsökökkel verik majd a fejünkbe, hogy mi az előbbre való: a pártfegyelem vagy az összefogás. Engem igazán nem vádolhatnak, igyekeztem mindent megtenni. A Döntsd a tőkét remélem, nem kifogásolja senki. Mozgósító hatását. Moszkvába, a Sarló és Kalapácsnak is küldtem verseket... Hidas Antal öccsével küldtem el...

Andai: És kapott választ? Nézze, egy ilyen közlést ki kell érdemelni. Ez pedig iszonyú felelősséget ró a szerkesztőkre. Hogy kiket vállalunk, de akkor teljes mellszélességgel.

J. A.: Ha jól értettem, engem csak részben vállalnak? Mire céloz? Ne bosszantson fel. Mit kell még bizonyítanom? A könyvemet elkobozták, a detektívek úgy járnak hozzánk, mintha haza járnának, engem Schweinitzer lecsukással fenyeget... Akkor ezek a moszkvai eltartottak, ezek a tehetségtelen mozgalmi herék... Ezek mondják meg, hogy mit kell tennem 1931-ben, Budapesten?

Andai: Hagyjuk a személyeskedést. Vannak fenntartásaink, ha erre kíváncsi. Egy-két kritika eljutott hozzánk, hamarosan meg is jelenik, amely érzékelteti a problémákat. Maga okos ember. Gondolkodjon el rajtuk. Világossá teszik eltévelyedéseit a helyes pártvonalról.

J. A.: (maga elé morog) „Ne tékozzol bizalmadat...”

Andai: Mit mond?

J. A.: Csak idéztem valakit... Azt hiszem, jobb, ha távozik...

Andai: Magának meg kell értenie fellépésünk elvi indoklását...

J. A.: Azt hiszem, megértettem...

Színváltás, ugyanaz a szoba.

József Attila az asztalnál ül.

J. A.: Gyömrői, a hülye. Hiába mondom el neki. Impotens vagyok, kérem, gyógyítson meg. De nem a tudálékos szövegével. A testével. Nem érti, nem akarja érteni. Az egyesülésre hajtó ösztön szavát. De a pénzt elteszi. Zsebre vágja. Dögöljön meg. Impotens vagyok és infantil. Mit tud ez ellen tenni, hogy ne legyek? Miért fektet a díványra, és miért ül mögém? Hogy ne lássam? A duzzadó érzéki száját. Szájnyílását. Az ajkát. A szeméremajkát. Amelyet rám nyitogat. Így sohasem fogok meggyógyulni. Jól tudom, hogy ott van a hátam mögött, és ő is tudja, hogy nem kellemes egy állatnak sem, ha mögötte egy másik állat liheg... Ha velem együtt lihegne... Akkor, talán... Miért vállalom ezt a megalázó szituációt? Önként? Mert én vagyok a hülye. Attila, mondom magamnak, te vagy a hülye. Már mások is látják. A hátam mögött összenevetnek. A hülyén. A Fejtő röhög rajtam, mert nincs dolgozószobám. Németh Andor, mert átírtam a verseimet. A kávéházban idézgetik... a túlbuzgó Attilát. És röhögnek a hülyén... Mit akartam én a párttól, a nagy Szovjetuniótól? Felettes ént? Apát? Nézd, Attila, te tudod, hogy mindannyian szeretünk, de nehéz a mi mozgalmunkat úgy vezetni... Engem ne vezessen senki. Mindegyik butább, mint én. Állítsanak bármit, én megcáfolom. Az én csavaros eszemem nem fognak ki. Ha összefognak, akkor sem. (Előveszi a Sarló és Kalapács folyóiratot) Szegény Judit. Ezt dugdosta előlem. Ezért sírt, amikor nem tudtam, mi a baja... Mit szólnak ehhez az elvtársak? Megjött a moszkvai üzenet. A Szántó Guszitól. Visszavágó az elcsábított feleségért. A magyar proletárirodalom platformtervezete – a la Hidas Antal. A platformtervezet öntudatosai. Én nem Moszkvában, a proletárdiktatúra 14. évében szájalkok tehetségte-

lenül, hanem itt, az ellenforradalom 12. évében dolgozom. Nem én mondom, hogy eredményesen. Forradalmi verseimet nem a politbüro bennfentesei olvassák, hanem a munkások kezén forog sokszorosítva, s kórusok adják elő... Féllillegális találkozók. És többnyire jók, legalábbis nem tehetségtelenek, mint a plattformtervezetben idézett sorok, vers címén:

*„Kiutat kerestünk, kiút fele vágytunk,
s a „Viharmadarad” került a kezünkbe,
s az „Anyá” lapjai arcunk feltüzeltte.”*

No, majd szóba állok velük, ha a többes számú alanyhoz többes számú állítmányt tesznek. Ezeknek vagyok én fasiszta. „A fasizmus táborában keresi a kivezető utat.” A krími nyaralás azért jobb, mint a gödi strandon opósokkal verekedni. Suhintott a sarló, lesújtott a kalapács. Proletáirodalom – fogalmuk sincs, miről beszélnek... Proletárvers címén eddig magyarul csak szennyirodalom jelent meg. Hát jó, jönnek a Sarló és Kalapács dilettánsai, átengedem nekik a terepet. (Kezében összegyűri a folyóiratot)

Sz. J.: (belép) Látom rajtad, hogy olvastad...

J. A.: Szervusz, kicsim. Azt hiszem, ki kell cserélnem az olvasmányjegyzéket. A dialektikus materializmus helyett a pszichoanalízis szakirodalmát választom. Hidas és moszkvai elvtársai eldöntötték a kérdést.

Sz. J.: Mi a szándékod?

J. A.: Nem hagyom válasz nélkül, légy nyugodt...

Sz. J.: Attila, ehhez nekem semmi közöm. És borzasztóan sajnálom, teljesen kiborultam... Hidd el, sokan nem értik... Szolidárisak veled. Hogy jutott hozzád a lap?

J. A.: A Japánban, amikor kimentem a mosdóba, valaki az asztalomon felejtette... Vannak még jóakaróim... A moszkvai összeesküvés számai idáig elérnek...

Sz. J.: Képzeld, Attila! Lehet, hogy a Fejtő volt... Aki majd neked esik, hogy én hová csábítottalak, miféle társaságba... Ahol hátba támadnak, megaláznak... Én ezt nem bírom... Én leszek mindennek az oka... S titokban te is Gyula bosszújára gondolsz... Ne is tagadd... Istenem. (Sír)

J. A.: Jutkám, ne vádold magad. Nem, eszembe se jut téged bármi miatt okolni... Ha nem álltál volna mellettem, ki tudja, hol kötök ki... Hol kötöm fel magam... Hogy némi akasztófahumort vigyünk ebbe a szemét és zavaros ügybe. Mindenesetre én megírtam a válaszomat. És elküldtem Andainak, hogy juttassa el Moszkvába, a Sarló és Kalapács szerkesztőségébe.

Sz. J.: Hol van? Hadd olvassam...

J. A.: Tessék... Hadd teljék a keserű pohár...

Sz. J.: (olvassa) Ím, e tanulmány fekszik előttem. A proletárság irodalmának és íróinak történelmi helyzetét, szerepét és föladatát kívánja elméletileg megalapozni. Fölszólít minden proletárirót, hogy adja elő e tervezettel kapcsolatos véleményét. Kiállok hát, hiszen joggal állíthatom, hogy proletáriró vagyok, noha e plattformtervezet rövidesen fasisztának nevez... (elcsuklik a hangja) Attila, ezt nem küldhetted el... Ezt úgysem fogják közölni. S ezzel csak ártasz... Nekünk...

J. A.: Majd meglátjuk. Vannak más lapok is, ha a moszkvai elvtársak visszautasítják. Hál' Isten, idehaza még sajtószabadság van. S ha nem közlik, van még egy adum. Egy vers..., igaz, csak bökvers. (Gúnyosan kezdi mondani)

*Önfeledten dalolgatnak
a moszkvai csalogányok,
proletárt még elevenen
sajnos egyikük se látott...*

*Hivatali asztaluknál
folytatják az osztályharcot,
néhány pohár vodka után
győzve győz e sok akarnok.*

*Tisztas havi apanászuk
rubelben is sokra rüg,
így hát könnyen fasisztáznak
e költöként is kisfiúk...*

*A Hidasból nem lesz rudas,
az Illésből próféta...
Hiába is száll szekéren
szociális szószékra...*

*Aki ezt a zagyvaságot
platformtervé habarta,
ki lehet más, mint a Sándor,
nem a nagy, csak a Barta.*

*Üresfejű társaságuk
folyton Marxról magyaráz,
hálójába fogja mindet
Emilkénk, a Madarász...*

*E moszkvai csalógányhad
hangicsálhat, bereked...
Nem verik fel énekükkel
a hazai berkeket.*

*Ám a krími tengerparton,
hova mind nyaralni jár –
egy nem lesz belőlük soha:
forradalmi viharmadár.*

**„Valamikor volt a tett,
abból lett a gyűlölet,
ebből pedig szeretet,
s a világnak vége lett.”**

Damó István

Szegények, mind szárnyaló viharmadárnak képzelik magukat. Gorkij után – szabadon... Szárnyaló vagy szarnyaló... Nekik mindegy.

Sz. J.: Attila, ez a vers nem kerülhet nyilvánosságra. És a vitacikked sem. Gondold meg, most valahova tartozol. Még ha meg is bántottak. Gondolod, hogy te vagy az egyetlen, akit súlyos sérelem ért? Hallottál a moszkvai perekről? Hogy emberek tűnnek el naponta? Hogy a belső osztályharc nem ismer irgalmat? Ez most élethalálharc, aki ebben megtántorodik, vagy lepaktál az ellenséggel, az áruló. Ha akarja, ha nem. Nem akarom, hogy árulónak bélyegezzenek. Ha innen kitzítanak, hova állsz? Kik lesznek a barátaid, a társaid... Mindig rettegtél a magánytól. Ha ezt megléped, a legszörnyűbb magány vár rád. Oda már nem tartozol, innen meg kiséprűzöd magad. A senki földjére igyekszel... A biztos pusztulásba...

J. A.: Nézd, Jutka! Nem győztél meg. De a kedvedért, lásd, megteszem. (Összetépi a verset) Egy böksérsért nem kár... Sokkal többet jelentesz nekem, mint gondolnád... Igen, lehet, hogy ez nem szerelem, ez szövetség. Olyan összetartozás, ami ezer százból szövődik össze. Árvaságunkból, szegénységünk, kivetettségünk. S ahogy a mozgalomba belevetettük magunkat. S persze, a csalódás... A csalódások. Ha azok löknek el, akikben legjobban megbíztunk. Te ezt is megérted... Megérted és megvigasztalsz. A világ üres és félelmetes. Egymásba kell kapaszkodnunk. És néha persze kegyetlen vagyok, bántalak. De kivel veszekedjem, ha nem veled. Kinek hozzam el szenvedéseimet, ha nem neked? Ha bántanak, én is visszabántok. Ha jót tesznek velem, azt is viszonzom. Ilyen egyszerű az egész. Én a szenvedők között érzem otthon magam. És te is közéjük tartozol. Köztük őszinte vagyok, megnyilhatok. Nem úgy, mint az analízisen, ahol csak ocsmányságok fordulnak ki belőlem. Amíg beléd, beléjük kapaszkodhatom, van biz-

tos talaj a lábam alatt. Ha elfordulok tőlük, magamba hullok, feneketlen kútba. A kút mélye a halál. Vigyázz rám, mert akkor magadra is vigyázol. Egyszer majd lesz rendes lakásunk, bútorunk, s ahogy az anyám, sűrögve, énekelve jársz-kelsz a szobában, a konyhában... Ahogy egy fiatalasszonyhoz illik... Én megjövök a munkából, fáradtan, kimerülten. És az öledbe hajtom a fejem... Valahogy így... És megint kigyerek leszek, aki odabújik a mamájához... (odabújik Judithhoz, aki a Nincsen kenyér, nincsen só című dalt dúdolja)

A szín elsötétül.

II. felvonás

Székely Bertalan utcai lakás, szombat délelőtt.
Judit pakol a szobában.

J. A.: (belép) Szervusz, Juditom! Végre itthon... Mi újság?

Sz. J.: Én kérdezem – mi újság? A többiek már rég hazajöttek, mi tartott ennyi ideig Lillafüreden? Nem értesítettél, hogy ennyi ideig maradsz. Egyáltalán, hol húztad meg magad? Az IGE rendezvénye megszakadt szegény Pakots halála miatt... A levelezőlapodat megkaptam. Rajta az egy szó: Szervusz. Az az egy szó nem sokat árult el... Nem voltál valami közlékeny...

J. A.: Nem egyedül maradtam, velem volt Fejtő és Németh Andor. Hát igen, nem a legjobban kezdődött, engem Berda Jóskával tettek egy szobába, aki egyfolytában a csopaki rizlingről tartott előadást, megfelelő illusztrációkkal. Felhozott vagy öt butéliát, évjáratot, palackozást – és mondta, mondta, mi a különbség köztük... S engem is kapacitált..., hogy igyak vele... Képzelted, hogy zavart... Ezért kénytelen voltam elvegyülni a társaságban...

Sz. J.: Igen...? Valami nő társaságában...

J. A.: Jaj, Juditka! Ne légy már olyan féltékeny! Az igaz, hogy találkoztam Kárpáti Auréllal és ismerőseivel, megbeszéltünk néhány dolgot... Tudod, egy kritikussal jóban kell lenni... Megígérte, hogy ír a Külvárosi éjéről... A Pesti Napló azért még mindig számít... Voltak ott még, Nagy Lajos, Németh Andor... Szóval a szokásos...

Sz. J.: És még mi számít? Ha felbukkan egy csinos nő a társaságban? Akkor te ráveted magad, udvarolni kezdesz neki, hátha megjön az ihlet... Tisztán esztétikai szempontból. Mert én már nem számítok... Én csak kiszolgálak, mint egy cseléd, törődök veled, főzök, mosok rád, hogy a tiszta, szépen kiöltözött Attilácska megtetsszen valami buta polgári tyúknak... Hogy mégis a Fejtőnek legyen igaza...

J. A.: Eltúlzod ezt a dolgot... Egyébként az IGE rendezte a számlát, néhányan még maradtunk. Szép a táj, a tó, körülötte a hegyek, a vízesés, kiváló az ellátás... Miért ne maradtam volna... Még dolgozni is tudtam... De nem ez a fontos drága gyermek, az, hogy itthon vagyok, veled vagyok... Ölelj már meg, ne légy ilyen zord... Te, te zöld lény... (Judit hajlik az ölelésre, összeölelkeznek)

J. A.: Elég piszkos volt a vonat, a korom a réseken is átjött, hiába húztuk le az ablakot, közben majd megfulladtunk a hőségtől... Megfürdök, készíts ki fehérneműt, váltást sem vittem eleget... Na, ez jól fog esni... (Levetkőzik, a zakóját a szék karfájára teszi. Bemegy a fürdőszobába, hallani, hogy énekel tusolás közben.)

Sz. J.: (Megigazítja a zakót, a belső zsebéből kiesik egy papírlap. Felveszi, látja, egy vers... Olvasni kezdi az Ódát. Egyre elkeseredettebben, vérlázítóbban hangzik a szöveg. Aztán magába roskadva leül. Kezében a papírlap. Suttog.) A világ legszebb szerelmes verse...

J. A.: (Kijön a fürdőből, egy szál gatyában, nyakában törülköző) Egészen más, lallala, hallá válok hajnalra... Várnak a Japánban, sietnem kell...

Sz. J.: Nem hallá válsz, szörnyeteggé. Már azzá is váltál. (sír)

J. A.: (hidegen) Szóval megtaláltad... Remélem, világos, nem hozzád írtam...

Sz. J.: Szerelmi óda, ez igen. Egy egész óda, hogy óda ne rohanjak. Csak azt nem értem, hogy akkor

mit keresel itt? Miért kínzol? Értelek, nem kell többet mondanod. Már nem szeretsz, nem engem szeretsz. Megértettem. Nem baj, elmész, elköltöazol rajongásod tárgyához... Ő talán nagyobb megértéssel lesz irántad. Mert én már nem bírom tovább. Még szerencse, hogy nem házasodtunk össze, ahogy kérted... Mennyivel egyszerűbb az elválás...

J. A.: Tévedsz, kicsim. Nem megyek el. A Japánba megyek. És visszajövök ide. Sőt, itt maradok kizavarhatatlanul, és végig kell szenvedned, hogy én más szeretek. A világ legszebb nője... És a vers is a világ legszebb szerelmes verse. Most pedig agyó, vár a Nagy Lajos, a sakkparti nem késhet... „Eccer élünk, eccer élünk, egy parasztot lecerélünk...” (Kimegy)

Sz. J.: Engem te nem fogsz lecerélni... Költőcske... Attilácska... Nem vagyok én sem paraszt, sem piszkos gatyá... Erre a csereberére akár fogadhat is a Japánban, de nem fogsz nyerni.... Le fog konyulni... a bajuszkád... (Előveszi a kínnes zacskót, kiönti egy pohárba, vizet ereszt rá, és felhajtja.)

Évike, kislányom, megbocsátdod... Látod, milyen anyád van. Szörnyű ez az egész. Elhagytalak, eldobtalak, most az életet is eldobom. Anyósom átkai megfogantak...

(Külső hangok)

Anyósa hangja: Hoztál pénzt, te kávéházi kurva... A lányodat ingyen tartjuk? Összeállítal egy ingyenélővel? Azt a pénzt, amit ráköltesz, a lányodra költenéd... Milyen anya az ilyen... Semmilyen... De elvetetem téled, megy a lelenche... A kommunista apja jó messze, Moszkvában, ott sütteti a hasát a nappal... De a gyerekével az sem törődik... Hogyan fajzott el az én fiam... Szégyellek végigmenni a faluban. Hiába gyónok, áldozok, imádkozok... Krisztus, segíts! Tűnj el, te átkozott céda... Az Úr megbüntet, légy átkozott...

Andai elvtárs: Látja, Judit! Megmondtam magának. Már rég szakítania kellett volna... A Párt már elhatárolta magát ettől a zavaros fejű elhajlótól... Pákozdynak megmondtuk, hogy írjon egy valódi, marxista, elvi kritikát a Külvárosi éjéről... A Társadalmi Szemle a mi álláspontunkat tükrözi... „Kutyaként szimatol előre és mint a macska, fülel hátra”... Szép kis hasonlat az állatvilágból. Elvtársaink tehát nem a mozgalom, az állatvilág képviselői. Szakítson minél előbb... Magára szüksége van a mozgalomnak, a pártnak... Még hogy nem mond verset, mert József úr féltékeny a versmondására, nevetséges... De jobb, ha tudomásul veszi, József Attila versei nem hangozhatnak el az előadásokon, az esteken, sehol... Felejtse el ezt az embert... Mondd, mit érlel annak a sorsa... Az ő verseinek a sorsa az, amit Garai megírt... „egy osztályharcos pöcegödörben / megannyi versed elrohad.”

Fejtő hangja: Nem tudsz írni, Attila, amíg ez a nő melletted van. Te már rég nagy költő lehetnél, ha elszakadsz ettől a mozgalmi démontól... Mert ez nem nő, ez osztályharcos anyacárnő... Lehet ezt az erőszakos brosúra-lényt szeretni? Gondolom, még az ágyban is Marxot vagy Lenint idézi, amíg szeretkeztek... Hidd el, ez még mindig a Szántó Gyulát, alias Hidas Antalt szereti. Veled csak kényszerből fekszik le.. Nem csoda, ha impotens lettél... Egy márványszobrot nem tudsz kielégíteni... Fuss, menekülj tőle...

(Sz. J. lehanyatlik a díványra.)

(Néhány perc múlva József Attila akar bejönni az ajtón, de az zárva. Rázza a kilincset, be akarja törni az ajtót. Majd az üveget betörve, elfordítja a kulcsot. Judithoz rohan.)

J. A.: Úristen, Jutka, mit tettél? (Megnézi a poharat, beleszagol.) Kinin. Jutka, térj magadhoz. (Pofozza) Ne hagyd el magad. Hozok segítséget. (Kimegy telefonálni. Visszajön.) Ne halj meg, kedves! Nem hagyhatok itt. Bántottalak, én örült. Az a nő, azt sem tudom, hogy kicsoda. Tényleg, ott volt a társaságban. Kacérkodott velem. Majd amikor közeledni próbáltam hozzá, kinevetett. Provokált. Azt mondta, szeret. Úgy, mint egy gyereket. Erre felrohantam a szobánkba, és egy ültőmben megírtam. Mire visszatértem az asztalhoz és megmutattam neki, már nem érdekelt. Olyan idegen volt, mintha sohasem láttam volna. De a Mellékdal rólad szól. Kérlek, hidd el...

(Mentősziréna hangja, a színház elsötétül.)

Színváltás. Japán kávéház.

Fejtő és Németh Andor az asztalnál. (Jön a Feri pincér.)

Feri pincér: Máris hozom, Németh szerkesztő úrnak a szokásost, kis tejjel, Fejtő úrnak kapucínert.

Fejtő: Köszönjük, Ferikém. Látom, a társaság teljes létszámban együtt van.

Feri pincér: Csak a József szerkesztő úr hiányzik.

Németh Andor: Tudod, hogy nem szereti, ha így szólítják.

Feri pincér: Hát a József úr, az egy okos ember. Hallottam vitázni nem egyszer, azt' a végén mindig neki lett igaza...

Németh Andor: Ja, hát az Attila egy rémes krakéler... Beleköt az élő fába is. Állíts valamit, és én megcáfolom... Ez a hozzáállása.

Fejtő: No, mindjárt lesz rá egy élő példa. Mert ahogy látom, közeleg.

J. A.: (leül közénk, int) Feri úr, a szokásost. (Szemmel láthatóan le van törve.)

Németh A.: Szervusz, Attila. Kissé elgyötörtnek látszol. Történt valami?

J. A.: Hát, így is mondhatjuk.

Fejtő: Tehát történt. Jó vagy rossz?

J. A.: Ahogy vesszük... Találjátok ki!

Németh A.: Állj, állj, szóval akkor barkochba. Kéretik komolyan válaszolni. Attila, gilt?

J. A.: Gilt.

Fejtő: Ez a dolog ma történt?

J. A.: Igen.

Németh A.: Ma délelőtt?

J. A.: Igen.

Fejtő: Tegnap még nem gondoltad?

J. A.: Nem.

Németh A.: Á, így nem megyünk semmire. Szisztematikusan kell kérdezni. Szűkíteni a kört. Tehát: tárgy?

Fejtő: Jó, vedd át a stafétát.

J. A.: Igen.

Németh A.: Csak?

J. A.: Nem.

Németh A.: Fogalom is?

J. A.: Nem.

Németh A.: Aha, valami kombinált. Tárgy és személy együtt?

J. A.: Igen.

Németh A.: Képzelt személy?

J. A.: Nem.

Németh A.: Élő?

J. A.: Erre nem felelhetek.

Németh A.: Nem él? Meghalt?

J. A.: Erre sincs válasz.

Németh A.: Hogyan? Se él, se hal? Talán élőhalott?

Fejtő: Egyre érdekesebb.

J. A.: Nem.

Németh A.: Aha, tehát ebben a pillanatban nem tudod, hogy él-e az illető. Ez egy kis akadály... De nem torpanunk meg.

Fejtő: Fogadás nincs? Mi a tét?

Németh A.: Tehát ez a személy olyan ember, mint én vagy te?

J. A.: Igen.

Németh A.: Ismerjük?

J. A.: Igen.

Németh A.: Közelről?

J. A.: Igen.

Németh A.: A feleséged. Judit?

J. A.: Igen.

Fejtő: Mi van vele? Ne légy már ilyen fád. Történt valami? Baleset?

Németh A.: Ez a tárgy, amiről szó van, megtalálható otthon nálatok?

J. A.: Igen.

Németh A.: Összetört? Fejedhez repült? Kirepült az ablakon?

J. A.: Nem.

Fejtő: Andor. Én fogadok, nem jössz rá. Állod?

Németh A.: Igen. A tét egy üveg csopaki rizling. Olyan, amit Lillafüreden ittunk. Rendben?

Fejtő: Rendben.

Németh A.: Érzem, hogy jó nyomon járok. Ez a tárgy összefüggésben van a mostani lelkiállapotoddal?

J. A.: Igen.

Németh A.: Ez a tárgy nagy? Kicsi? A padlón van? A szekrényben? A feleségeden?

J. A.: Nem, nem, nem, nem.

Németh A.: Várjunk csak. Ha nem a feleségeden, a feleségedben van. Élelmiszer?

J. A.: Igen. Nem.

Németh A.: A gyomrában?

J. A.: Igen.

Fejtő: Vesztettem. Feri úr, hozza azt a csopakit.

Németh A.: Méreg.

J. A.: Igen. De nem igazán mérgező, bár a dózis meglehetősen nagy. Négy deka kinin. Alig tudta lenyelni. (Legyint) Remélem, már kimosták a gyomrát. És túl van a veszélyen. Estefelé benézek hozzá.

Fejtő: Kininbe még csak most fogunk, mi restek...

J. A.: Feri úr, te pedig ne légy veszteg...

Feri úr: (hozza a csopakit, leteszi, kibontja, tölt) Szerkesztő úr! Örülök, hogy látom. Remélem, ismét kifogott rajtuk...

J. A.: „Nincs a teremtésben vesztes, csak én”...

Németh A.: A kinintorna végére. Proszit. (koccintanak)

Színváltozás, Korong utcai lakás.

Sz. J.: (már ágyban, J. A. belép) Milyen volt a vacsora? Nem ettél semmit, amikor elmentél... Pedig a kedvencedet főztem, tejfölös makarónit... Persze, a Hatványék kaviárjával, szendvicseivel nem tudok versenyezni... Remélem, degeszre etted magadat...

J. A.: Judit. Nincs értelme...

Sz. J.: Minek?

J. A.: Nagyon gazdag akarok lenni.

Sz. J.: Megbántottak? Megsértettek? Beszélj!

J. A.: Nagyon gazdag akarok lenni.

Sz. J.: Értelek Attila, de ezt ne most, éjjel tizenegykor beszéljük meg. Holnap korán kell kelnem.

J. A.: Nem viccelek. Gazdag akarok lenni. Bármilyen áron. Betörök, rabolni fogok. Nem érdekel. Tudod, miért? Emlékszel, amikor a Mama eltörte rajtam a seprűt, miért kaptam a verést? Felelj!

Sz. J.: (mintha leckét mondana) Azért kaptad a verést, mert anyád munkából jöved téged káposztáért küldött, és te a boltból fonnyadtat, puhát hoztál. Annyit tudnod kellett volna, hogy puha káposzta már rohad, kidobhatod...

J. A.: Ezért kellett engem csépelni, verni... Jolán és Etus előtt. A szomszédok előtt. Egy védtelen gyereket. Gyűlöltem az anyámat. De most gyűlölöm igazán. Azért akarok gazdag lenni, mert akkor kime-

gyek a temetőbe, és a tíz körmömmel ásom ki a sírjából és szétverem a koponyáját... Mert szegénynek szült, a Gát utcai nyomorba. Erre nincs mentség.

Sz. J.: Szégyelld magad, Attila! Báró Hatvanyéktól jössz, a puccos fogadásról, ahol te vagy a díszproli, a csodabogár költő... Akit különcségből pátyolgatnak. Etetnek, itatnak, támogatnak... Ez nem normális. Szégyelld magad, a bejárónő erre az estére többet kap, mint a te anyád egy hónapi keresete. Amiből azt a három ronda kölykét eltartotta, akik közül a legrondább, a legundokabb te vagy. És most hagyj aludni.

J. A.: Jól van, kicsim. Én még olvasok.

J. A.: (monológja) Báró Hatvany, havonta ötven pengő. A Lajos, a Lala. A nagy Petőfi-kutató. Aki még filmszerepet is szerzett nekem, egy Budapesten forgatott francia filmben. Mert én tudok franciául. Még verselni is... „Sur les eaux fraîches, et immenses / Le continents nagent et silence”... Parapamm paramm papamm... Lehet, hogy filmsztár leszek, ha összejön a forgatás. De mint annyi más, ez is elmaradt. De én nem filmsztár akartam lenni. Költősztár. Proletárköltősztár. A szocialista égbolton. A nemzetközi mozgalom égboltján, ahol olyan csillagok ragyognak, mint Hidas Antal... A moszkvai csillag, sarlóval, kalapáccsal. De odasuhintottak... Rendesen. Tudjátok, mit, én már nem akarok költő sem lenni. Ha nem tartanak el, mert költő vagyok, akkor nem érdekel az egész. Igen, tartsanak el az írásaimért. Teszek én a hazának olyan szolgálatot, amiért ezt joggal elvárhatom. Ahogy Petőfi tette. Ő is az írásaiból akart megélni. És csodák csodája, meg is élt. Ellentétben velem. Az ő Szendrey Júliája nem éhezett, mint szegény Judit. Nem görnyedt naphosszat a varrógép mellett. Nem rohagált a Népszavához, Babitshoz, az IGEÉ-hez. De ő igen. Azt hiszi, nem tudom. Hogy bement könyörögni Babitshoz, kapjak Baumgarten-díjat. Az, hogy én vagyok a legjobb költő, és még díjat is kapjak? Ez már sok lenne... A díjból talán meg is híznék, szegény Juditnak nem kéne belém imádkozni az ételt... A dicsőségtől fel is puffadnék... Mint Berda Jóska... De akkora hólyag nem lennék, mint Illyés... Akit ideje lenne kipukkasztani... Mert száll, száll egyre száll... Mint a pillangó, egyenesen Babits asztalkájára... A Nyugat címloldalára... Onnan piszkálja, piszkálgatja verseimet... Bezzeg neki nem kell analízis... Ő maga a népi egészség. A juhászösök vére nem válik kávéházi vérré... De én beteg vagyok. Lehet, hogy apám vérbajos volt... Ez az én örökségem. Ezért vagyok impotens, ezért maszturbálok, mert a nővel nem tudok mit kezdeni... Nekem a neurózisom a luxusom... Ehhez ragaszkodom. Ezért fizetek Gyömrőinek. A forradalom csak társadalmi neurózis. Lehet, hogy az új korszaknak nem Marxra, egy új Freudra lenne szüksége. Aki kigyógyítaná az erőszakból az embereket... Engem már aligha gyógyít ki bárki... A halálösztön erősebb bennem, mint az életöztön. Őrült vagyok, beteg, teher... De elég is volt ebből...

(Kinyitja a gázcsapot.)

Sz. J.: (felébred) Mit csinálsz, Attila? Mi ez a bűz?

J. A.: Félsz, ugye? Pedig most meg fogsz halni.

Sz. J.: Tévedsz, nem fogok meghalni.

J. A.: Azt hiszed, megszökhetsz. Rád zárom az ajtót. A kulcs nálam.

Sz. J.: Dehogy, Attila. Van más megoldás. Egyszerűen elzárom a gázcsapot.

J. A.: Ha hagyom. De nem hagyom. Most erősebb vagyok nálad. Próbáld ki!

(Sz. J. felugrik, el akarja zárni a gázcsapot)

J. A.: (széttárja a karját) Kicsim, ez nem fog menni. Jobb, ha belenyugszol.

Sz. J.: Akkor kinyitom az ablakot.

J. A.: Nem engedlek az ablakhoz.

Sz. J.: Akkor a székkal betöröm.

J. A.: Sajnálod az ablakot, ki kell hívni az üvegest. Hiszen laktérre sincs, éppen üvegesre futná... Tudod, a koporsókon van egy kis ablak. Majd azon kitekintünk...

Sz. J.: Na, most már elég, Attila. Tudod, mennyi lesz a gázszámlánk?

J. A.: Az igaz, hogy sok lesz. Majd a Hatvany kifizeti... A magyar bárók és a magyar prolik összetartanak...

Sz. J.: Tudod mit, Attila? Igazad van, nem érdemes olyan emberrel élnem, aki orvul magával akar hurcolni a másvilágra. Mint valami túszt. Hát akkor inkább haljak meg, de most már én ragaszkodom ehhez a kilépőhöz... Ha akarnád, sem engedném elzárni a gázcsapot.

J. A.: Nem? Akkor azért is elzárom.

Sz. J.: Ne közelíts! Hagyj békén! Hagyj meghalni.

J. A.: (dulakodnak) Mindig te akarsz felülkerekedni. Ezért gyűlöllek...

Sz. J.: Amit elkezdted, vállalj.

J. A.: Hát jó, legyen meg a te akaratod... Így nekem is könnyebb.

Sz. J.: Na, ebből elég. Engedj oda, elzárom.

J. A.: Nem.

(Sz. J. nagy erővel pofon üti)

J. A.: (gyerekesen duzzogva) Milyen nagy volt. Igazán, Jutka, ez milyen nagy volt.

Sz. J.: Ha játszani akarsz, ne az életünkkel játssz. És ne ilyen felelőtlenül. Ha megbeszéljük, vége, a kisujjamat sem mozdítom az életemért. De mondd meg, mi van, mi működik benned, amit nem értek? Ami idáig juttatott. Hisz' vidáman mentél el, és most minden a feje tetejére állt...

J. A.: Igen, talán igazad van. De a Japánban megint azt mondták, marha vagyok, dilinyós, mert nem hagyom abba az analízist. Ha egyedül megyek, mindig jobban bántanak, mintha kettesben vagyok veled. Hatványék azzal bántanak, hogy segítenek. Megalázó. Ilyenkor hazajövök, és rajtad töltöm ki a haragom. Meg aztán kíváncsi voltam, milyen lesz ez másodszer. Előbb-utóbb úgyis meghalunk, az ember próbáljon utánanézni, milyen meglepetések érik ebben a helyzetben.

Sz. J.: Mára legyen elég a meglepetésekből. Gyere, bújj mellém, aludjunk.

J. A.: Mondom, mindig tiéd az utolsó szó.

A szín elsötétül.

Színváltás. Korong utcai lakás.

Látszik, hogy nem laknak benne. Kulcscsörgés, J. A. és Sz. J. belépnek.

J. A.: Azért még mindig olyan hely ez, ahol szívesen laknék... Látod, a kulcsokat sem tévesztettem el. (mutatja) Meg aztán voltak szép emlékeink is.

Sz. J.: A gázra gondolsz? (nevetnek)

J. A.: Maradt még a Babits-féle pénzből? Egyáltalán, hogyan jutottál be hozzá? Illyés nem állta el az utadat? Babits sohasem bocsátja meg azt a szörnyű irományt. Így fogunk meghalni, ezzel a bántással, sérelemmel... Pedig lehetett volna másképp is.

Sz. J.: Kimért volt, mint mindig, de láttam, hogy megrendült attól, amit elmondtam...

J. A.: 200 pengő fixszel, az ember könnyen viccel. A bőröndöt, amit akkor vettünk, odaadtam az Etusnak, költözött ő is... De a cipő megvan, a csináltatott cipő. (mutatja)

Sz. J.: Hogyan tovább, Attila? El kellene döntened. Egyébként nagyon szépek a Flórához írt verseid.

J. A.: Kezdjük újra, Judit. Flóra csak hiteget, Flóra elérhetetlen. S úgy hallottam, Illyéssel is volt valami kapcsolata. Nekem ez a hazám...

(színpadiasan széttárja a kezét)

Sz. J.: Ez egy kihűlt haza, amióta elköltöztem, én sem tettem be ide a lábamat. Te pedig le vagy láncolva „talpig nehéz hűségben“.

J. A.: Ez nem így volt. (A falon egy szögön kerek kézitükör függ, J.A. leveszi, és a szekrény tetejéről az Etus által készített kerámia férfifejet teszi a helyére.) Etus egyetlen jó munkája. Nekem nagyon kedves darab. (A tükröt visszateszi a fiókba.) Így, most otthon vagyok.

Sz. J.: Ez már csak kapaszkodás, önáltás. Hidd el, én sohasem felejttem el azt a hat évet... Amit együtt töltöttünk, jobban-rosszban. Azokhoz a szép versekhez, amik itt születtek, nekem is közöm van...

J. A.: Jutka! Ne beszélj így. Érzem a hangodon, hogy te még hozzám tartozol. Miért kényszerülünk olyan szerepet játszani, amilyent egyikünk sem akar... Ha a Mama élne, ti biztosan jól megértenétek egymást... Kérlek, ne mondd el senkinek, hogy elváltunk... Az emberek nem jók, szeretnek pletykálni, s olyasmit tételeznek fel rólunk, aminek az égvilágon semmi alapja sincs. De lassan hozzászoknak ahhoz, hogy külön vagyunk... És azért néha találkozunk...

Sz. J.: Látod, ennek semmi akadálya.

J. A.: Ezt a mai estét töltjük együtt. Legyen ez a búcsúestünk. Erről jut eszembe, írsz még meséket... Van egy témám. Eladom neked, hallgasd meg. Volt egyszer egy ember – figyelsz, Jutka? Ez az ember Istentől két ajándékot kapott. Bárkit bármikor meghalathat, de – ez az ötlet – ugyanakkor fel is támaszthatja. Volt valakije, akit nagyon szeretett, de múltak az évek, és a szerelem egyre gyengébb lánggal pislákol. Egy idő után közönnyé, majd utálattá, később gyűlöletté vált. És az emberünk szabadulni akart ebből a kapcsolatból. Küzdött magával, de aztán egyszer kimondta: haljon meg az egykori kedves. S akit szeretett, meghalt. Először nem érzett semmit, később azonban gyötörni kezdte a hiány. Ismét küszködött magával, de aztán nem bírta ellenállni: kimondta a bűvös szót, és a halott feltámadt. Aztán újból zavarni kezdte, s egy szempillantás alatt a halálba küldte kedvesét. És így ment ez hosszú ideig, nem tudta eldönteni, mi a helyesebb. Meghalatta, feltámasztotta. Egyre rövidebb időre. S érezte, közeledik az idő, amikor a halálból nincs feltámadás. Félni kezdett... Mert mégis rájött: nem tud nélküle élni. (gonoszkodó arccal néz Juditra) Megírod?

Sz. J.: Értelek, Attila. Nem mese ez, gyermek... Ha én fordítva meséltem volna, az neked volna nagyon rossz.

J. A.: Most megyek és elmondom az embereknek, hogy hat évig voltam halálosan szerelmes a saját feleségembe. Reménytelenül.

Sz. J.: Honnan jönnek ezek a gondolataid, Attila? Ez nagyon kegyetlenül hangzik.

J. A.: Egyet felelhetek neked. Igen, reménytelenül. Mert nem tudok szeretni. A Mama nem tanított meg. A gyerekek a mamájuktól tanulnak meg szeretni, s ez nálunk elmaradt. Néha az a kényszerképzetem, hogy ezt számon kérem tőle... Ezért gyűlölöm. Én egy érzelmi nyomorék vagyok... És neked sem sikerült meggyógyítanod...

Sz. J.: Talán Flórának...

J. A.: Nincs itt hideg? Be kéne gyújtani a kályhába, a fászládában van még néhány hasáb fa.

Sz. J.: De mivel gyújtjuk meg? Nincs gyújtós...

J. A.: A viaszrózsák! A viasz nagyon jól ég.

Sz. J.: A halhatatlanság rózsái. Hát akkor égjenek hamuvá, mint minden körülöttünk.

J. A.: (berakja a fát a kályhába, és meggyújtja a viaszrózsákat) Nagy, nagy tüzet kéne rakni, hogy megmelegednének az emberek...

Sz. J.: Bújj hozzám, amíg átmelegítenek a lángok...

J. A.: Hunyjuk be a szemünket, ez az utolsó bújócska...

Sz. J.: Önmagunk elől... A halál elől...

J. A.: Az élet elől...

(Vége)

Kovács Péter

„és testem végül megbetegedett
mert férfi vagyok és nem tudja senki,
még magam sem, hogy mennyit szenvedek.”

László Zsolt

Bárcsak itt lennél...

József Attila emlékére

Egy tányér leves a
 sarokba tolt asztalon
 és a napsütötte párkányon
 felejtett pohár víz...
 A gangról muskátlik tarka szinesője
 permetez ablakunkra árnyékot
 Belülről öltöztet a rettenet
 Lapulunk megint bérleménnyé minősült vackainkban
 dohot lihegő téglák között –
 Bárcsak itt lennél...
 A dögbé szurkált pálcikák
 mellett csak a savós bűz szivárog
 és rendünk pókhálóit alamuszi
 kegyencek söprik szét
 Ha itt lennél
 a modern mocsok gúláiban
 szervesülhetne újra a tiszta téboly –
 Meglopnak és sarcolnak napról-napra
 akárcsak Téged
 az országló tahó vitézek
 akik az igent is nemmel mérik
 és az akasztott lator földuzzadt máját
 kidekázva porcióznák étékül –
 Szirup a flaszteron
 és mályva a kiegészített földön
 ahol nem jut egy darabka
 az ereklyés zászlónak
 és a szentséges búza halmai
 torlaszokat emelnek
 Ezen a földön
 ebben a kicsik tégelyében
 ahol a testek kohója
 már csak salakot éget
 Itt dadoghatnál hatalmasan közöttünk megint
 hogy a lépték ismét az egyetlen
 maga az egyetemes legyen –
 Bárcsak itt lennél...
 Egy tányér leves a
 sarokba tolt asztalon
 és a napsütötte párkányon
 felejtett pohár víz...
 Alakba szab az önvédelem
 A semmi mégis fáj nagyon –

Hagymás István

A MITIKUS JÓZSEF ATTILA

**Szinkronicitások a költő életében
és életművében**

*„Csak az olvassa verseimet,
ki ismer engem és szeret...”*

Közhely, hogy József Attila verseit szó szerint is kell érteni. Mások mellett Németh Andor figyelmeztet bennünket arra, hogy „... bármilyen vadul száguldott a képzelete, úgy ragaszkodott a valóság minden porcikájához, mint a leltári tárgyhoz.” (...) „sose hazudik”... (Németh Andor itt valójában Ignó Pálra hivatkozik, tőle származik az idézet). (Németh Andor: József Attiláról, Gondolat kiadó, Budapest, 1989, 54-55 oldal)

Olyan a költőkirálynak ez a két sora, mintha használati utasítás volna. Mielőtt „használatba vennénk” a verseit, jó, ha tisztában vagyunk azzal, hogy ki is József Attila, s az sem árt (sőt egyenesen feltétel), hogy szeressük, különben „nem fog működni a költemény”...

Maga is sokat tett azért, hogy ne csak műveit tanulmányozhassa az utókor, hanem az életét is, s talán van benne valami sorsszerűség, hogy életének szinte minden pillanatáról tudunk, köszönhetően a buzgó barátoknak, kortársaknak, meg a különféle szaktudományok művelőinek, akik több ezer tanulmányt publikáltak, de könyvtárnyi a róla szóló kötetek száma is.

Mintha maga József Attila is tisztában lett volna vele, hogy akkor is verset ír, amikor éppen „csak él vagy hal”, sőt elő és utóélete is szerves tartozéka költészetének, életútja (egyben a halál útja is), viszont olyan, hogy azt is életre kelti, aki már lemondott róla...

De ki valójában József Attila?

Hogy a kérdésre olyan feleletet adhassunk, amelyre talán maga a költő is gondolt, amikor feltételül szabta azt, hogy szeressünk és ismerjük, olyan módszerhez kell folyamodnunk, amelynek a címben jelzett szinkronicitás a kulcsszava. Jelentős irodalma van a szinkronicitással kapcsolatos jelenségeknek, nem lesz könnyű tehát néhány mondatba sűríteni a lényegét, definiálni a fogalmat.

Talán úgy közelíthető meg legegyszerűbben a dolog, ha a világmindenséget egységes egészként fogjuk fel (mint tette ezt panteistaként József Attila is), amelyben az egymástól időben, térben távol eső, ok-okozati összefüggésben nem álló jelenségek mégis kapcsolatba hozhatók egymással, sőt fontos tartalommal bírnak. Egy másik megközelítésben: a látszólag véletlen egybeeséseket a szinkronicitás az univerzumban lappangó eleven kreativitásként értelmezi, élő világmindenséget feltételez (József Attila is így gondolta). A szinkronicitás egyfajta kapcsolatot teremt a tudati és anyagi princípiumok között, hasonlóképpen, mint a mítoszokban, egymástól látszólag független események kerek egészé teljesednek. A szinkronicitás olyan holisztikus világegyetemet feltételez, amelynek minden parányi szegmense magában hordozza az egész univerzumot.

József Attila „törvényes véletlenről” beszél, de feltehetően szinkronicitásra gondol (az ő életében ez a szó még nem forgott közzáján), amikor a következőket mondja: „... ha a törvényes véletlen, ami annál is inkább mivel megvan az a szokása, hogy minden műalkotásban fellelhető, akkor megint csak az elvégzendő feladatok közé tartozik, a törvényes véletlen törvényének megértése a művészetben belül ...”. (Széles Klára: „...minden szervem óra” – József Attila költői motívumrendszeréről-, Magvető Kiadó Budapest, 1980, 190 oldal.)

József Attila élete és életműve olyan szinkronicitások láncolata, mintha egy előre megírt forgatókönyv alapján készült film peregne képzeletünk vásznán, vagy mint egy genetikai program megvalósulása...

Írásunkban olyan dolgoknak, eseményeknek, látszólag jelentéktelen tényeknek tulajdonítunk jelentőséget, mint pl. nevek, számok, dátumok, ismétlődő történések, stb., amelyek a költő életében és művében meghatározónak bizonyultak, s elsősorban szimbolikus jelentőséggel bírtak. Ezek a vissza-visszatérő motívumok, ősképek emelik mitikus szintre a költőt magát, de az életművet is, amelynek természetesen maga József Attila a hőse, aki immár nemcsak „emberből” van, sőt nem elsősorban hús-vér lény, hanem isteni tünemény, archetípus, őskép. Csontváry szerint az lehet zseni, aki soron van. József Attila soron volt, s talán nem véletlen, hogy Kosztka napján, április 11-én született, 1905-ben, abban az évben, amikor a panteista festőzseni Kosztka Tivadar éppen saját életművének legjelentősebb festményeit alkotja (A Nagy Tarpatok a Tátrában, A taorminai görög színház romjai).

De nemcsak „közös n(N) apjuk” révén voltak szellemi rokonok egy-egy a sámánsághoz elengedhetetlen fölös csont által, de természetszeretük is egy töről fakadt. József Jolántól tudjuk, hogy a nyarakat öccse Szabadszálláson töltötte, ahol behatóan tanulmányozta a természetet: „Bekódorogta a messi mezőket, bogáncsokat gyűjtött, csigákat és megsimogatta a csepp kis zöldbékákat. Ismerte a virágok neveit, figyelte a szorgoskodó bogarakat, az egész mindenség lélegzetvételét”... ..“De az egerek, kutyák, sündiszó nem kaptak mamától tartózkodási engedélyt, csak a selyemhernyók. Eperlevéllel bélelt nagy doboz fenékén nyüzsögtek a petékből kibújt kis fekete férgek. Isten tudja, melyik határban fedezte fel Attila azt az eperfát, amelyről nagy csomó levelet dézsmált naponta a hernyóinak...” (József Jolán: József Attila élete Argumentum Kiadó Budapest 1999, 64-65 old.)

A fenti idézetek akár Csontváry Kosztka Tivadar önéletrajzából származnának: „...a természethez jártam tanulni, a rovarokkal, pillékkal, dongókkal, méhekkal beszélgettem (...) természet iránti szeretetem korán bontakozott (...) a selyemtenyésztéssel nagyobb arányban foglalkoztam, csókát, baglyot idomítottam...” (Csontváry emlékkönyv szerkesztette Németh Lajos, Corvina kiadó 1976, Budapest, 76. oldal)

Úgy tűnik, mintha a természetszeretet és a természettel való közvetlen kapcsolat előfeltétele lenne annak, hogy a költő- és festőpalánták, a majdani zsenik kiteljesedjenek. A természet titkainak ismerete avatja az erre kijelölt alanyokat panteista sámánná, az Istent a természettel azonosító mindentudóvá.

De a beavatás nemcsak kellemes (sőt elsősorban nem kellemes) élményeket feltételez, hanem a sors ellen való kihívást is, halálközelséget: „... Attila félig megfagyva vergődött az országúton a sötétben (...) pár lépés után belesüppedt az útmenti árok havába. Sehogy sem tudott belőle kikecmeregni (...) Sokszor gondoltunk arra, talán akkor este halt meg a mama, amikor ő ott bukdácsolt a havas országúton...”. (József Jolán: József Attila élete, Argumentum kiadó Budapest, 1999, 108-109 oldal). A fiatal Csontvárynak is van egy hasonló élménye: „Nagypénteken a daruréten egy madarat megsebeztem s a csatornán át kellett kelnem, de ugrás közben a havas partról lecsúsztam a feneketlen csatornába s csak halálos erőlködéssel vergődtem ki a partra. Hideg sötét lett, napfogyatkozás közeledett...” (Csontváry emlékkönyv: szerkesztette Németh Lajos, Corvina Kiadó 1976, Budapest, 76-77 oldal). A két történet nemcsak a saját halállal való szembesülésben rokon, de abban is, hogy a sámánjelölteknek meg kell birkózniuk annak az elvesztésével, aki (ami) számukra a legfontosabb.

József Attilánál ez az édesanya alakja, Csontvárynál a Nap, illetve nagypéntek lévén Jézus, és mindketőjüknek talán a világ, a világgosság elvesztése a legnehezebb próbatétel. Meghaladná írásunk kereteit, ha valamennyi analógiára kitérnénk József Attila és Csontváry kapcsán egy (és talán ez a legfontosabb tétel) további közös vonásuk említése nélkül viszont úgy gondolom, nem lenne teljes a szinkronicitások sorozata. József Attila korai verseiben több helyen közvetlenül utal arra, hogy a hunok nagykirályát, Attilát tekintti ősapjának:

Ősapám

Fakó köntösben, hőszin ménlován,
álomban, éjjel, itt járt Ősapám,
ruhája egyszerű, dísz nem visel,
de nagy szemében őserő tüzel.

Dús hosszú fürtje barna, mint a föld,
vasmarka kérges, nagy tusákra tört,
süvege mellett karvalyszárnya száll,
előtte messze száz vitéz halál.

Rézarca, mint a gondos est, nyugodt,
-kacagni tán soha nem is tudott-
Nyakán feszülnek holló- véredek,
tömbmelle vulkán tengerek felett.

Leszáll lováról – tán Hadúr maga! –
bronzajka mozdul, s nem hallik szava,
rám néz, szemembe, kezét fog velem,
bús apa bús fiával, csendesen.

(1922)

Rövid óda a kelő Naphoz

Ó, örökszép Nap, te erős, hatalmas
antik istenség, örökifjú élet!
Fellobog most dús ereimben orcád,
zendül a vérem.

Főlkelő Nap, nem borulok elődbe,
rég-pogányosan dalolok Neked most,
ég-felé tartott tenyerekkel, arccal
állok előtted.

Őseink, ó ládd, Neked áldozának-
mért hagyod hát el megesett Hazámat?
Adj erőt e bús magyarokba, Élet!
Élni még élni!

Ősapámnak bús fia lettem én is.
Rám örökségnek csak a Név maradt már –
s én köszöntlek: im kiiszom Nevedre
friss-vizű kancsóm.

(1922)

Pogányos hitvallás magyarul

Hol vagy erős pogány sereg,
hős Vata, bálványos berek?
Hol alszol, bátor Bocskay?
Kossuth dicső csapatai?!

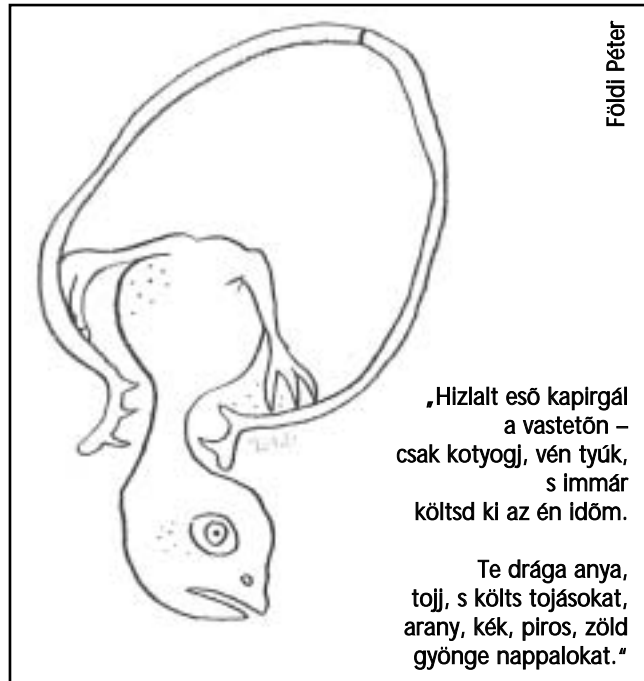
A bős magyar vér nem buzog?
Mint gyáva, hitvány koldusok
könyörgünk már az életér?
Hadúr öszvérként mendegél?

Ó nem, ilyet ne higgyetek –
Hadúr itt van közöttetek,
Hadúr, a roppant Őspogány
üget sötétpej vadlován.

Szegődjünk hát nyomába mi
gyávaságot irtani,
álljuk helyünket emberül –
ki küzd, megél, más elmerül.

Megáll isten, megáll a világ,
gyönyörrel bámul ily csudát,
hogy vasököllel ha akar,
szabad s egész lesz a magyar.

(1922)

Földi Péter

„Hizlalt eső kapirgál
a vastetőn –
csak kotyogj, vén tyúk,
s immár
költsd ki az én időm.

Te drága anya,
tojj, s költés tojásokat,
arany, kék, piros, zöld
gyöngye nappalokat.”

Csontváry írásaiból az világlik ki, hogy maga is azonosult a hun nagykirállyal. „A nap szeretetével Istent imádtuk, de lelkünk mélyéből Attilát sirattuk...”. (Csontváry emlékkönyv, szerkesztette Németh Lajos, Corvina Kiadó, Budapest 1976 81 oldal.)

„Te leszel a világ legnagyobb hadvezére 1500 év előtti időknek volt ez a karaktere, ma pedig a teremtő azt mondja, Te leszel a világ legnagyobb plain-air festője ez tehát ennek a századnak a karaktere...”. (Csontváry. Dokumentumok II Új Művészet Kiadó Budapest, szerkesztette Mezei Ottó 174 oldal) Olyan olvasata is lehet a fenti idézeteknek, mintha a festő magamagát arra a küldetésre érezte volna hivatottnak a festészetben, mint amire a történelmi Attila küldetése volt a saját korában a hadászatban. A „Magyarok bejövetele” című 1914 és 1919 között készült Csontváry szénkarton (ez talán az utolsó mű) arról tanúskodik, hogy az ún. első honfoglalás (A hun nagykirály bevonulása a Pannon medencébe) Csontváry révén valósul meg, a mű gyűjtőpontjában, arany metszésben ugyanis a festő önarcképe látható amint tevéháton ülve éppen elfoglalja a hont, vagyis XX. századi Attilaként vonul be nemcsak Hunniába, hanem az egyetemes festészetbe is. Mindketten sorsközösséget vállaltak tehát a magyarsággal, és azzal a küldetés-tudattal éltek és alkottak, hogy népüket, nemzetüket, hazájukat egy új kor Attiláiként emeljék a lehető legmagasabbra, lelket leheljenek a politikailag, gazdaságilag, katonailag ellehetetlenített országba és hitüket, reményüket, szeretetüket vesztett magyarjaiba. Talán ez a pogányságot nyíltan hirdető szemlélet okozta azt, hogy az ún. közönség mind a mai napig igen ellentmondásosan, sőt ellenszenvvel veszi tudomásul létüket, hasonlóképpen, mint Attila nagykirályunk voltát, de a mindenkori hatalom is igen ambivalens és zavarban van, ha Attilát hall, lett légyen az József, Hun, Kosztka...

Ezerhatszáz éve élt és uralkodott Attila nagykirály. Bencsik András szerint: „...Attila királyt a nemzeti nagylét megalapozójának kell tekintenünk, s ezen logikát követve kell kimondanunk, hogy ilyenformán Szent István király a nemzeti kislét megalapítója lett...”. (Üdv néked Attila, nagy király, írta Bencsik András, megjelent Ezerhatszáz éve élt és uralkodott Attila nagy király, Magyar ház kiadó 2003 11. oldal)

Lássuk, hogyan vélekedik minderről József Attila A szent jobb ünnepén c. versében:

A szent jobb ünnepén

Keresztények, ti hajtsatok fejet –
a mai nap az örökéletű Szent Jobb
malasztja száll s a hívő lelkeket
megedzi. Zengjen zsoltárunk – ott fent jobb

Lesz élni majd, ha bús fejünk felett
az Úr hatalmával vigyáz a Szent Jobb –
oh áldjuk, áldjuk százszor e kezet
s emelkedjünk fel Krisztushoz, ki lent volt.

De ti pogány ősök vérei
nagy daccal mégse szálljatok Neki –
e kéz apáinkat halomra ölte

S Hadúr e népet akkortól veri,
mikor hitének gyáva lett örökre,
mikor e kéz erős hitünket kiölte.

(1922)

Mintha egy átokvers volna, melyben József Attila a Szent Jobbot (István királyunkat) teszi felelőssé pogány hitünk elvesztéséért, és egyértelműen sorscsapásként éli meg a kereszténység felvételét. A hadúr (Attila) ezúttal nem az üldözöttekből üldözővé vált keresztényeket veri, Isten ostora az ősök erős hitét kéri számon a mai magyaroktól.

Hogy véresen komoly kérdéseket feszeget az ifjú költőtán (17 éves ekkor) versében (József Attilánál a vers fogalma egy töről fakad a verés, véres szavakkal is), s hogy a költeménynek előzménye és következménye is van, a továbbiakban kiderül. Lássuk az előzményeket:

„...mama a sodrófával majd agyonverte a gyereket. Agyba-főbe ütötte, verte ahol érte (...) aki erős kamasz léteire hangtalanul tűrte az ütlegeket (...) Attila teste csupa kék-zöld folt volt, jobb karját nem tudta mozdítani (...) Ekkor lépett Attilához (az orvos – H. I.). Leszorította a vállát, megfogta bénán lógó karját, csavart egyet-kettőt rajta: kész volt a műtét...”. (József Jolán: József Attila Élete Argentum Kiadó Budapest 1999. 85-86. oldal)

Nem sokkal ezután újból a kisfiú jobb karja sérült meg: „Május elején történt a szerencsétlenség (1918 – H. I.). (...) Mama kis sámlin ült az ajtó előtt. Attila ott rohant el mellette és így került közel a rácshoz, amibe beleakadt a jobb karja... A futás lendületében nem tudott megállni, nagyot reccsent és eltört a csontja. Mama lefordult a sámliról. (...) Mint mesélte később észre sem vette az első percben, hogy mi történt vele, csak látta, hogy mama ott fekszik ájultan a földön, talán meg is halt (...) amíg az orvosok összeillesztették a törött csontját, gipszbe fektették és felkötötték a karját csurgott a veríték Attila arcáról a kintől, de jajszó és szisszenés nélkül túrt minden tortúrát...”. (József Jolán: József Attila Élete, Argentum Kiadó, Budapest, 1999. 100 oldal.)

József Attila „szent jobbja” fontos szerepet játszik egy titokzatos hódolója életében is, aki megérezte a költő halálát és előre látta azt, hogy a balatonszárszói tragédia során a költő nemcsak életét áldozta fel, hanem a jobb karját is. Ezt írja levelében József Attilának: „...Tegnap este Nálad voltam és betekintettem a szekrényedbe és az üres volt. Tudod mit láttam a szekrényedben? Egy ingnek a lehulló elszakadt karját, mint egy eltemetett emberét! Azóta sírok!” (Valachi Anna: A szépség koldusa, József Attila szerelmei, Holnap Kiadó 2005. 399. oldal)

József Jolán találja meg a levelet József Attila halálának másnapján és csak ennyit fűz hozzá: „...Attila ingét este áztattam be, még ott feküdt a véres vízben. A karja leszakadt. Attilára már rászögezték a koporsó fedelét. Ki volt az, aki úgy szerette, hogy ezt megérezte...”. (Valachi Anna: A szépség koldusa, József Attila szerelmei, Holnap Kiadó 2005. 399. oldal)

Az említett inget a balatonszárszói József Attila múzeumban állították ki.

Lehet, hogy József Attila azért hagyta ránk ingét, hogy mint új ruhát adjuk a „szent jobbra”?

A József Attilában lappangó (Szent) Istvánság, vagy ha úgy tetszik a(z) (Szent) Istváni (József) Attilaság szorosan kötődik az 1905-ös esztendőhöz. A költő születésének évében szentelték fel Budapesten a Szent István Bazilikát, azt a templomot, ahova 40 évvel később a Szent Jobb került.

Érdemes megjegyezni, hogy tervezési hiba folytán az épülőfélben lévő templom kupolája beszakadt és ennek következtében az építkezés elhúzódott. Mintha ez a szakrális épület időt akart volna nyerni (egy összeomlással felérő vetélés révén) ahhoz, hogy egy napon láthassa meg a napvilágot Attilával, aki történetesen a Ferenc József-i alkotmány napján, a Monarchia egyik nevezetes állami ünnepén április 11-én érkezett meg a Gát utca 3-ba. Az állam alaptörvényeinek összessége, vagyis az alkotmány. Magyarországon Szent István királyunk, fiához, Szent Imre herceghez intézett intelmeiben fogalmazódott meg először, és szorosan kapcsolódik Szent István napjához (augusztus 20), a Szent Jobbhoz (amelyet 1945-ben ezen a napon 500 ezer ember kísért a bazilika körül), és a Szent Koronához.

Talán nem túlzás, ha a József Attila-i életművet olyan erkölcsi tanításként értelmezzük, mintha az is népünk alkotmánya volna. Harminckettedik születésnapjára (ez volt az utolsó életében) költött versének utolsó két (szó)tagja, a „taní-tani!” nemcsak magyarul, de (az alliteráció révén) szankszkritül is értelmezhető. A tantra szó a hinduizmus és a buddhizmus szent könyvét jelöli, a tanítást. A koronáról pedig annyit: „Itt vagyok a Magyar Koronában...” (Vágó Márta: József Attila, Noran-Kiadó Kft. 2005. 182. oldal)

Valahogy így működik a szinkronicitás.

Mesterházy Zsolt így ír a hun Attiláról: „öt tekintjük a Duna-medence földrajzi egységének első felismerőjének, az egységes dunai állameszme megfogalmazójának és gyakorlati kivitelezőjének. Olyan politikai gondolat ez, amely azóta is irányítója a magyar nemzet politikai magatartásának. Éppen ezért Attila királyban az európai magyar történet egyik legragyogóbb alakját tisztelhetjük...”. (Mesterházy Zsolt: *Égi győzelem, Ezerhatszáz éve élt és uralkodott Attila nagy király, Magyar Ház k. 2003 62. oldal*) Hogyan vall erről a kérdésről József Attila a Dunánál című versében?

*„A harcot, amelyet őseink vívtak,
békévé oldja az emlékezés
s rendezni végre közös dolgainkat,
ez a mi munkánk, és nem is kevés”.*

(A Dunánál, részlet)

Ha még mélyebbre akarunk jutni József Attila és Attila nagykirály kapcsolatában, akkor érdemes abból a tényből kiindulni, hogy a költő Attila a szó szoros értelmében a szavak embere volt, a dolgokat igyekezett verseiben a lehető legsűrítettebb formában a nevének nevezni. Már gyermekfejjel is kénytelen volt megtapasztalni, hogy mivel jár nevének semmibevétele. Köztudott, hogy Öcsödön két kemény évet volt kénytelen „lehúzni” a sors kifürkészhetetlen fintorából. Talán már az Öcsöd szó hallatán is elbizonytalanodhatott az 5 éves kisfiú, nagyfokú érzékenysége révén megsejtette, hogy ezen a helyen fogják leöcsizni, Attilából Pistává alacsonyítani. (Zárójelben érdemes megjegyezni, hogy itt és ekkor (1910-1912) került először szembe az Attilaság a (Szent) Istvánsággal, s talán ennek az eseménynek is köze lehet ahhoz, hogy 10 év múlva / 1922-ben, az elvesztett háború után megszületett az „A szent jobb ünnepén” c. verse.) A magyar nyelv különböző jelzőkkel határozza meg a szülőket, ismer nevelőszülőt, gyámszülőt stb. Furcsa módon József Attilának, minden szülőfajtából kijutott, de akinek édesnek kellett volna lenni az éppen mosott, így lett a mostohája, s a mostoha-gyámja, aki egyben a sógornője is volt, az édes-mostohája, a nővére. A nevelőapja viszont (az öcsödi parasztgazda Gombai Ferenc) úgy nevelte (nevelni és nevezni egyre megy) hogy új nevet kényszerített rá a régi helyett.

Hét éves korában aztán ismét történik vele valami igen fontos: (n. b.: Attila napja az év hetedik napja, vagyis január 7. „...Egyszer az öreg Gombai kiküldte az istállóba, nézze meg, esznek-e a lovak. Várták, várták vissza de „Pista” nem mutatkozott. Amikor az öregember utána ment, a kút mellett lelt rá, nadrágját mártogatta a víztócsába. A kisfiú szegénylős zavara, meztelen fenéke, szemérmes iparkodása a nadrágmosással nyilvánvalóvá tette, hogy ártalmatlan baleset történt vele. De az öreg nem így nézte a dolgot. Tempós léptekkel indult az istállóba, és ostort pattintgatva jött visszafelé. Rövidnyelű ostora volt, hosszú, kígyózó szíjjal a végén, ami rácsavarodott Attila kis derekára. Kezelni kellett tudni ezt az ostort, ügyesen, művészettel és mérhetetlen gonoszsággal, hogy egy ilyen apró kis embert megtáncoltasson. Az ostor vége csattanva harapott aprókat a meztelen lábakba, körülkanyarodott a puha kis hason, a hát vékonyka bőrét hasogatta. Az égre hangzó csattanások ütemén Attila ropta az iszonyú táncot, kezét szemé elé szorítva, kiszolgáltatva, védtelenül, hang nélkül, szó nélkül, nyögés nélkül, lélegzet nélkül... A kislány (Etus – H. I.) körültopogatta, körülzokogta a rettenetesen megvert, meggyalázott fiút, akiben kívül-belül minden sajgott, minden vérbe borult... egyetlen vigasztalót, bátorítót tudott pösze szavaival kimondani: Pista, szökjünk meg! Szökjünk meg, mennyünk a mamához... Nem tudhatjuk milyen rejtett belső fájdalmakat ébresztett fel a kékre-zöldre vert gyermekben nővérenek vigasztaló szava, de olyan feneketlen kétségbeesés és düh borította el, hogy tennie kellett valamit. Valahol meglátott egy kést, ezt kapta fel és ezzel rontott a kislányra... Nem tudok megszabadulni attól a gondolattól, hogy talán itt, így most született meg „Pistában” az az Attila, akinek hűvös, örökkévaló dolgok között kell ögyelegnie ezen a világon...”. (József Jolán: *József Attila Élete, Argumentum Kiadó, 1999. 47., 48., 49. oldal*)

Olyan érzékletesen és egyben lényegre törően számol be József Jolán öccse öcsödi Attilává válásáról, mintha egy rituális, misztikus beavatásról tudósítana. A helyszín (a díszlet) a kellékek és maga a történet tényleg mítosziak. Miről is van szó valójában?

Attila, Isten ostora, Attila Isten kardja szokták mondani, s valóban ez a két attribútum, az ostor és a kard tartozik a Hun nagykirályhoz. A kegyetlen nevelőapa a szó legszorosabb értelmében Isten ostoraként, istenscapásként veri a kisfiút, akinek Attila mivolta akkor teljesedik ki, amikor a sors ugyanekkor, ugyanitt kést (ami a kardnak felel meg) ad a kezébe. József Jolán pontosan érez rá, hogy pszichológia értelemben ekkor született meg testvérében az Attila, itt és most lett azonos önmagával, hiszen itt kenték fel Attilává, adtak nevet, vertek Attilát a Pistába.

Maga József Attila csak később értesül az iskolai olvasókönyvből, hogy ki is ő valójában: „...Az Attila királyról szóló mesék felfedezése, azt hiszem döntően hatott ettől kezdve minden törekvésemre, végső soron talán ez az élményem vezetett el az irodalomhoz, ez az élmény tett gondolkodóvá, olyan emberré, aki meghallgatja mások véleményét, de magában fölülvizsgálja, azzá, aki hallgat a Pista névre, míg be nem igazolódik, az, amit ő maga gondol, hogy Attilának hívják...”. (József Attila: Curriculum vitae, József Attila összes versei, Szépirodalmi könyvkiadó, Budapest 1971. 479. oldal)

De térjünk vissza Öcsödre, hiszen maradt még elszámolnivalónk. Fontos momentuma az ostorcsapásos név(be)avatásnak a kút, ill. a kútmenti pocsolya, ahol az esemény lezajlott. A hely szelleme is „megtette a magát” és hathatós szerepe volt abban, hogy a név meglelje viselőjét. Mit jelent az Attila szó? Ha Ladó János Magyar utónévkönyvére hivatkozunk, akkor gót eredetű szóra kell gondolnunk, atyuska, apácska, szeretett apánk jelentéssel. És valóban, a hun nagykirályt felfoghatjuk úgy is, mint nemzeti ősapánkat, ahogy erre maga József Attila is utalt Ősapám c. versében. Van azonban az Attila (Atilla) névnek egy archaikusabb értelme is, ami azért még mindig vonatkozik szeretett apánkra.

Badiny Jós Ferenc a Deimel és a Labat szótárakban nézett utána a név jelentésének (sumér szótárakról van szó – H. I.) és a következő megállapításra jutott: „A” – jelentése víz, „TIL” – jelentése élet, „LA” – a meghatározás ragja a sumérban, ez a mai határozott névelő. Az „A” egyidejűleg ige is és megtartani értelmű, a „TIL” viszont a sémi-akkád nyelvben a „BALATU” szóalakra fordítható. Mindebből nem kevesebb következik, mint az, hogy az Attila szó azt jelenti: Az élet megtartója, vagy az élet vize, a Balaton pedig az Élet-Tava.

(Ezerhatszáz éve élt és uralkodott Attila nagy király Badiny Jós Ferenc: Jézushitű Attila, Magyar Ház Kiadó, Budapest, 2003. 88. oldal)

Bíró Lajos Etele a táltoskirály című írásában megjegyzi, hogy az Attila név nagy folyót, messze özőnlő vizet jelent, utal arra, hogy őseink a Don, ill. a Volga folyót is Etelnek nevezték (vagyis Eteköz a két folyó köze) említést tesz arról, hogy a türkök a Dont Etilnek nevezték, s emlékeztet rá, hogy Emese álmának folyó-motívuma és Attila nevének hun értelme (nagy folyó) a hun és a magyar eszmevilág összefüggését tükrözi. (Ezerhatszáz éve élt és uralkodott Attila nagy király – Bíró Lajos: Etele táltoskirály, Magyar Ház Kiadó, Budapest, 2003. 131. oldal)

Bármilyen kegyetlen és fájdalmas volt is a kis „Pista” számára nevelőapja brutalitása, nem találok jobb kifejezést az egész történetre, mint azt, hogy szép. Azért, mert egy kút emeli ősképi rangra és a pocsolya. József Jolán megható együttérzéssel számol be öccse szörnyű megaláztatásáról, és bennünk is felkelti az empátiát a kisfiú iránt, egyszersmind furcsa-szokatlan esztétikai élményben van részünk, ellentmondásos katarzist érzünk, ha arra gondolunk, hogy a kútnál, vagyis a tiszta forrásnál kerül közvetlen kapcsolatba a beavatandó jelölt azzal az őselemmel, amihez igazi név szerint tartoznia kell, a vízzel. Ostorcsapásokat elszenvedve mossa tisztára magát Attilává, az élet vizévé, kereszteli meg önmagát önmagával ez a mit sem sejtő ártatlan kisfiú.

József Attila ekkor még nem tudta, nem tudhatta, hogy mit szabott rá a sors, hiszen alig volt hét éves, de mi már tudjuk, hogy a Dunáról (ez a hangzás emlékeztet a Don, vagyis az Etil, Etel, Atil, Atilla szavakra) sem előtte, sem utána szebb, tisztább, élő-verset nem költött senki, hogy ezzel a verssel József Attila olyan önarcképet festett magáról a legszebb magyar szavakból, amely egyszersmind a „rég” és az „új” magyarok „mélyképe” is, és nem utolsó sorban, mintha ebben a felemelő költeményben az egész emberiség is ott folyna...

De nemcsak a Dunában folyik Attila vére, Attilában a Duna, a főváros jobb partja is kötődik Attilához több vonatkozásban is: Buda Attila öccse volt, a régiek viszont Etzelburg néven tartották számon a fővárost, ami leegyszerűsítve Etelburg, vagy ha úgy tetszik Attila vára, városa, de a rómaiak Aquincuma is

jól rimel Attila vizes karakterére, annál is inkább, mert az aqua (víz) szó is egybecseng az Attila szóval (zárájfelben jegyzem meg, hogy mind Buda alatt, mind a Pannon-medence alatt óriási vízkészletek rejtőznek, nem véletlen tehát hogy mindkét Attilánkat ide küldte a sors...).

De van még valami, ami miatt vissza kell mennünk Öcsödre és ez nem más, mint a kard, Attila másik attribútuma. Emlékezzünk vissza, az egész névadás azzal kezdődött, hogy a nevelőapa kiküldte a kisfiút az istállóba, hogy nézze meg a lovakat.

A történet végkifejlete is az istállóban, a lovak közegeben zajlik le, itt kerül a fiú keze-ügyébe a nagykés, ami a kisgyerek kezében úgy fest, mintha kard volna (nem arányos hozzá, ahogy maga mondaná), amelylyel majdnem megöli a nővérét dühében. Tudnivaló, hogy a szkíták évente lovat áldoztak a szent kardnak. A székelyek, akik szkíta-utódoknak tartják magukat (lásd a Csaba-kultuszt /Csaba Attila fia volt/) a legutóbbi időig lókoponyákat helyeztek a hegytetőre. A kis Attila lovat ugyan nem, de majdnem embert áldozott fel késének (kardjának) egy olyan helyen (az istállóban) amely már nevében is hordozza a lovat, utalva arra, hogy ez az állat uralja és határozza meg karakterében az épületet. Ahogy a vízre és a nevére is maga talál rá nevelőapja ostorcsapásai alatt, úgy a kardot is, amely nélkül nem lehet az aki, maga leli meg pszichológiai születésnél; amiről később így számol be: „Mikor születtem, a kezemben kés volt”.

Attila tehát bemutatkozott, ismerjük a nevét, vagyis szinte mindent, amit fontos tudnunk róla, éppen beszédes nevéből fakadóan. A nővére, József Jolán olyan szépen leírta a „születést”, hogy meg is szeretünk a fiút, lassan belemerülhetünk a versek olvasásába, ahogy ezt maga a költő kérte számon tőlünk. A verset olvasva azonban nem tehetünk le arról, hogy még mélyebben tájékozódjunk a „József Attila jelenségről”, hogy az ún. manifeszt költői életút és életmű mögött meglássuk a látens, lappangó, archetípusi alakot, a mitikus József Attilát, és megértsük azokat a szimbólumokat, amelyek új dimenzióban adnak értelmet verseinek.

Öcsödről, a lelki megszületés helyéről most térjünk vissza Budapestre, a biológiai megszületés helyére, a Ferencvárosba, a város peremére, a Gát utca 3-ba. Korábban utaltunk arra az egybeesésre, szinkronicitásra, amely az Attila név jelentése (nagy víz, folyó, stb.), illetve Budapest vizes karaktere (Duna, Budapest alatti vízkészletek, Víziváros Budán, Aquincum) között fennáll. Egyúttal a Gát utcát, egészen pontosan magát a gátat kell görcsö alá vennünk és innen „kihámozunk” József Attilát, aki (bevallhatjuk) igazi legény volt a gáton. A gát szó hallatán (és biztosak lehetünk benne, hogy József Attilának is jó volt a halála) két dolog merül fel bennünk. Az első, hogy a gát nem más, mint egyfajta mesterséges part, megemelt, esetleg kiszélesített meder, és részben azt a célt szolgálja, hogy több teret engedjen a víznek (pl. áradáskor), másrészt viszont egyfajta határt szab a víznek, meggátolja annak szabad folyását, kordában tartja, fékezi, akadályozza, hogy a folyó, a patak, vagy tó, a tenger hullámai átcsapjanak a meder határain. Úgy is felfoghatjuk, mintha a víz és a gát (part) egymást feltételeznék, és állandó kölcsönhatásban volnának egymással: a part (gát) tartaná a vizet, a víz pedig mosná (marná) a partot. Régiesen szokták a partot martnak is nevezni. Feltehetőleg a Gát utca táján egykor tényleg gát volt (innen az utcanév) annál is inkább, mivel még ma is közel van az utca a Duna partjához. József Attila korában viszont a ferencvárosi teherpályaudvar választotta el a „partot”, vagyis a Gát utcát az élet vizétől.

Talán ezen a helyen érdemes megemlíteni, hogy József Attila életében többször visszatér (természetesen szintén sorsszerűen) ez a motívum-együttes, vagyis a mindenkori lakhelyet vasút, vasúti-sorompó (ez is egyfajta gát) választja el a parttól (marttól, gáttól), illetve a víztől. Így például a Korong utcai lakás közelében volt az ún. halálsorompónak nevezett „rámpa”, szinte a Dunánál, makói lakása is közel esett a vasúthoz (egyik makói szerelmével rendre a sorompónál randevúztak) és a Maros folyóhoz, és végül de nem utolsósorban a Balaton-parti Horváth panzió is a vasút szomszédságában feküdt, s ha József Attila meg szeretne volna látni az Élet-tavát, vagyis saját magát, szükségszerűen át kellett kelnie a vasúti vágányokon, leeresztett sorompónál pedig kénytelen volt a gátat is „áthágni” (átbújni a sorompón), ha „közelebb akart kerülni magához”...

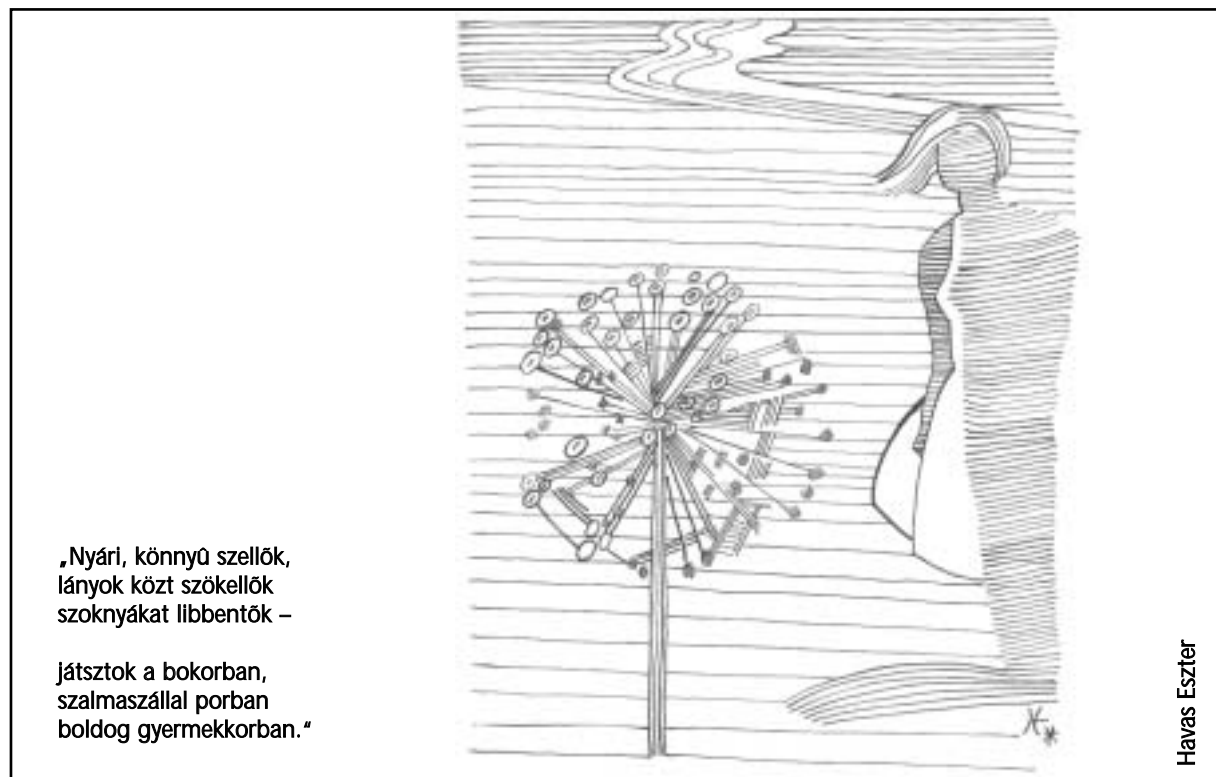
A másik dolog, ami a gátról eszünkbe kell, hogy jusson (ne feledjük el, hogy még mindig József Attila születésénél bábáskodunk) anatómiai fogalom: nőknél a hüvelynyílás ill. a végbélnyílás közé eső (al) testrészt értjük alatta.

Selmeci György

A 2005-ös úszószezon

A medence feletti égben
 Madarak építette múmia,
 Sötét gyolcsok a felhők és iszonyú a vörös arc,
 Melyet egy tolató vonat készített,
 (A levágott ujjakról már nem beszélek),
 Úszom a szürke esőben,
 Mint egy lény, ki megvárakoztatja a megváltókat,
 De itt nem keresztelnek és nincs hit,
 Töredék lelkeket álmodunk és félünk
 Attila,
 Te száz éves ember, hogy mi lesz velünk...
 Gigantikus táblák összeternelnek minket,
 Megkezdődik a vonulás az alkonyatban,
 Aztán a Tér értelmetlenné válik,
 Esőkbe olvadunk
 És valami elképzelhetetlen tenger uszadékai leszünk...
 Bennem imádkozol halott, bennem imádkozol József Attila!

Marin-Epagnier, 2005. szeptember 10.

„Nyári, könnyű szellők,
 lányok közt szökellők
 szoknyákat libbentők –

játszok a bokorban,
 szalmaszállal porban
 boldog gyermekkorban.”

Havas Eszter

Széki Patka László

J. A. törmelékek

bárki tébolyát táncoltatva
dörmöghetsz attilai medvemódra
szó-gallérod rojtosodhat
bokrosodhat bú meg bánat

üdvözíthet reszketeg pápa
birokra kelve Belzebúbbal
angyalhajat felkontyolva
lopva ködöt szűk marékkal

kardtáncot járva pengeélen
hasítva éned favágóként
láncot szabadalsz ész-fűrészsel

bordély-égtől bárcát bérelsz
bárdod dúdol csont-dallamot
csillagménest fölnyihogtatsz

*

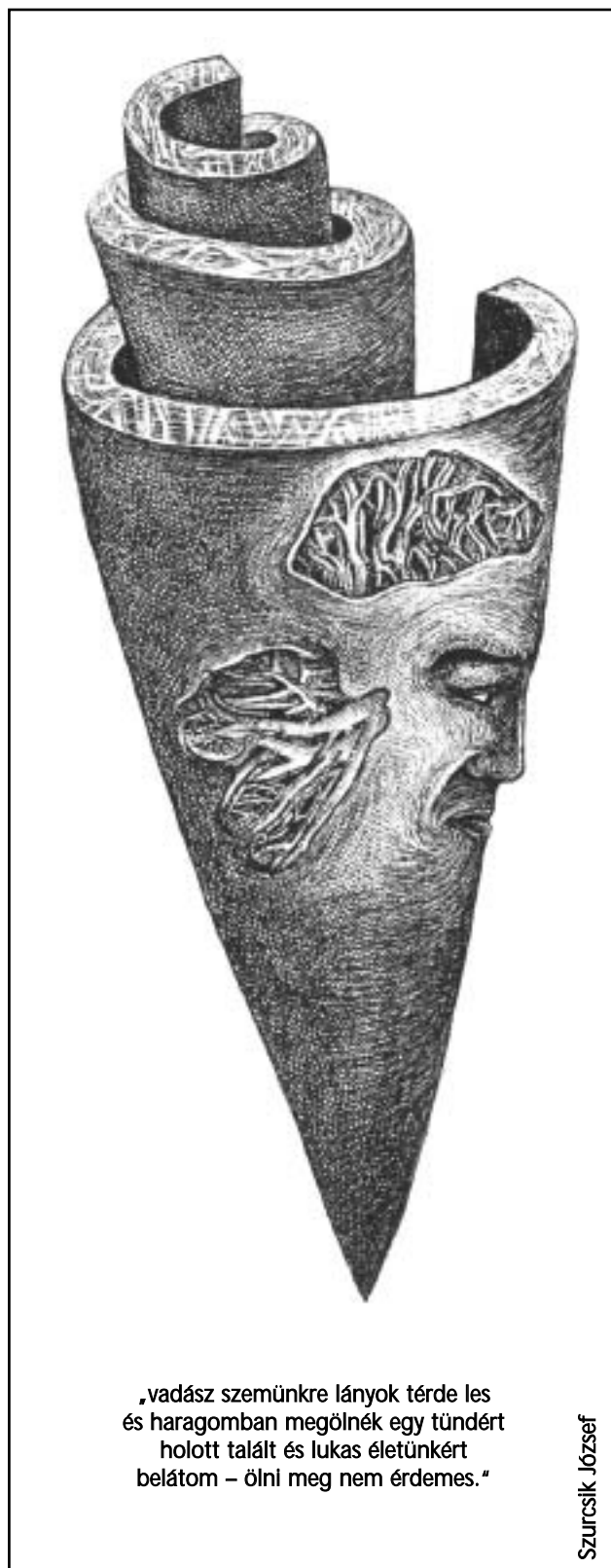
alliterációk József Attilának

szép szólamok szegeződnek
szigorú szellemedre
szerelmed szorong szánalomban
szerteszívárog a Szíriuszon

szívedben szavak szenesülnek
szörnyek szorulnak szurdokodba
százezer szigony szegeződik
szülőházad szertelen szegényeire

szivárvány széledezik szentek
szunnyadó szárnya szegélyén
szüzek szítják szidalmaid

szemezgetheded szikomorfáid
szökhetsz szárba szakadékbán
szíszeghetsz szendergő szelekkel

„vadász szemünkre lányok térde les
és haragomban megölnék egy tündért
holott talált és lukas életünkért
belátom – ölni meg nem érdemes.”

Szurcsik József

Nagy Beáta

Szeretetért koldulva...

József Attila és a „sok kedves nő” kapcsolatáról

A szünni nem tudó, örökös szeretetvágy ihlette József Attila költészetét. Már gyermekként kialakult lelkében az a hiányérzet, mely egy pillanatra sem hagyta nyugodni. Kereste-kutatta, s mindvégig hitte, hogy megtalálja azt az „igazit”, az „egyetlent”, aki megadja neki azt, ami a legfontosabb: otthont, családot, szeretetet – aminek édesanyja halála óta nyoma veszett. A „sok kedves nőtől” összeállított, idealizált örök Nő azonban szimbólum. Nevezhetjük ugyan Mártának, Juditnak, Editnek, Flórának, stb. – ki így, ki úgy, de csalódást hozott. Miért? Szép szóval, kedvességgel válaszoltak az ifjú költő rajongására, de ez kevés volt. Kevés ahhoz, hogy a nyughatatlan lelkű József Attila szívét betöltse: hogy egyszerre legyen izgatóan féktelen, szenvedélyes; ugyanakkor békét hozó, megnyugtató. Az igazi Nő ugyanis ikerarcú. Ő az érzelmeket felkorbácsoló, s azon folyvást uralkodni akaró démon, kinek egyetlen pillantása örökre rabul ejt; s ő az angyali szépség, ki harmóniát hoz, kinek szeme tükreben elmerül az ember, s csendes elpihen, mint anyja ölén a gyermek. József Attila gyermek volt a Szerelemben. Gyermek, ki anyját, a végtelen „egy test - egy lélek” állapotot keresi minduntalan. Azt a szeretetet, melyért érdemes kínlódva, vágyva, önmagát gyötörve tűzbe égni, s hiába koldulva, könyörögve – egy életet adni. Egy fiatal, tehetséges életet...

„Anyám szájából édes volt az étel” (A Dunánál)

„Az anyám rendkívüli módon szeretett” – írja a költő 1937-ben egy Kozmutza Flórának címzett levélben.¹ „Úgy szeretett, hogy ízt adott az ételnek...”. Életet adott, ételt adott, s jól ismerve az Anyák évezredek óta őrzött titkát: mindehhez étvágyat is adott. Enni másutt, mástól is kap az ember, de az íz, az utánozhatatlan, egyetlen íz megédesíti az amúgy keserű életet. Mert keserűségből jutott bőven – a gyermeknek, s az anyának egyaránt...

József Attila édesanyja, Pöcze Borbála – miután férje elhagyta családját – három gyermekét mosásból, takarításból tartotta el, sőt a két kisebb testvért két ízben is állami gondozásba kényszerült adni. Értük élt, értük koplalt; de felörlődött a megélhetésért folytatott küzdelemben, s hosszú betegség után 1919-ben meghalt. Attila ekkor tizennégy éves, s immár teljesen árva... A nélkülözés, a szegénység, a nevelőszülőknél töltött idő, a testet-lelket nyomorgató alkalmi munkák meggyötörték a kisfiú amúgy is érzékeny lelkét. A Mama halála azonban végérvényesen szenvedéseit, végigkíséri rövid életét... József Attila és édesanyja kapcsolata bonyolult összetevők szövevénye. A Mamát elkeseredett asszonnyá tette a nincstelenség; anyai szeretetén, gyermekét becézgető-simogató érzelmein az életért való hajsza uralkodott. Lelke megkeményedett, kérgesedett, s hiába követelte fia – néha makacsul, toporzékolva is – a kedves, melengető anyai szót, azt mélyre zárta a szerencsétlen sorsú asszony, mélyre, a szíve legmélyére. Halála büntudatot, gyűlöletet és iszonyú fájdalmat hagy egy életen át fia lelkében. József Attila elfojtja ezeket az érzelmeket, de megszüntetni nem tudja. Éveken át kavarognak benne, égnek, izzanak; majd felnőttként, pszichoanalízis hatására felszínre törnek. Ezután lesz Pöcze Borbála a tragikus Anya, az idealizált örök Nő, s így a Világmindenség szimbóluma.

A szitkozódó, ugyanakkor szeretetért zokogó József Attila lelkitusája nyomot hagyott költészetén is. „Anyám... a néma végtelen vagy” – sóhajt fájón a költő egy 1923-as költeményben (Ad sidera) – s ezzel kezdetét veszi egy ambivalens anya-motívum kibontakozása, mely egyetemes érvényű költészetet teremt. Egyik oldalon ott állt a jó asszony, ki „Kis lábaskában hazahozta / kegyelmeséktől vacsoráját”, egy jobb jövőről álmódott, s „álmában tiszta kötényt hordott, / a postás olyankor köszönt neki” (Anyám). De az idilli képet időnként elmossa a fájó felismerés: „Anyám meghalt, most nem tudom, hogy viselkedjem / vele szemben” (Anyám meghalt). Aztán feltör az elfojtott érzés, s vádak sora jelzi a fájdalom elhatalmasodását a tudaton: „haszontalan vagy! nem-lenni igyekszel / s mindent elrontasz, te árnyék!”, „Suttyomban

elhagytad szerelmeidből / jajongva szült, eleven hitedet.” (Kései sirató) ... Hiány, gyász, szemrehányás – szeretet és szeretethiány: mindez a Mama, egy személyben. A költő tudatosítja: „a legenda oda”. Mégis keresi-kutatja, hol tudatosan, hol ösztönösen, s minden nőben az Anyát szólítja meg.

*„... úgy szeretném látni, mint holt anyját a gyermek,
azt a szép, régi asszonyt, amint a fényben elmegy.”*
(Az a szép, régi asszony; 1936)

József Attila csonka, sokat szenvedő, de mégis szerető családban nőtt fel – három nő ölelésében. József Jolán volt az, ki elsőként megérezte Attila zseniális képességeit. Nem volt ez véletlen: háttérben valami titkos, kibogozhatatlan érzelmi kötelék lapult. Attila rajongott a nála hat évvel idősebb, csinos, öntudatos nővéérért. Ő testesítette meg számára először az elérhetetlen Nő alakját, akire mindig felnézhet, akinek csodálhatja szépségét, jóságát, de soha nem tudhatja kizárólag a sajátjának. Nem birtokolhatja. Jolán nem is volt könnyen kisajátítható alkat, hiszen újabb és újabb udvarlók – majd férjek – jelentek meg oldalán; becsvágyó, büszke nőként élte életét. Édesapjuk eltűnése után a Mamával szinte egyenértékű szerepet kapott a családban: dolgozott, felügyelt a testvéreire, s konokul igyekezett megfelelni a külvilág elvárásainak. Korán, tizenöt évesen férjhez ment, gyermeket szült (aki pár hónaposan meghalt). Jolán lett a „másik anya” a Mama mellett, majd 1919 után a Mama helyett. Küzdelme, lázadása a sors ellen egész életét végigkísérte. Ledöntve a társadalmi korlátokat, „fölfelé” tört, s az „elvegyülés” helyett a „kiválás” útját választotta: másodszor is férjhez ment, s dr. Makai Ödön ügyvéd nejeként, Makai Lippe Lucie néven elhagyta a Ferencvárost. Attila értetlenül fogadta a változásokat, úgy érezte, Makai elrabolta tőlük Jolánt. Mégis teszi, amit mondanak neki: Ödönt ügyvéd úrnak szólítja, kezét csókol nővérének, s mélyen hallgat a Makai-házhoz fűződő családi kötelékekről. Így Ödön – megnyugodva, hogy senki sem tud felesége proletár-származásáról – vállalja Etelka és Attila gyámságát. Jolán eléri, hogy rajongva szeretett kisöccse tanulhasson, világot láthasson.

József Jolán élete kalandos volt. Négy házassága és számos önállósodási kísérletének kudarca után jobbara újságírásból élt. József Attila élete című könyvében emléket állított testvérének, de A város peremén című regényét erősen befolyásolta a kor politikai szemlélete. Emiatt sok vád, bírálat érte – mégis, fontosabb ennél mindaz a törődés, biztatás, mellyel testvérét segítette. Kettőjük rejtélyes, örök, s mégis bizonytalan viszonyát a költő soha sem tudta tisztázni önmagában. Annyit azonban biztosan tudott: nővére jó testvér volt. Feltehetően Jolán ihlette az Ó, zordon Szépség... című 1922-es költeményt, így joggal érdemli meg József Jolán az utókor felmentő mosolyát.

*„Egy ájult lelket hoztam. Az enyém
és fölajánlom Néked összetörten...”*

*Ó hívd életre ápoló szavakkal
illesd meg homlokát meleg ajakkal!
Ó Szépség, nézz rá: olyan fiatal.”*
(Ó, zordon Szépség...; 1922)

József Etelka a költő „sorstársa”, testvére, pajtása, mindig hű támasza volt. Két évvel idősebb Attilánál, akivel együtt került 1908-ban Öcsödre, a gyermekvédő liga gondozásába. Egy parasztházban, falun éltek, míg Jolán Pesten maradt édesanyjukkal. Etelka és Attila sorsa szorosan összefonódott ebben a két esztendőben. A mindössze öt éves Attila számára nővére jelentett minden biztonságerzetet. Ő állt mellette, amikor – számára lélekölő módon – a nevelőszülők Pistának szólították, s kezdetben ő olvasta fel neki olvasókönyvéből az Attila királyról szóló meséket, hogy megnyugtassa, fájdalmát enyhítse, s létét igazolja... „A testvéri kötelékre vonatkozólag azt mondom nagy hittel, hogy az bennem elszakíthatatlan, úgy Te irántad, mint Lucie iránt, avval a különbséggel, hogy Neked Isten, világ előtt öcséd maradok, míg Luciének

csak belül. Emberek előtt soha!" – írja József Attila Etelkának 1922 nyarán. „Isten, világ előtt”: Etel volt tehát a költő életében az örök, a változatlan, a biztonság. Kétkedéssel fogadta ugyan, hogy Jolán válása után Etelka is feleségül ment egykori nevelőapjukhoz, gyámjukhoz, Makai Ödönhöz; de gyermekeik születésekor csupa ujjongó örömmel, verssel köszöntötte a „boldogságos kismamát”, s róla mintázta meg a Betlehemi királyok pironkodó Máriaját is. Etelka és Makai hődmezővásárhelyi otthona egyfajta menedék volt József Attila számára. Ide jött, ha Pesten már nem volt munkája, nem volt mit enni, s nagyon nehéz helyzetbe került. 1934 tavaszán itt keletkezett az Esmélet című vers is. 1937. november 4-én miután elhagyta a Szieszta szanatóriumot, orvosai tanácsára nővérei balatonszárszói lakásába indult. Itt töltötte élete utolsó hónapját, itt érte a tragikus vég is.

József Jolán halála után (1950) a költő hagyatékát Etelka gondozta. 2003-ban megkapta a Magyar Köztársasági Érdemrend Lovagkeresztjét, majd 2004-ben, százegy éves korában hunyt el József Etelka. Sosem hirdette hangos szóval, fennkölt gyásszal, vádaskodással, vagy „kiszínezett” történetekkel, hogy ő József Attila nővére; csak egyszerűen, csendesen, szívébe zártan őrizte emlékeit: Attila-Etele, Etele-Attila – mint a csengő dallam. Az összetartozás dallama.

„Tele vágyakkal zokog a lelkem” (Keresek Valakit)

József Attila folyamatosan szerelmes volt. Már gyermekként a szeretetvágy irányította életét, s költészetének is ez az örök vágyakozás lett a hajtóereje. József Jolán visszaemlékezésében² említést tesz egy kilenc éves kislányról, akinek fényképét Attila a szíve fölött hordta. Csúnya, butuska lány volt, mindenki csúfolta, bántotta az iskolában. A gyermek Attila azonban védte, verekedett érte, szerette... Aztán egy télen a József-család albérlője lett egy fiatal hivatalnoklány, Tittel Margit, aki sok-sok könyvvel érkezett, írogatott, s mindenek előtt Ady-verseket szavalt. Ettől kezdve ő volt Attila „szerelme”. Verseiben, s a verseknek élt, izgalmas, lenyűgöző játéka kezdett a szavakkal. Margit közben elköltözött a családtól, férjhez ment, de az irodalmat, a költészetet örökül hagyta Attilának.

A makói internátus is szerelmes éveket hozott az ifjú költő számára:

*„Csüggedő szívvel loholok egyre,
keresek valakit a Végtelenbe,
loholok egyre.”*

(Keresek valakit)

Elsőként Gebe Mártát, „Mártuskát”, az intézmény igazgatójának leányát találta meg a tizenöt éves szerelmes szívű költő. Kezdetben talán rendjén valónak találta, hogy egy költői szerelem csakis reménytelen lehet, így nem is beszélt Mártuskának érzelmeiről. Versei azonban egyre bátrabb hangúak lettek. „Hideg vonyít, agyonmart arcomat / forró öledre mégse hajthatom” – írja az Őszi alkonyat című költeményben. E panaszos hang csakhamar követeli a viszont-szerelmet: „Márta, hajad, / bronz-ajakad / kéri s lázad a vágyam...” (Csókkérés tavasszal). Mártuska időnként szemérmesen elpirul, vagy ijedten elszalad, de szülei már terhesnek kezdik érezni Attila közeledését leányukhoz. Érthető is, hiszen az ifjú költő szívében keveredik a kamasz-szerelem, az otthontalanság és társra találás érzése az irodalmi emlékekkel. A legjelentősebb hatást pedig Ady Léda-versei tettek rá; így Ady útját, stílusát követve saját verseiben is megjelennek a rejtélyes, érzékiségtől duzzadó képek, szófordulatok – a Gebe szülők és tizenhat éves leánykájuk megrökönyödésére:

*„Hegyes fogakkal mard az ajkam,
nagy, nyiló rózsát csókolj rajtam,
szörnyű gyönyört a nagy vágyaknak.
Harapj, harapj, vagy én haraplak.”*

(Szerelmes vers, 1923)

Mindez persze kamaszos hév, védekezés saját sorsa, saját apátlan-anyátlan, árva sorsa ellen. Felnöveszti saját énjét, fegyverül a költészetét használja, így csak gyűlnek a versek az első kötetbe, melynek címe a költő önértelmezése: nem más ő, mint a Szépség koldusa...

Esperit Mária a költő makói múzsája. A lány édesapja, dr. Esperit János a fiatal költő pártfogója, szál-lásadója volt, így József Attila naponta csodálhatta a szeretett lány lenyűgöző szépségét. Verseiben úgy hívta Caca, s e név mögé is felsorakoztak a szerelemet kérő, esedező költemények – mindhiába: „S várom remegve, mosolyogjon kedved, / mert jó, ha vergődésem mulat: / csak vergődés a méltó hódolat.” (Lányszépség dicsérete, 1923).

1924-ben újabb három női név jelenik meg életében, szívében és lírájában: Ria, Gitta, Luca. A szerelem után oly mélyen vágyakozó költő boldogság-tudata szinte a naivságot súrolta. Szomjazta a szeretetet, a legkisebb jó szó, vagy mosoly boldoggá tette. Saitos Valéria (Ria) iránti vonzódása nem fejlődött szerelmi viszonyra, de a költő hitte – mert hinni akarta – hogy érzelmi viszonzása találtak. „Egy hangvilla két ága vagyunk” (Riának hívom) – hangoztatta József Attila; de másutt – talán egy magányos, félreeső helyen – reálisabban látta helyzetét, s Riával való kapcsolatát: „...énrajtam szörnyű kövek vannak / és te könnyű felhőkön heversz!” (Este volt s a bőrünk összeért, 1924). Valami iszonyú szakadék tátonghatott a fiatal költő lába előtt, melyen sem átlépni, sem „át-érezni” nem tudott. Szegeden folytatta tanulmányait, ahol egyetemi szerelmek sora következett, de a lányok a közösen látogatott szemináriumokkal együtt tűntek el József Attila életéből. 1924 nyarán kezdődött Gyenes Gitta festőasszonnyal folytatott baráti-szerelmi kapcsolata. Gitta tizenhét évvel idősebb, érett, viharos szerelmi életet élő asszony. Szellemes, vonzó, érzéki – ugyanakkor hideg, kimért, szeszélyesen szélsőséges. Attila érzelmei közt vergődve sikoltja: „Ó asszonyom, te balga, te bolond, / játszót-játszó, ostoba, semmi játék!” (Mért hagytál el, hogyha kívánsz). A démoni ölelésből kibontakozva az „angyal” ölen pihent meg a költő: Wallesz Lucának, Gitta leányának félénk, játékos, tartózkodóan szelíd természete bűvölte el. „Mikor az uccán átment a kedves, / galambok ültek a verebekhez” (Mikor az uccán..., 1925) – írja József Attila, s ismét úgy érzi megtalálta, amit keresett. Luca azonban sok-sok év távlatából is így emlékezik Attilára: „...megfogta a kezem és odaültetett maga mellé. Luca az én menyasszonyom, mondta. Mi ezen úgy csöndesen elmosolyogtunk...Szóval hagytuk őt játszani...”³.

A szegedi egyetemről távozó költő Bécsbe menekült. Szerelmes, rajongó versek őrzik a bécsi esztendő emlékét is, de nehéz eldönteni róluk melyik kinek szól. Kitűnik azonban a versek közt néhány, melyeket az asszonyi fiatalság, családiasság, otthonteremtés képei közé bújtatott erotikus szövegek kapcsolnak össze. E költemények címzettje Gáspár Kata lehetett, a költő barátjának, Gáspár Endrének ifjú felesége. József Attila három hétig lakott náluk, s ez idő alatt néma, elfojtott, viszonzatlan szerelem fűzte a ház asszonyához. A családi fészek, az otthon melege lángot élesztett a magányos, szeretetét vágyó költő szívében.

*„Ha az urunk megjön este, mosdóvízzel
vacsorával, csókkal várjuk,
ingerkedünk, játszadozunk, csitítjuk
ha bajjal van,
egész éjjel ölelgetjük
s gömbölyödő kis hasunkat nézegetjük
hajnalban.”*

(Fiatal asszonyok éneke)

A társra, családra vágyás érzése uralta József Attila lelkét, ezt bizonyítják a Hertha Böhm-kapcsolat dokumentumai is. Hatvány báró volt az ifjú költő pártfogója Bécsben, ahol nővére, Hirsch Albertné is megszerette Attilát, majd 1926 nyarán vendégségbe hívta kastélyába. E hatvani kastélyban találkozott József Attila Herthával, az osztrák nevelőnővel. Anyáskodó hajlamú, egyszerű, önzetlen lány volt, gondoskodott a költőről, aki azonnal elhatározta: feleségül veszi a lányt. Az „én a feleségem megtaláltam”-érzés (Feleségem) azonban csupán egy évig tartott. Leveleztek egy ideig, de a távolság elválasztotta őket, s ez a fellángolás is ellobbant, a szerelem beteljesületlen maradt.

A Párizsban töltött időszak ugyancsak bővelkedett szerelmekben, ezek azonban jóval kevesebb irodalmi nyomot hagytak. Egyik kapcsolat sem lehetett mély, vagy tartós, de bizonyos, hogy a hön áhított boldogságot nem hozták el, s csak fokozták József Attila szívfájdalmát. „Keresek Valakit s nem tudom, ki az?” (Keresek valakit) – sóhajtott fel 1922-ben keletkezett versében a költő, s ez a sóhaj hat esztendőn át keserítette mindennapjait. Szíve „tele vágyakkal”, üzte, nyugodni nem hagyta a sóvárgó gondolat: megtalálni azt a lányt, a társat, az „igazit”, s megnyugodni, mint egykor a Mama szerető karjaiban...

*„Egy ölelésben, asszonyok, / ki halna meg velem?”
(Jaj, majdnem)*

1928 kora tavaszán József Attila egy baráti összejövetelre volt hivatalos. Kopogtatott, s ajtót nyitott az igaz szerelem: Vágó Márta személyében. Már az első bemutatkozás kiváltott valamiféle titkos vonzalmat, mely az idő múlásával egyre erősödött. Komoly, mély érzelem volt ez a művelt, szép és kedves, de feletébb jómódú családból származó lány iránt. A köztük lévő jelentős társadalmi különbség nyilvánvaló volt, a fiatalok mégis bíztak abban, hogy Vágó Józsefnek – aki a Magyar Iparkamara titkára, a Pester Lloyd rovatvezetője volt, s mindemellett a radikális szabadkőműves értelmiség tagja – nincsenek társadalmi előítéletei. Kezdetben minden csodálatosan alakult: Attila gyakran ebédelt Vágóéknál, eljárt velük vasárnapként kirándulni, s a szerelmesek alig nélkülözték egymás társaságát.

*„Mért nem ikertestvérem levél?
Összebujnánk télen melegen
s aranymoszatokkal fejedem
kádacskámban velem fürdenél.”
(Gyereksírás, 1928)*

A Mártához írt versek a végtelen, örök összetartozás érzését tükrözik. A Vágó szülők azonban másként látták: Attila kitünő költő, de gyenge, sebezhető, önállótlan. Leányuk mellé erős, megbízható férjet akartak. Így került sor arra a bizonyos egyéves „próbaidőre” – mely végül elszakította egymástól a fiatal párt. Márta Londonba ment tanulni, Attila pedig Vágó József közbejárására hivatalt vállalt. „Mióta elmentél, itt hűvösebb / a sajtár, a tej, a balta nyele” – zokogja a költő, s valami végtelen szomorúságot érez szívében. Mint a „törékeny levél”, mely lehull az ágról, ha itt az ősz; megsemmisül, s immár a világegyetemmel olvad eggyé... Kedvese, a tavasz messze jár – kihűlt lányomán „öltözik a szél”:

*„Soványan ülök, nézem, hogy virítsz,
világ, kóró virágja, messziség.
Kék szirmaidban elhamvad az ég.
A nagy szürkület lassan elborít.”
(Mióta elmentél, 1928)*

Valóban, a „nagy szürkület” elhomályosította az utat London és Budapest között, s a jóléthez szokott Vágó Márta nem talált haza Attilájához, hogy társa legyen sokat nélkülöző, szenvedő sorsában. „Kincset találtam, de nem tudtam eladni érte mindenemet, hogy hasonlóvá váljon a mennyek országához...” – vallja be Márta 1928 decemberében írt levelében; majd 1929 márciusában végső elhatározásra jut: „...Nem tudok hazamenni, lezárni életemet, ... nem tudok lemondani a táguló fejlődési lehetőségekről, tanulásról, önállósodásról. Nem tudsz nevelni, vezetni, nem bízik az ítéleteidben, nem érzek okosabbnak magamnál, hogy támaszom lehetnél, csak sokkal-sokkal jobbnak emberebbnek, tisztábbnak, igazabbnak... Bocsáss meg nekem Attilkám!”⁴ És Attila megbocsátott: „Egy jómódú leányt szerettem, / osztálya elragadta tőlem.” (Végül, 1931) – mindössze ennyivel nyugtázza a történeteket. Arról, hogy lelkében mi zajlott, csak sejtéseink lehetnek...

Nyolc esztendő után találkozott újra a költő és műzsája. A költő, kinek lelkét atomjaira bontotta a Szántó Judit-féle „se-veled-se-néküled”-kapcsolat, s ami még maradt szívéből, azt végképp porrá zúzta a Gyömrői Edit iránt érzett viszonzatlan szerelem. Az egykor büszke lány szíve is fájdalommal teli. Idegösszeroppanásból épp csak felépült, még sebeit kötözi, amikor újra előtte áll Attila. Márta, elvált asszony, de még mindig öntudatos, a Szép Szó titkára, s talán kész lenne egy újabb kapcsolatra régi szerelmével, de szomorúan kell belátnia: Attila már nem ugyanaz az ember, aki volt. „Lehet, hogy hegyóriás vagy emberóriás ő lélekben, kiben forró érzelem buzog, de az már mind seb... és ma már kopár hegy...”⁵. Valóban csupa seb, csupa fájdalom a költő szíve, s megjelennek kérdő-vádló verssorai is: „Milyen tűzvész, miféle kivont kardok / káprázata volt, ami visszatartott...”; „Míg itt hadart s hazudott az óra, / te fölbáméskodtál egy dobogóra” (Elmaradt ölelés miatt). Évek óta rejtegetett szavak, s érzelmek ezek. A fájdalom könnyei a kedves után, Vágó Márta után, aki mellett még teljes, boldog élet várt volna a költőre.

*„... a holt csillagvilággal, esengve,
csak szálltam tehetlen, mint a kövek –
s nem is uszhattam a sodorral szembe
kedves öledben!... Hol volt az öled?”*

(Elmaradt ölelés miatt, 1936)

Vágó Márta valahol Londonban szövögette álmait az önállósodásról, jólétről – József Attila közben az utcán kóborolt, s egyetlen vigasza az új kötet: Nincsen apám, se anyám – így szól a vallomás... Aztán valaki mégis lett. Szerelmese? Szövetségese? Asszonya és Menedéke? A kortársak és az utókor véleménye megoszlott Szántó Judit személyét illetően. Egyesek úgy vélték, Judit otthont adott a költőnek: mások szerint Attila Judit mellett szörnyű tétlenségre volt ítélve, Judit uralkodott rajta. Olyanok is akadtak, akik Juditot okolták Attila tragédiájáért.

Szántó Judit szavalóművész és esernyőgyári munkásnő volt az 1930-as években. Elvált asszony, ki kislányát egyedül nevelte; majd 1930-ban gyermekét az anyósához küldte, lakását kiadta, s József Attilához költözött. Hat évig éltek együtt, hat nehéz évig. Találkozásukról, boldog napjaikról hallgatott a költő: úgy tűnik valóban nem volt olyan élmény, amelyből szerelmes költemény született volna. De nem lehetett-e a szerelmes szónál jóval többet érő az a „szövetség” mely összekötötte e két, sokat csalódott, árva lelket? Attila valóban így sóhajt fel egy ízben: „... kicsim ne búsulj, tartsd magad, / azért, hogy rongyoskodsz velem, / szövetség ez s nem szerelem” ([Arcodon könnyed ott ragadt...]) „Szövetség” – „szerelem”: talán nem is a mérleg két oldala, hanem sokkal inkább kusza egyvelege ez érzésnek, kinnak, kilátástalan küzdelemnek, valami közös árvaságnak.

*„...Alvást ér, ha rád borulok,
mikor öllek, megfulok
s holtomból újjá éledek,
hogy el ne vesszelek tégedet.”*

([Mily szép vagy...])

E költői hang magába rejti az élettársi kapcsolat minden szépségét és visszásságát: vigaszt, érzékiséget, menekülést, összetartozást. Ily módon elháríthatók a vádak, melyek szerint Judit céltudatos, erős egyénisége anyagi és érzelmi függőségbe szorította József Attilát. A költő szomorú gyermekkorra, ifjúkori csalódásai, jobb létre módot nem adó társadalmi helyzete bizony nem jelenthetett volna biztos támaszt egyetlen nő számára sem. Elkezdődtek az orvosi kezelések, majd a pszichoanalízis, s ezzel együtt csak szaporodtak a költő lelki vívódásai, s nyilvánvalóan a Judittal való súrlódások is egyre gyakoribbak lettek.

Előre látható, természetes módon bekövetkező konfliktus volt tehát az az „érzelmi robbanás”, melyet 1933-ban az Óda című költemény kiváltott. A lillafüredi írótalálkozóról József Attila a magyar irodalom talán legszebb szerelmi költeményével tért haza. Dr. Szöllös Henrikné Marton Márta ihlette a verset. Néhány nap, pár beszélgetés, pajkos udvarlás – s ennyi elég volt, hogy Attila vére felforrjon, s mint

tomboló, izzó láva elborítsa szívét, elméjét, s ami a legfontosabb: „szóra bírja” benne a költőt. Az író-találkozó azonban véget ért, az óriásira duzzadó hév lecsillapodott, s már vitte a vonat a költőt Budapestre, haza, Judithhoz. Tény, hogy Szántó Judit öngyilkosságot követett el a vers elolvasása után, mert minden bizonytalansággal tehetetlen, megalázó helyzetnek tartotta, hogy csupán a Mellékdalt mondhatja magáénak. Sértve érezhette magát mint „Nő”, ugyanakkor büszke lehetett mint „Anyá”, kihez gyermeke – mint biztos, otthont adó menedékhez – visszatér. Judit azonban nem Anya, hanem Nő akart lenni József Attila életében. A kérdés az: Attila kit is látott Juditban? Kétségtelen, Szántó Judit volt az erősebb, a határozottabb, az irányt mutató, József Attila viszont a Férfi volt – s ez már önmagában is ellentétet, viszályt szül. Kapcsolatuk mégis érték, hisz Judit képes volt felülemelkedni életük realitására, s igyekezett menteni Attilában a költőt, az embert... amíg erejéből kitelt: „Jól tudom, az egetverő szerelem nem én voltam”. – írja Szántó Judit visszaemlékezésében⁶ – „De amikor ezt a nehéz hat esztendő újból átkínlódom, ott áll mellettem Attila. ...Voltak idők, mikor azt hittem, most már minden elveszett... másnap hazajött... szépnek és jónak látott. <Gyermekek> – szólott, mert sokszor el tudtam hitetni vele azt, hogy ő az erősebb. És amikor ez nem sikerült, azt életünk külső nehézségei hozták. Ez fáj nekik, nekem is...”

A Szántó Judittal való együttélés idején elkezdődött már József Attila pszichoanalitikus kezelése, de ezt az orvost, dr. Rapaport Samu sikertelennek, sőt károsnak ítélte, ezért megszakította a költő analízisét. Judit is beszámolt néhány esetről⁷ – öngyilkossági kísérletről, érthetetlen gázkinyitásról, magatehetetlen zokogásról – melyeket a kezelés váltott ki. Ilyenkor Attila csak sírt, szenvedett, de maga sem tudta az okát. Valami ott belül iszonyatos erővel sajgott, de mindössze ennyit mondott: a Mama elment, a Mama elhagyott. Mégis, minden felszínre kerülő fájdalom ellenére, szinte lételemévé vált a pszichoanalízis. Gyötörni, marcangolni, ízekre szedni akarta a lelkét, felfedezni minden bánata és szenvedése okát. Szüksége volt tehát egy új pszichoanalitikusra: így találkozott Gyömrői Edittel. A fiatal nő nem volt orvos, de évekig dolgozott Németországban tekintélyes szakemberek asszisztenseként. Hazatelepülve önálló rendelőt nyitott, s megtiszteltetésnek tekintette, hogy kezelheti a híres költőt, József Attilát. Mégsem tudott a megfelelő időben, a megfelelő módon határozni; nem látta, hogy a szituáció már önmagában is veszélyes, mert Attila rendkívüli módon kötődik a vele törődő emberekhez. A költő ragaszkodása szerelmi zsarolássá fajult. A hetente két alkalommal egy-egy órán át tartó beszélgetések nem a lelki „felépülést”, hanem a lelki „szétesést” eredményezték. Attila minden szeretet-hiányát az analízist végző asszonyra zúdította. „Nem tudok járni s nem ülhetek vesztig ./ Hozzád vonszolnak, löknek tagjaim.” – vallja be a költő. „Gyermekeké tettel.../ Tedd,.../ hogy tudjak élni, halni egymagam!” (Gyermekeké tettel, 1936). A másik embertől való teljes függés hangja ez. Talán érthető, ha Gyömrői Edit megijedt a költő érzelmeitől. Az analízis már nem kezelés volt, hanem valamiféle lelki dulakodás, félelmetes mélységű veszélyes játék az érzelmeivel. Edit tanácstalan volt: látta már, hogy a helyzet tarthatatlan, de mégsem merte elengedni Attila kezét. A költő mérhetetlenül vágyott a szeretetre, egy „új Anyára”, a Társra : „A szerelemben – mondják –/ belehal, aki él. / De úgy kell a boldogság, / mint egy falat kenyér.” (Amit szivedbe rejtész, 1936) A szeretetvágy pozitív érzése mellett azonban a harag, a gyűlölet, a szeretethiány miatti vád is felszínre került az analízis során. A gyermekkor, a Mamával való kapcsolatot, a magánélet kudarcait újra átélő költő egyre inkább elrugaszkodott a valóságtól. Nem vette tudomásul, hogy Edit már menyasszony, megtámadta a nyílt utcán, telefonhívásokkal, levelekkel zsarolta, bosszút forralt ellene. „Te rongy, aki szeretni gyáva vagy...” – tört fel belőle az indulat, majd elcsitul a legbensőségesebb szeretet hangján:

*„...lehetetlen, hogy ne szeressél, kedves!
Egykor egy sejt a tengerben kikelt,
hadd jusson el már örökös öledhez!”*
(Aki szeretni gyáva vagy, 1936)

Gyömrői Edit végül döntött: Attilát kórházba utaltatta neurózis gyanújával, s kezelését dr. Bak Róbert vette át. Hogy Edit lélekben hogyan tudta a történeteket feldolgozni, hogyan tudott a felelősség-érzeten felülkerekedni, arról e visszaemlékezés vall: „Szerelem? Nem volt az szerelem... Átvitel, átruházás... A versek, azok nem én voltam. Rólam nem tudott semmit.

Az érzelem az anyjához kötődő érzésnek az ismétlése volt. Személyes kapcsolatunk egyáltalán nem volt.⁸

Valóban indulatáttétel, analízis során fellobbanó gyermeki kötődés volt az Edit-szerelmem? Vajon hogyan tudott Gyömrői Edit ilyen tökéletesen elzárkózni a költő mindent elsöprő szerelme elől? Analitikus volt, betege rajongását nem viszonzozhatta – ez érthető, reális indok. De annyi együtt töltött órán át érzéketlenül hagyta volna az érzelmek ilyen hőfoka? Talán – ha öntudatlanul is – megérintette valami benne a Nőt, s az Anyát. Talán mégis elfojtott érzelem volt mindez Edit részéről, melyet Attila nem tudott, s nem is akart elfogadni. A „kívül-belől menekülő” József Attila, csak egyetlen dolgot akart: „a legutolsó menedéket”. Nem lehetett az övé. De rettenetes sikolya betöltötte a világegyetemet: „*Nagyon fáj...*” (Nagyon fáj, 1936)

„*A semmi ágán ül szivem*” (Reménytelenül)

Hol lehet a lelki fájdalom felső határa? Mit visel el az ember, s van-e visszaút? Van-e remény a „semmi ágán”? József Attila emberi nagyságát igazolja, hogy a rettentő lelki válság dacára is életenergiát szabadított fel szívéből. Az utat tört magának, s olyan hőfokra izzott, mely már sorsdöntő hatással van az emberi lélekre: lángra lobbanása elemésztheti önmagát. Az új születés, az új Anya megteremtése tehát magában hordozta az elmúlás gondolatát. Mégis az életöszön győzött: a költő újra szerelmes lett: „...a gyászt a szivemről / mint sebről a kötést, te leoldtad – újra bizsergek.” (Flóra, 1. Hexaméterek) – a verssorok Kozmutza Flórához íródtak, akit József Attila egy baráti összejövetelen ismert meg, 1937 februárjában. A pszichológusnő azonnal látta, hogy a költő érzelme viharszerű gyorsasággal fejlődött szerelemmé: már a második találkozás alkalmával feleségül kérte, szerelemről, egymáshoz tartozásról, sőt egymásnak teremtettségről beszélt. Flórát mindez megriasztotta, de mégis meghatódott, s – bevallása szerint⁹ – nem tudott ellenállni az ostromnak. Ígéretet azonban nem tett a lány, s szerelméről sem biztosította a költőt. Kozmutza Flórát egy másik férfi vonzotta igazán: Illyés Gyula. Attila azonban „talpig nehéz hűségbe” burkolózva egy idealizált, új világot dédelgetett a lelkében. „...árnyakkal betelten / a nők között Flórára lettem.” (Flóra, Rejtelmek – Megméressél!) – ujjongta önfeléd örömeiben; „Én őt váltom és engem/ő vált így új valóra.” (Sas) – hirdette büszke öntudattal, s hite olyan szenvedéllyel uralkodott rajta, hogy valóban elhitte: „Minden s mindenki szeret engem – / ember lettem a szerelemben” ([Minden s mindenki...]). Ember, teljes értékű ember, hogy „Ehess, ihass, ölelhess, alhass” (Ars poetica) – mindössze erre vágyott József Attila. Ez a legtöbb, ugyanakkor a legkevesebb, amit az élet adhat. Attilának mégsem adta...

Az ujjongással, s boldogságnak hitt rajongással telített időszaknak egyszerre vége lett. Flóra megbetegedett, így a találkozások helyett csak a végtelen várakozás jutott a költőnek. Levelek ritkán érkeztek a lánytól, s azok is csak türelemre, nyugalomra intették, s nyoma sem volt bennük a szenvedélyes szerelemnek, vagy a közös jövőt szövögető álmoknak. Attila kétségek közt hánykolódva hol rendületlenül hitt, hol magatehetetlenül zokogott. Aztán hirtelen elszakadt valami. Egy kora nyári napon a biztos találkozás reményében Flóráék lakásához sietett, de szerelmese Tihanyba utazott családjával. Akkor, ott valami végérvényesen megszakadt. A csalódottság annyira elhatalmasodott a fizikailag, s lelkileg legyengült költőn, hogy azonnal a Szieszta szanatóriumba kellett szállítani.

A gyógyszerek, s a kezelések sem segítettek. Közben Flóra is meglátogatta: „Leült a lábamhoz, fejét a térdemre hajtotta, sirt, nevetett, szinte magánkívül volt az ellentétes érzelmi indulatoktól: remény, boldogság – fájdalom, kétségbeesés... Kapaszkodott belém, olyan bizalommal, mint édesanyjába az egészen kicsi gyermek...” – így emlékezik¹⁰. Egyértelművé vált már ekkor mindenki számára, hogy e feltétel nélküli szeretet, ez az odaadás már a pszichózis jele.

„...vess el minden elvet
s még remélj hű szerelmet,
hisz mint a kutya hinnél
abban, ki bízna benned.”

(Tudod, hogy nincs bocsánat, 1937)

Volt-e valaki, aki még bízott a költő felépülésében? A barátok „menteni” akarták. Ignotus mindenféle kertetés nélkül megkérte Flórát, legyen Attila felesége. Az orvosok tanácsa is ezt volt, a „legjobb gyógy-mód” gyanánt, így Flóra – nyilván a felelősségérzet hatására – döntést hozott: megbeszélte Illyés Gyulával, hogy feleségül megy József Attilához. Szántó Judit is Attila megmentésén fáradozott: Babitsnál könyör-gött a Baumgarten-díjért, irodalmi estet szervezett, hogy kiválthassa a zálogházból a költő írógépét. Attila azonban már dolgozni sem akart. Jobbára csak nézett maga elé, vagy az édesanyjáról, a családjáról mesélt. Jó barátságba került a kórház egyik röntgenasszisztensével, a kolozsvári származású Eisler Klárával, aki valóban szívvel-lélekkel a költő mellett állt, hogy az teljesen össze ne omljon. Rendkívüli empátiával közelített felé, kis vidámságot lopott szürke napjaiba, máskor meg sírva omlott elé, mert valahol a szíve mélyén megérezte a nagy költő – az ártatlan, tiszta lelkű ember, iszonyú tragédiáját.

1937. október 31-én jött el a döntés pillanata. Befejeződött a szanatóriumi kezelés, Attila elhagyhat-ta a kórházat. De Flóra nem szánta rá magát, hogy magához vegye, s ápolja; jobban szerette volna, ha Attila először felépül, s munkát vállal... Mindez csupán időnyerés volt, s ezt Attila is látta. Teljesen összeomlott. Kétségtelen lett számára: Flóra nem akar vele élni: „...Be vagy zárva a Hét Toronyba / és már sohasem menekülsz.” ([Karóval jöttél...]) – létösszegző költői sorok ezek, a halál kapujából. Balatonszárszón, a nővérei gondoskodó felügyelete mellett teltek a költő utolsó hetei. Igyekezett min-denkihez kedves, barátságos lenni, de magányos pillanataiban így írt: „...könnyezve hallgatom, / a száraz ágak hogy zörögnek.” ([Talán eltűnök hirtelen...]). S ezek már a tél, az elmúlás hangjai voltak. Megérkezett látogatóba Flóra is, de ő sem sejtette, hogy az új versek: búcsúversek.

*„Szép a tavasz és szép a nyár is,
de szebb az ősz s legszebb a tél,
annak, ki tűzhelyet, családot
már véggépp másoknak remél.”*

([Ime, hát megeltem hazámat...] 1937. november)

Mert József Attila remélt. Amikor már magának nem, hát másoknak. Az embereknek. Mindannyi-unknak. Aztán 1937. december 3-án elment. Örökre, végleg...

„Széthull a testem, mint a kelme, / mit összerágtak molyok./ S majd összeszedi a halott, / ki élt, ki dajkált énekelve.” (Majd..., 1937) – tán ezek voltak utolsó gondolatai... Másnap Borbála-nap virradt az itt-maradókra. De odaát az ünnepelt Anya a legszebb ajándékot kapta:

*„Reátaláltam gyermekemre,
aludj el, édes kedvesem, te,
csitt, csitt, kicsikém, tente, tente...”*
(Anya)

JEGYZETEK

¹ JÓZSEF Attila levele KOZMUTZA Flórának, 1937. június 13. In: József Attila válogatott levelezése. (s. a. r.: FEHÉR Erzsébet) Akadémiai, Bp., 1976.

² JÓZSEF Jolán, József Attila élete, Cserépfalvi, Bp., 1940.

³ Beszélgetés WALLESZ Lucával, 1976. In: SÁNDOR Iván: A téridő koordinátái. Forrás 1995. április

⁴ VÁGÓ Márta levele JÓZSEF Attilának, 1928. december 11., 1929. március 8. In: Uo. 1. jegyzetben

⁵ VÁGÓ Márta, József Attila, Szépirodalmi, Bp., 1975.

⁶ SZÁNTÓ Judit, Napló és visszaemlékezés. (s. a. r.: MURÁNYI Gábor) Argumentum, Bp., 1997.

⁷ Uo. 6. jegyzetben

⁸ GYÓMRÓI Edit, A versek, azok nem én voltam. In: VEZÉR Erzsébet: Ismeretlen József Attila-dokumentumok

⁹ ILLYÉS Gyuláné [KOZMUTZA Flóra]: József Attila utolsó hónapjai. Szépirodalmi, Bp., 1989.

¹⁰ Uo. 9. jegyzetben

Bence Lajos

Szervesült idő, mozduló tárgyak

(Egy nagy poétikai fordulat József Attila lírájában 1933-táján)

Száz évvel ezelőtt született a XX. század egyik legnagyobb magyar költője, József Attila. Máig sokat idézett önéletrajzában (Curriculum vitae) szüksézuán így vall sanyarú sorsáról, megpróbáltatásokkal teli életéről: „Születtem, elvegyültem és kiváltam...”. Ha részletesen megvizsgáljuk, láthatjuk, a „munkásköltő” kategóriával megbélyegzett alkotói életmű jóval több annál, hogy a tőkés társadalmi rend (később imperializmus) elleni küzdelem előharcosának tekintsük.

Budapesten látta meg a napvilágot, a külvárosban, s költészete alaphangját is ez adta meg. A külváros, a kiszolgáltatottságból származó tehetetlen düh és a nyomor – folytathatnánk a rokon fogalmakkal, amelyek a 20-as, 30-as évek magyar társadalmát, annak paraszti és munkás rétegeit meghatározták.

Ami a József Attila-i életmű és „élet-mű”, hiszen egész élete is egy, komorsága és vadsága ellenére is csodálatosan csillogó gyémánt. Rá is, ahogy költőtársára és jó barátjára, a szegedi Juhász Gyulára, jellemző, hogy a társadalomtól, mely fölnevelését ugyan ímmel-ámmal biztosította, semmit sem kapott meg; sem egzisztenciát, sem szociális biztonságot, s még kevésbé olyan tisztas állást, amely az „eltartott ember” megalázó bélyegétől mentesíthette volna. Másrészt – a körülmények kusza és kaotikus egybefonódásából kifolyólag – maga a költő is hozzájárult legendája megteremtődéséhez, főleg a mozgalmi múltjával, a párthoz való viszonyával, valamint szerelmei, Vágó Márta, Kozmutza Flóra és a vele élettársi viszonyban élő nő (Szántó Judit) által, kapcsolatával a családtagokhoz, nővéreihez való kötődésével, s nem utolsósorban – megnyugtató módon máig tisztázatlan halálával. A költő státusának a kérdése, a feleslegesség érzésével párosulva a költői szerep megítélését, s ezzel egész ars poeticáját is determinálta, ahogy egész élete nemcsak a földi, de égi-spirituális vonatkozásban is „determinált” volt.

„Harminckét évem elszelelt / s havi kétszáz sosem telt.” – írja a Születésnapomra című versében az a magyar költő, aki életrajzában azt vallja, hogy az „írásból élek”. Az újabb kori szakirodalom mutat rá ennek a kijelentésnek a háttérében húzódó mély problémára. A Curriculum vitae-ben, melyet egy álláshirdetésre készített el, élete utolsó 8 éve egzisztenciális háttérének érzékeltetésére – az írásból való élés, illetve a Szép Szó szerkesztői állás említése – mindössze két mondatot szán. A terjedelemhez mérten az aránytalanság és szüksézuóság szembeűnő. A szüksézuóság mögött pszichológiai-egzisztenciális probléma is húzódik: nevezetesen, amire többek között Tverdota György hívja fel a figyelmet, a költő hétköznapi és költői énje között meghúzódó ellentétnek a költői szerep hitelességét (autentikusságát) is veszélyeztető ellentmondására. Ugyancsak Tverdota mutat rá József Attila „más költők” iránti ellenszenvére („Szabad ötletek jegyzéke”): „öncsalásnak, szélhámoságnak” nevezi a költészetet magát, a költőket pedig toladó, hiú észjátszóknak. Nem így a szerkesztőket, akik az által, hogy „csinálnak valamit és közük van a világhoz” felmentést kapnak a vád alól. S itt mondja ki, a kétségbeesés mélypontján, hasztalannak és értelmetlennek minősítve egész pályafutását, a végzetes szentenciát: „Nem hiszek abban az emberben, aki költészetéért feláldozza az életét”.

Ez azonban szerencsére csak pillanatnyi megingás, s nem is annyira önmagának, inkább a költőtársaknak szóló. „Költő vagyok – mit érdekelne / engem a költészet maga?” – írja a késői Ars poeticájában. „Más költők – mi gondom ezekkel?” (Ars poetica). „Én túllépek a mai kocsmán, az értelemig és tovább!”, a biológiai szükségletek igényén túl – „Ehess, ihass, ölhess, alhass!” – a költészetben sem elégszik meg a középszerűvel, a „középkolász fokkal”, egyenesen a mindenséggel való megméretés igényével lép fel. Ez az a szint és mérce, melyet maga elé követelményűl állít, az emberi teljességnek, a legfőbb értéket, minden princípium közül is a legfőbbet, a Tudást követve meg.

Ma már megmosolyogtató a huszadik század második felében fellángoló poétikai-esztétikai követelmény, mely az Ady által képviselt szint meghaladását jelenti. Mégis zavarban vagyunk, amikor a kánonban, az életmű befejezettségét is megcáfolandó, újabb és újabb darabok, az alkotói pálya egészére

is kisugárzó költemények jelennek meg. A saját „életútra” kelő műalkotás – hányszor megtörtént már! – egy kor rezonanciáit felvéve feltűnik, egy elfeledettnek hitt gondolat váratlanul felragyog, figyelmet követel magának. Mert bár különböző ideológiák rakódtak erre a költészetre, már a középiskolás gyermek is megértette (aki nevezetesen én is voltam), hogy a sok költőelvtárs és polgári versíró között is ő volt a Költő. Életműve ezért maradt fenn, ezért szolgál ma is oly sok meglepetéssel, mert átengedve magát az intuíciónak, olyan mélységeket tárt fel, a lélek hőlderlini mélységeit, mely előtte is, utána is csak keveseknek sikerült. (Rá is ment az élete.)

A látszattal ellentétben nem alkotott könnyen. A kezdet az utánérzés, a mesterek mintáinak követése – amikor végig próbálta szinte az egész magyar költői hagyományt, beleértve a népköltészetet is. Igaz, ez utóbbiban a népies mitologizmus és szürrealizmus vonzotta (A hetedik, Klárisok, stb.). Lázadó korszakának, melyet a „Tiszta szívvel” című vers fémjelez, illetve a „Döntsd a tőkét, ne siránkozz” ideológiailag is behatárol, agitatív alkotói szakaszában egész költészetét közéleti-mozgalmi tevékenységének rendelte alá. A baloldali, kommunista mozgalomtól való fokozatos eltávolodását a csalódások, a pártból való kizáratása és szociális helyzete, időközben elhatalmasodó depressziója, valamint az alkotói válságok is befolyásolták. A túlzott kötöttség, az ortodox marxisták doktriner magatartása nagy teher volt a szabadságkorlátozást nehezen viselő költő számára. 1933-34 táján József Attila újabb válaszút elé érkezett: a Szántó Judittal való élettársi kapcsolatának felbomlása mellett a nagypolitikai mozgások sem ígérnek semmi jót (pl. a fasizmus megszilárdul Németországban), a magyar közéletre is ránehezedik Gömbös Gyula totalitarista, tekintélyvel alapuló uralma.

Gondolati verseinek meditatív, „eszmélésre” sarkalló indítékát, a hangváltást a növekvő szorongás érzése is befolyásolta, s az, hogy a társadalom minden területére kiterjedő kontroll kiépülése, a „rendcsinálás” időszaka veszi kezdetét („Számon tarthatják, mit telefonoztam... Aktába írják, miről álmodoztam...”-írja a Levegőt!-ben). Alkotói válsága is a befelé fordulást, a költői szerep tarthatatlanságát és annak cseréjét indokolta.

A versfelütés is más: „Légy fegyelmezett!” – csitítja kassákos indulatát, a szemlélődő költő a forradalmi hév elülte után egyre ritkábban kiált föl. Hangja az ódai rapszodikusságból az elégiába bicsen át (Külvárosi éj). Inkább leltárba veszi a „megtisztításra váró” dolgokat. A Külvárosi éj realizmusa mindig kis csodákkal telik meg („mászik a sűrű kefe”), vagy a „tűnődő faldarab” metaforájával, mely – a költőhöz hasonlóan – azon töpreng, hulljon-e. József Attila tárgyai nemcsak antropomorf jelleget öltenek, de őket is „eléri a halál”, ahogy a szappanosvizet az azonos című kis remeklésben, mely olyan közismert versek szomszédságában született, mint a Mama és a Számvetés, vagy a Falu. Íme a történet mértani pontossággal való rögzítése:

„Ím, – a hús udvar téglakocka / vörösén előbb meglapul, majd óvatosan, ágra-bogra / oszolva előre-nyomul / a szappanosvíz, de megtorpan / s kis kék fején hol ott, hol itt,/ szinte meglátni láthatatlan,/ reszkető apró csápjait,/ amint az akadályt leméri./ Fel-alá futkos, mint a rab. /A szappanosvizet eléri /a halál és továbbhalad.” (Szappanosvíz).

Érdekes felidézni ezeknek az újszerű verseknek a fogadtatását, mely annál is fontosabb, hiszen a költészetének csúcsát képező nagy horderejű kompozíciókban szétterülő gondolati-filozofikus lírájának (Óda, Téli éjszaka, Eszmélet, Elégia, Külvárosi éj, Hazám, A Dunánál, Levegőt!) előzményei, nem egy esetben építőkövei ezek. Németh László a Nincsen apám, se anyám verseiről írja: „Van ...József Attilának néhány szép verse, amely közel kerül a népdalhoz (Mégfáradt ember, Gyöngy), többnyire azonban a groteszk és az intellektuálisan-játékos felé eltolt népdal az övé, egy sajátos szellemi berendezés számára profanizált népdal...”. A kimondottan rossz, éretlen versek között tartja számon a Medáliák ciklust, melynek néhány darabja az Eszmélet elődjének tekinthető. Annak az Eszméletnek, melyet az életművön belül is különös hely illet meg. Forma és tartalom tökélye, gondolati verseinek összefoglalása, a következő évek hangulatát is meghatározó tragikus létértelmezés, de egzisztencialista vonatkozásai miatt is az, melyekre elsőként Bori Imre mutatott rá még a hatvanas évek elején az Eszmék és látomásokban. (Bori Imre, 1965: 7-27.)

Az Esmélet, melyről többen is bizonyították, hogy nem az „öntudat” rokonszava, a töprengés, a magunkba merülés és elmélyült keresés, mint költői módszer, valamiféle „anyaggyűjtés” és hangváltás kezdete József Attilánál. Olyan vállalkozás, grandiózus költői kísérlet, melyre korábban a magyar irodalomban nem volt példa.

Több szempontból is az, nem véletlen, hogy kisebb könyvtárnyi szakirodalma gyűlt össze az elmúlt 60 év alatt. Elméleti írásaiban (Irodalom és szocializmus, Ihlet és nemzet, Esztétikai töredékek; Hegel, Marx, Freud, Új szocializmust! stb.), amit tudományos síkon nem sikerült megvalósítania, arra a művészi igazság erejével feleletet talál (Balogh, 1969:158-161).

A versciklusként is emlegetett költemény-füzér gondosan kiművelt, végül is zárt egész, a teljességre törő komplex alkotás. Fő jellemzője a Hankiss Elemér által már a 60-as években felfedezett „komplex képiség”, amelyeknek fő összetevőjét a metaforák adják. A történelmi materialista ódaként is emlegetett „A város peremén” versépitkezése már a megszokott módon történik. Hasonlóképpen a sorozat első darabja a Külvárosi éj, s mégis mennyire más, a vers eszmeiségében is mennyi újdonság, programszerű ráérezés, meglátás van benne. A termelési erők és ösztönök harmonikus egységére épülő utópista társadalom képét a tudatos jövőbelátás képességével senki sem involválta olyan életszerűen, mint költőnk. S senki sem hitt annyira – legalábbis a harmincas évek elején – egy jobb, igazságosabb világ eljövételében, mint József Attila.

Csak erről a pontról látható be az a pályáiv, melyre az expresszív szabadversekkel induló költő eddigi útján eljutott. Verseinek recitatív jellege, mintha másodlagossá válna, a szemlélődő, eszmélkedő, meditatív jelleggel szabadabb formát igényel, a versek gondolati gazdagsága, többszólamúsága, a valóságtól való elrugaskodás igénye azonban vitathatatlan.

1933-tól a tragikus végkifejletig, a szárszói tragédiáig nyomon követhető a cselekvésre már képtelen, a forradalmi úton, illetőleg a világ külső erő általi megváltoztatásában már nem reménykedő költő belső viaskodása. Hogyan is írja az Esméletben, a világ megváltoztatására irányuló korábbi költői szerepet-feladatot mintegy revideálva, megelégedve a szemlélődéssel, figyelni a megsokszorozott fülke-fényben: „könyöklök és hallgatok”. Kudarc beismerését jelentené ez az álláspont, esetleg nézőpontváltást?

Valószínűleg azoknak van igazuk, akik (mint Fodor Géza) „mindennemű aktivitás feladását, az abszolút tehetetlenség érzésének” megvallását látják a személyiséget latba vető költői küzdelemben, gyilkos kalandban. Mások, s ők vannak többen (Szabolcsitól Baloghig) a korszerű cselekvéslehetőségek keresésének a versét látják benne.

Ezzel azonban még korántsem ért véget a harc. Ezúttal a belső, démoni erőkkel küzd, s tragikus gyorsasággal közeledik a „vonat elé leguggolni” sorsszerű beteljesüléséhez. Barátai érthetlensége, a fokozódó támadások lassan előhívják lelki betegségekre való hajlamosságából (neuraszténia, később depresszió) eredő személyiségzavarait. Ő maga javasolja barátainak: „Ne jöjjetek reggel. Éjszaka darabokra hullok, és fél napig tart, amíg összeszedem magam”.

Ilyen belső és külső állapotok közepette próbál becsületes és tiszta maradni, ádáz küzdelemben magával és a világgal: ma már tudjuk, vesztesként kerülve ki ebből a küzdelemből.

Ami József Attila utóéletét, illetve hatását illeti, elég, ha áttekintjük az elmúlt hét évtized magyar irodalmát. Nagy Lászlótól Pilinszky Jánosig nincs olyan költő, beleértve a kisebbségi magyar irodalmakat is, akit meg ne érintett volna – elismerve zsenijét – költészetének újdonsága, költői személyiségének grandiózus volta, tragikum.

A Pannon Tükör nemrég közölt egy verset, szerzője

Tunyogi Csapó Gábor a vers címében (Anti-Esmélet, parafrázis) a dolgozat krédójában szereplő Esmélelet mai aktualitásait fürkészi. Az Ajánlásában olvassuk:

„Attila! Te, kit túl korán ölt meg az értelmetlen élet, lehet, Neked jobb így talán... Nem éltél meg sok szörnyüséget,	És azt sem kell most végignézned, Hogy fogy a fény és nő az árny, S csupán csak egyben követ néped: Önpusztításban ostobán!”
---	---

Gyimesi Katalin

Eszmélet

*„... Álmomban fa voltam,
majd semmi, majd egy olyan kisgyerek,
ki kopogtat egy felnőt ajtaján.”
(Pilinszky János)*

A vers, mint egész

Az Eszmélet című költemény József Attila költészetének monumentális szintézise. Formailag-műfajilag leginkább talán lírai rapszódia, vagy epikus filozófiai vers, lényegileg azonban létértelmező versnek tekinthető, amely egyszerre kísérli meg a költészet filozófiai és lírai, érzelmi igényeinek kielégítését. Az Eszmélet a nehezen megfejthető remekművek közé tartozik, tele van titkokkal, de nemcsak mondani-valójában rejtélyes, hanem abban is, amit nem mond ki, de kimond(hat)atlanul benne él (Nemes Nagy Ágnes szerint „ennek a nagy versnek a legfőbb hatása éppen a kihagyásaiban van”¹). A költemény titokzatossága a kérdések feltevésének új módjával, új képi világok entitásának megteremtésével függ össze. A versírás egy gyötrelmes küzdelem, egyfajta verbális kényszer, mellyel az alkotó az adott, használati nyelven kifejezhetetlent akarja elmondani. A lét és nem-lét problémái fogalmazódnak meg, méghozzá metaforikusan, tehát a kérdésekre nem jön, nem jöhet válasz, hiszen a metafora kifejezőmódja nem ismeri a kérdés-felelet relációt. József Attila szerkesztésmódja egyszerre képi és metaforikus; az ember egyszerre teremtette és teremtője is a világnak. Beney Zsuzsa nyomán az Eszméletnek három egymást fedő rétegét különböztetjük meg: „az első a lírai, az érzelmek tárgyiasításának vágya – a második a társadalmi, a harmadik pedig a kettő mélységes átélésének folyamányaként az ontológiai kérdésfeltevés rétege”². Ezekhez kapcsolódnak a vers fő formai elemei is: a lírai réteghez a kettőzöttség, a társadalmihoz a metaforikus képalkotás, és az ontológiaihoz a hiátus. A vers anyagában is háromfajta elem kombinálódik: a külső valóság, az elmélkedés és az emlék; valamint három indulat váltja egymást: a kitörés, a belenyugvás és a menekülés. A gondolati tézis-antitézis-szintézis-menet és a pszichológiai menekülés-szárnyalás-menet együtt adja a vers feszültségét, és kirajzolja egy elkínzott, gondolatokkal és gondokkal küzdő, létét artikuláló költő-egyén képét. A mű lényege tehát a rétegzettség. A kompozícióban József Attila eleve lemond a világ egyetlen rendjének lehetőségéről. Valójában a tizenkét szakaszban tizenkét, egészen pontosan kétszer hat rendet alkot, miközben ingyen keres bizonyosabbat, mint a kocka. A rend tehát nem abszolút és végérvényes, hiszen egy új kockadobással új rend teremődik meg, új világ jön létre. Ez a meg-megújuló értelmezési, logikai frusztráció és folytonos újrakezdés a vers változatosságának alapja.

A vers egészére tett eddigi megjegyzéseken túl a teljes mű részletes elemzésére a jelen dolgozat keretében nincs lehetőség, ezért csupán e két versszakot helyeztem a vizsgálat középpontjába:

IV

Akár egy halom hasított fa,
hever egymáson a világ,
szorítja, nyomja, összefogja
egyik dolog a másikat
s így mindenik determinált.
Csak ami nincs, annak van bokra,
csak ami lesz, az a virág,
ami van, széthull darabokra.

V

A teherpályaudvaron
 úgy lapultam a fa tövéhez,
 mint egy darab csönd; szürke gyom
 ért számhoz, nyers, különös-édes.
 Holtan lestem az őrt, mit érez,
 s a hallgatag vagonokon
 árnyát, mely ráugrott a fényes,
 harmatos szénre konokon.

Hasított fa – bokor – virág

Előbb Fejtő Ferenc és Sík Sándor említi, majd Tverdota György fejt ki részletesen az Eszmélet IV. versszakának ellentétei mögött felsejlő bergsoni filozófia magját: „A szervezett és a halott anyag: az élő és a pusztán fizikai létező; a minden pillanatban teremtődő, jövőbe lendülő élet és a kölcsönhatások rab-ságában sínylődő, szétlazuuló, lehulló matéria szembeállítását.”³ Az élő fa (mely egyben visszautal az I. versszak fáira illetve előreutal az V. strófában megjelenő fára) és a hasított fa kettősége az egész és a szét-tört egész ellentéte is. A jelennél (ami van) értelmesebbnek mutatkozó állapot az, ami nincs (álom, képzet) és az, ami lesz (a mégis bekövetkező jövő). Nemcsak ez a szakasz, hanem maga a verscím is összefüggés-be hozható Bergsonnal. Bergson eszmélet-fogalma az élőlények általános sajátossága, voltaképpen maga az élet, aminek két összetevője van: az értelem és az ösztön, vagyis az intuíció. Ezek állandó kölcsönhatás-ban vannak egymással. Az „eszmélés” pedig nem más, mint a képzet és a cselekvés össze-nem-illése: „az élő lény eszméletét úgy határozhatnánk meg, mint a virtuális tevékenység s a valóságos tevékenység arit-metikai különbségét. A képzet és a tett szétlódását méri.”⁴ Természetesen a bergsoni inspiráció nem zárja ki a IV. versszak másfajta értelmezését.

A strófa első négy sora a Babits-hoz írt vers, a Magad emésztő egy részletének szó szerinti ismétlődése. Ez az igen fontosnak vélt, és nyilván ezért ismételt gondolat a determináció törvényének valós világa, melyen változtatni szinte reménytelen. (Ugyanez a helyzet jelenik meg az Osztás után c. versben is: „Ki vagyunk osztva. Megvan helyzetünk. / Mit tehetnénk a szabály ellenében?!”) Az egymásra-dobált ren-dezetlenség determináltságát mutatja az Eszmélet képe, ahol is a rendezetlenség már nem állítható rend-be. A dolgok (amelyek szabadságuktól megfosztottak) egymásra-dobáltsága esetleges, és ez az értelmet-len egymásra-nyomottság a világ értelmetlen struktúráját jelképezi. A világ értelem-hiányáról van tehát szó, aminek felismerése nemcsak a világra nézve tragikus, hanem a benne élőkre is, hiszen ennek a tudás-nak a birtokában a létezés eredendően elviselhetetlenné válik. Felvillan ugyan egy jobb jövő képe (ami lesz, az a virág), de a versszak a pusztulás látványával zárul (ami van, széthull darabokra). A vers egyre több olyan kérdést vet föl, amelyekre nem adható egy, minden kétséget kizáró válasz; különösen akkor állunk értetlenül, ha a versszak első részét, a halom hasított fadarabokként egymáson heverő, egymást szorító világ képzetét és a van darabokra-hullását állítjuk egymás mellé. Hiszen, ha szó szerint értjük a szöveget, mindkét jelenség egy időben van: a világ egyszerre mozdulatlan-ságba dermedt, állandó, megváltozhatatlanul determinált, illetve folyamatos mozgásban lévő, darabokra hulló.

Nemcsak a mondanivalóban hoz újat a IV. szakasz, hanem szerkezetileg is. A negyedik és az ötödik sor között szoros értelmezési átkötés történik, így az ötödik sort inkább az első négyhez tartozónak érezzük, az utolsó három viszont, teljes ellentétben valamennyi másik versszakkal, önálló egységet alkot. Az első három strófa – utolsó két sorának kiemelő, összefoglaló jellegével – a Shakespeare-i szonettre emlékeztet, ez a negyedik mintha tercínával zárulna, ezáltal is hangsúlyozva önálló jelentését. Ez a jelentés pedig a bokor-virág-széthullás ellentétére, tehát megkettőzött dichotómiára épül. Érdemes megfigyelni, hogy a metrum is követi a tartalmat. A záró sor ritmikája eltér a többitől: a sorok túlnyomó többségével ellentét-ben háromütemű, valamint a jambus helyett az elaprózást szuggeráló anapestus (ez a láb ebben a sor-ban jelenik meg először a strófában) lesz az uralkodó versláb. Megváltozott metruma révén, a többi sor kontrasztjától kísérvé ez a záró sor mintha széthullana, a jelentés metrikai követéseként.

Teherpályaudvar – gyerek – ör

Az absztrakt általánosítás (IV. versszak) után a lehető legföldhözragadtabb konkrétum következik. Az egymásra-dobált fahasábok és a darabokra hulló van világa az egykori falopások színhelyére, a teherpályaudvarra, a rettegés világába kalauzol el. Felidéződik a múlt (ez az idősík kimaradt az előző strófából); életkép, emlékkép jelenik meg a gyermekkorból; s felelevenednek a jól ismert (ld. Curriculum vitae: „Fát és szenet loptam a Ferencvárosi-pályaudvarról, hogy legyen fűtenivalónk.”) tüzelőbeszerzés kintjai. Mindez mintegy illusztrálja az előző szakasznál taglalt determináció világát. Három fő motívumot különíthetünk el. Egyrészt az emberi hatalomtól való gyermeki félelmet, amely a teljes kiszolgáltatottságból ered. Másrészt az ör képét, a hatalom jelképét, aki felnőtt, komor, konok, s akiről a gyermek nem tudja, hogy mit érez, de látja, hogy örömtelen. Végül a társadalmat, amelyben bűn és öröm nélkül tengődik az egyik ember, akit a pusztaság létlopásra kényszerít, s aki holtá válva a félelemtől nézi a másikat, aki szintén bűn és öröm nélkül rója lépteit a vagonok mellett, védelmezve (a szegényektől) a szenet. A kicsi tolvajok és a komor örök tehát ugyanúgy méltatlan erők játéka, a determináció hálójában vergődő áldozatok. Az egész szakasz legmélyebb érzelmi jelentése a kényszer, a kiszolgáltatottság, és mindennek előtt a szorongás félelmetes érzékeltetése, ami a szociális környezet meghatározottságából fakad. A kisgyermek lopásra kényszerül – de hogy ki és mi kényszeríti, az nincs megnevezve, nyilvánvalóan a szükség. Ennek ellenére a szorongás elkerülhetetlen, örökre bevésődik, és ezzel kezdetét veszi az ártatlanság-bűnbűhődés problémakör, amely az Esmélet későbbi részeiben válik igazán hangsúlyossá.

Az V. versszak nemcsak a IV., hanem a III. szakaszhoz is több szállal kötődik. A sovány vagyok kijelentésre szinte rímelt a tárgyalt strófa szegénység-képe, éppen úgy, mint a (szintén III. versszak) evés-képeire a szürke gyom / ért számhoz, nyers, különös-édes. Ráadásul az is lehetséges, hogy a szívemhez kisgyerek képe idézi fel a gyermekkori (szénlopás-) élményt. A szénre ugró árnyék a korábbi macska-egér jelenetre emlékeztet. Mindezek után nem tűnik valószínűtlennek, hogy valaha a harmadik és az ötödik szakasz volt szorosabban egymáshoz kötött, s a teoretikus negyedik, a halomra-dobált farakás-képével a teherpályaudvari után keletkezett, és a költő éppen a túlságosan egymáshoz kötöttet akarta fellazítani, s a konkrétumok közé elméleti megfogalmazást állítani.

Kirakják a fát – Esmélet (IV-V)

Ahhoz, hogy a vizsgált szakaszok egyre több jelentése feltáruljon, célszerű összevetni egy másik József Attila verssel. Az Esmélet után két évvel keletkezett Kirakják a fát c. költemény ugyancsak a pályaudvar képét, a gyerekkori lopások színhelyét idézi fel.

- „A pályaudvar hídja még remeg” (Kirakják a fát, 1936)
- „A teherpályaudvaron
úgy lapultam a fa tövéhez” (Esmélet, 1934)
- „Fát és szenet loptam a Ferencvárosi-
pályaudvarról, hogy legyen fűtenivalónk.” (Curriculum vitae, 1937)

Mindkét műben a mozzanatos emlékezés mellett egyfajta létösszegzés történik, amely „az egyéni lét egy alanyi beteljesülési, lezárulási, illetve elzárulási helyzetéből, állapotából s távlatából megy végbe.”⁵ A világ modellálása (az Esmélet IV. versszakának eredetileg a Világ címet adta a költő) az egymásra dobált fahasábok képével történik, amely kulcsmotívumként végigvonul József Attila költészetén. Pl.:

- „puffanva hull a hasított fa le,
s dermed fehéren, ahogy leesett” (Mióta elmentél, 1928)
- „Akár egy halom hasított fa,
hever egymáson a világ” (Magad emésztő, 1933)

- „Akár egy halom hasított fa,
hever egymáson a világ” (Eszmélet, 1934)
- „kiszáradt hasábfák döngenek,
amint kidobálják őket a vagonból.
Ha fordul is egy, a lehullt halom néma...” (Kirakják a fát, 1936)

A hasábfá tehát régi kísértő képze a költőnek, és már korán a megdermedtség, a kiszolgáltatottság, az általános elidegenedtség bélyegét hordozza. A Kirakják a fát c. vers azért különösen érdekes, mert a költő itt továbbviszi, új jelentéssel, konnotációval gazdagítja a fa, a fahasáb-metaforát. Ebben a műben a farönk már nemcsak a determinizmus emblémája, hanem a világot alkotó emberek jelképe is. Ráadásul az ember itt nem akar alkalmazkodni a fortélyos félelem által irányított, elidegenedett világ törvényeihez; nem törődik bele, hogy „ha fordul is egy, a lehullt halom néma”, vagyis hisz abban, hogy az egyes ember cselekedete kihathat az egész világ rendjére. A vers alanya lopott faként viszi a többiekét, vagyis cselekvővé válik, képes tenni azért, hogy valóra váljon az Eszmélet jóslata: „csak ami lesz, az a virág”.

Akárcsak az Eszmélet V. versszakában, itt is kétféle ember jelenik meg: a gyermek-őr ellentétet itt a „fadobáló” - „fahordó” embertípus szembeállításával váltja fel. A fadobáló ember elfogadja a determinált világgépet, vagyis elhiszi azt, hogy senki sem tehet semmit, ezért nem foglalkozik mások problémáival. Így az egymásra-dobált-fahasáb-világban nemcsak nyomja és szorítja önzésével a többi embert, hanem még dob és taszít is rajtuk. A fahordozó ember viszont a saját életén kívül mások életéért is felelős (hasáb a vállamon), és ezt felvállalja, még akkor is, ha ebben a rosszra determinált világban csak titokban, lopva lehet többiekét segítőt, tartalmas életet élni. Az ilyen emberben az eredendő gyermeki jóság mutatkozik meg, amely mindig észre- és magára veszi a másik ember gondját, baját, nehézségét. (Pl. az Eszmélet V. versszakának gyermek-alanya a vele szemben ellenséges pozícióban lévő örről is tudakolja, hogy mit érez.)

„Csupa-csösz világ” – írja a költő. A csöszben az Eszmélet örét is felfedezhetjük, hiszen a csösz az, aki figyel és ügyel arra, hogy ne lopjanak a fából. A világ tehát tele van csöszökkel, akik nem engedik, vagy legalábbis gyanúsítanak, ha valaki hordozza a rászorultak terheit, mások javára él. Pedig élni csak így érdemes; a determinált világ törvényeinél mélyebbre van a szívbe vésve: „Egymás terhét hordozzátok, és úgy töltsétek be a Krisztus törvényét.”⁶

A gyermek és az álom szerepe

A vizsgált versszakok a költemény első felében találhatók, ami azért lényeges, mert a mű közepén egy törés fedezhető fel, ami egyértelműen két, egymással szemben álló részre osztja a verset. Az első hat szakaszban a gyerekből felnőtt lett, az álmodóból eszméltre ébredt férfi; a VII.-XII. strófában pedig ez a felnőtt „eszmélkedik”: mi a felnőtté válás útja, miért kell felelősséget vállalni, hogyan kell tudomásul venni a világot, vagy elutasítani, hogyan kell megváltoztatni. A vers első felét meghatározó gyermeki tekintet, szemlélet más költők műveiben is tetten érhető. Motívumaiban rokon pl. Pilinszky János Nyitás c. verse:

*„A gyerekkor alkímiája
beteljesül, sikerül végre.
Az érintetlen kapukat,
az álom zsiliprendszerét kinyitják.
Mindenből csönd lesz és közelség.”*

Gyerekkor, álom, csönd – ez a három fő szövegszervező eleme mind Pilinszky versének, mind az Eszmélet első felének. A kiválasztott szakaszok is igazolják ezt: az egész V. strófa egy gyermekkori emlék felelevenítése, ahol a gyermek úgy lapul a fa tövéhez, mint egy darab csönd. De a csönd nemcsak a kimondás aktusával (ld. előző idézet) van jelen, hanem hiátusként, vagyis az elliptikus szerkesztésmód által is. Az álom a vizsgált versszakokban csak absztraktn jelenik meg: csak ami nincs, annak van bokra; de urálja – többek között – pl. a III. szakaszt:

*Kék, piros, sárga, összekent
képeket láttam álmaimban
és úgy éreztem ez a rend*

Gyermekkor és az álom: „ez az a két természetes „lelöhely”, ahol a világ még úgy-ahogy megőrizte keletkezésének közvetlen melegét.”⁷ Nem véletlen tehát, hogy a költők (többek között József Attila és Pilinszky) fáradhatatlanul visszajárnak a gyermekkorba, s kutatják az álmokat. Ezáltal úgy kezdik szemlélni a világot, azzal az elemi és egyszeri erővel, ahogyan mi csak a gyerekkor hajnalán láttuk először és utoljára. A művészetnek pedig éppen ez a lényege: rá kell találnia arra az egyetlen, megmagyarázhatatlan „mozdulatra”, amelytől a mű evidenssé válik a létezés elsődleges, elemi erejével.

Pilinszky szerint⁸ az álom ereje abban rejlik, hogy benne minden együtt, egyben van: kép, értelem, érzés, vágy és cselekedet, kint és bent, hasonlat és hasonlított (mindez elmondható az Eszméletről is). Mindenképpen valami visszahozhatatlan egységet idéz, ami végképp mögöttünk van már. A művészet is ezt az elveszett egységet keresi, próbálva összerakni a részeket harmonikus egésszé. József Attila az Eszmélettel egy álomszerű, szurrealista montázst hozott létre, ahol ráadásul „már nem a szavak, a sorok szabadon asszociáló távolságával él, hanem a versszakok között tágitja, minél levegősebbé, mint egy széles oszlopsorét”⁹. Ezt a montázs-szerű, elliptikus szerkesztésmódot alkalmazza és fejleszti tovább, „elnémulásközeli” költészeté a késői Pilinszky. És ezzel máris eljutottunk az álomtól a csöndig.

A csönd pedig rögtön elvezet a gyerekkorhoz. Ugyancsak Pilinszky¹⁰ nyomán két nyelvet különböztethetünk meg: az egyik, a csecsemők, gyerekek nyelve, ami néma, kimondhatatlan, mégis létezik, sőt minden lehetséges beszéd közül a legerősebb. Arról szól, hogy a világ VAN. Később a világ arról beszél majd, hogy ami van, miként és milyen formában létezik. Ez a nyelv már kimondható, rengeteg szóból és végtelen mondatból áll. Ez a világ második nyelve, a felnőttkor beszéde, mely lassan-lassan feledésbe meríti az első, néma beszédet. Csak a gyermek tud hosszan elbáméskodni egy bogáron, egy lepken, egy fán, vagy bármilyen más önmagában lévő dolgon. Később, amikor elkezdi felnőni, belép az összefüggések világába. A felnőtt az, aki látja az összefüggéseket. A felnőtt számára az egyes dolgok csupán a világ szereplői, a struktúra pontjai, a gyerek számára viszont a megfigyelés tárgyai. A gyerek monológot folytat a világ – darabjaival. És ehhez a gyermeki tekintethez tér vissza a költő is, mert „a gyerek szeme mélyebben és tágabban, bizonyos értelemben igazabban látja a világot, mint a felnőtté, mert a valóságot kiteljesíti, megtoldja az álommal; az álom szót nem üres ábránd, menekülés értelemben véve, hanem, mint a teljesség és tisztaság igényét, vágyát, lehetőségét”¹¹. Ezáltal József Attila is az Eszméletben nem értelmez, hanem ábrázol. Visszaállítja a szemléletes állapotot, ahonnan a vélemények erednek, úgymond előről kezdi a világot a gyermeki látás érzékenységének, integritásának, és sértetlenségének megőrzésével.

Pilinszky János és József Attila költészetét ritkán veti össze, említi egymás mellett a szakirodalom, pedig mindenképpen indokolt lenne. Emellett érvel Tamás Attila¹² is, aki a semmi értékhorozóként való megjelenését, a „törékennyé merevült csend”-et, a társtalanságot, valamint a „végtelen elidegenedés” halk szóval való érzékeltetését emeli ki, mint közös motívumot. E dolgozat témájához kapcsolódva megemlíthető még a fa-képzet, amely Pilinszky Apokrifjében előbb hasonlatként („hányódom én, mint ezer levelével, / és szólok én, mint éjiden a fa”), majd metaforaként („örzöm tovább e vonulást, / e lázas fűcskakat s ágacskaikat. / Levelenként a kicsi erdőt”) József Attila Kirakják a fát, illetve Eszmélet c. verséhez hasonlóan a világban élő emberekre is utalhat. A két költő közötti hasonlóság még további (részletes) kifejtést igényelne, azonban erre ezen esszé keretében már nem vállalkozhatok. De annyi bizonyos, hogy Pilinszky ismerte és elismerte József Attila költészetét és nagyságát, költőtársát méltatva írta ezeket a sorokat:

„Mikor meghalt nem volt semmije. És ma – költők tudják csak igazán! – egész világ a birtoka: fűszálak és csillagok, sőt a szótár egyes szavai, amiket büntetlenül senki többé el nem vehet tőle”¹³.

Jegyzetek:

- ¹ NEMES NAGY Ágnes, József Attila: Esmélet. ALBERT Zsuzsa-VARGHA Kálmán szerk., Miért szép? Gondolat, Bp., 1974. 330.
² BENEY Zsuzsa, Az Esmélet lírája. In: BENEY Zsuzsa, A gondolat metaforái. Argumentum, Bp., 1999. 143.
³ TVERDOTA György, Ihlet és eszmélet. József Attila, a teremtő gondolkodás költője. Gondolat, Bp., 1987. 313.
⁴ Henri BERGSON, Teremtő fejlődés. Akadémiai, Bp., 1987. 135.
⁵ NÉMETH G. Béla, Még, már, most. In: NÉMETH G. Béla, 7 kísérlet a kései József Attiláról. Tankönyvkiadó, Bp., 1982. 175.
⁶ Gal. 6,2.
⁷ PILINSZKY János, Egy lírikus naplójából (I.). In: PILINSZKY János, Szög és olaj. Vigilia, Bp., 1982. 364.
⁸ PILINSZKY János, Egyetlen pillanat kegyelme. In: KUKLAY Antal, A Kráter peremén. Sárospatak, 1988. 241.
⁹ NEMES NAGY Ágnes, József Attila: Esmélet. In: ALBERT Zsuzsa-VARGHA Kálmán szerk., Miért szép? Gondolat, Bp., 1974. 331.
¹⁰ PILINSZKY János, A gyerekkor fája. In: PILINSZKY János, Szög és olaj. Vigilia, Bp., 1982. 363.
¹¹ OTTLIK Géza, Hosszú beszélgetés Hornyik Miklóssal. In: KUKLAY Antal, A Kráter peremén. Sárospatak, 1988. 246.
¹² TAMÁS Attila, Csak részben elrendezett gondolatok a József Attila-líra utóéletéről. In: KABDEBŐ Lóránt et al., szerk., Tanulmányok József Attiláról. Anonymus, Bp., 2001.
¹³ PILINSZKY János, József Attila emlékkönyvébe. In: PILINSZKY János, Szög és olaj. Vigilia, Bp., 1982. 79.

**„Boruljatok csak össze bennem,
 Bús Ember, bús Magyar
 Mert Egy vagytok mindaketten.**

**Istentelen bú sarkvidékén,
 Bús Ember, bús Magyar,
 Boruljatok csak össze békén.“**

Konkoly Gyula

Király László

József Attila versei a megzenésítések tükrében

I. rész /1937-46/

József Attila verseit – nézetem szerint – nem szükséges megzenésíteni. S hogy miért? Azért, mert e költő-zseni alkotásai teljes értékű művek. Nem hiányzik ezekből semmi, amit pótolni kellene valaminek, jelen esetben a zenének. Felmerülhet a kérdés: ha így érzem, miért vállalkozom egy olyan cikksorozat megírására, mely József Attila-megzenésítésekkel foglalkozik? E kérdésre több válasz is van. Nem állnak ugyan rendelkezésemre statisztikai adatok, de azt hiszem, nem járok messze az igazságtól, ha azt állítom, Petőfi után talán éppen József Attila a legtöbbet megzenésített magyar költő. Radnóti, Juhász Gyula, Szabó Lőrinc, Tóth Árpád társaságában bizonyosan az öt legtöbbet megénekelte költők között van. Lassan hét évtizede írnak újabb és újabb dalokat, kórusműveket, kantátákat József Attila versekre. Így ezek a kompozíciók immár elválaszthatatlanul hozzátartoznak a költő életművéhez, annak erős hatását bizonyítják. E zeneműveket számba venni és – ha szubjektív módon is – értékelni, úgy érzem, kötelessége az utókornak. Nem tanulság nélkül való végighallgatni e megzenésített verseket. Többek között azért, hogy megfigyelhessük, mennyire másként közelítenek a zeneszerzők ugyanahhoz a vershez, mennyire mást vagy éppen hasonlót hall ki az adott versből egyik vagy másik alkotó. S mivel a megzenésítések száma igen nagy és 1937 óta folyamatosan születnek az újabb és újabb zeneművek, ezért azok áttekinthetése egy összefoglalónak szánt munka keretében valójában kis darab magyar zenetörténet.

Nem részletezendő okok miatt nem teszem vizsgálat tárgyává a könnyűzene műfajába tartozó – az utóbbi évtizedekben született – megzenésítéseket. Mivel a zenében nincsenek merev műfaji határok, mégis foglalkoznom kell két – a könnyű műfajban működött – zeneszerző, Kerekes János és Kemény Egon szimfonikus dalaival.

Az egyszerűség és áttekinthetőség kedvéért felfedező utamhoz az időrendi megközelítést választottam, tehát egy-egy évtizedre bontva vizsgálom, veszem sorra a József Attila versekre írt zeneműveket. E cikksorozat nem a teljesség igényével íródik, mivel számos kompozíció még lappang (feltehetően hagyatékok mélyén, vagy másutt). Ezek megtalálása alapos kutatómunkát igényelne, melyre idő hiányában nincs lehetőség. Egy esetlegesen később megírandó összefoglaló tanulmányhoz azonban megérné e feltáró munkát elvégezni.

Az első megzenésítések

Az első József Attila megzenésítések Vándor Sándor nevéhez fűződnek. A mai nemzedékek már nem sokat tudnak e viszonylag fiatalon mártírhalált halt kóruskarnagyról és zeneszerzőről, ezért néhány szóval felidézem alakját.

Vándor (Venetianer) Sándor (1901-1945) zenei tanulmányait Lipcsében végezte, majd Olaszországban működött, mint operai korrepetitor. Berlinben is élt, majd 1932-től Sopronban, Miskolcon és Budapesten tevékenykedett. 1935-ben szerzői estje volt a Zeneakadémián, 1936-ban alapította meg a Vándor Sándor tanítványai elnevezésű munkásmozgalmi énekkarát. Kórusával az illegális kommunista párt kulturális munkáját támogatta. Így került kapcsolatba József Attilával is, akinek verseit – eddigi tudomásunk szerint – ő zenésítette meg elsőként. Az 1983-ban megjelent magyar nyelvű Brockhaus-Riemann zenei lexikon a következő József Attila versekre írt Vándor Sándor kompozíciókat tartja nyilván: Tiszta szívvel (1937), Fiala asszonyok éneke (1937), Medvetánc (1938), Mondd, mit érlel... (1938), Munkások (1939), Vigasz (1939), Fiala életek indulója (1939), Dúdoló (1940). Két kantátája a Külvárosi éj (1939) és A város peremén (1941). A művek keletkezési idejéből következik, hogy egyiket-másikat még maga a költő is hallhatta. Hogy mi volt a véleménye ezekről, nem tudhatjuk. Feltehetően e műveket a kórus többször énekelte hang-

versenyein. Hogy milyen volt a közönségre gyakorolt hatásuk e megzenésített verseknek, csak egykori kórustagoktól tudhatnánk meg, vagy azoktól, akik a nézőtérre ültek. Ám az idő múlásával egyre kisebb az esély, hogy e kor szem és fülét felleljük.

A Magyar Rádió archívumában a fentebb említetteken kívül található még néhány zongorakíséretes dal is Vándor Sándor tollából, így a Háló, a Gyöngy, A kanász és az Óda című versekre. Ez utóbbiak némiképp árnyalják azt az egyoldalú képet, amely Vándor Sándor József Attila megzenésítéseiről kialakult a köztudatban. Kétségtelen, hogy az antikapitalista, munkásmozgalmi témájú vers a legtöbb a repertoárban, de a lírai dalok is hozzátartoznak a zeneszerző életművéhez.

Végighallgatva e kórus- és dalkompozíciókat, arra a megállapításra jutottam, hogy Vándor Sándor képzett zeneszerző volt ugyan és kórusvezetői tevékenysége során nagy tudásra tett szert az énekkarra írás terén, végső soron azonban közepes tehetségű alkotónak bizonyult, akinek zenei gondolatai – bár nem teljesen invenció nélküliek, de – másodlagosak. Híján vannak egyrészt az eredetiségnek – ami egyébként a legnagyobbaknál is mindig az elődök munkásságának eredményeiből táplálkozik –, másrészt szerzeményei nem eléggé „vitamindúsak”, így nem jelentenek új élményeket a hallgatók számára.

Az idősebb hallgatók még emlékezhetnek a Mondd, mit érlel... című kórusműre, amely 1961-től kezdve rendszeresen szerepelt a rádió zenés reggeli műsorában (esztrád zenék, Csajkovszkij balettek részletei, slágerek, valamint mozgalmi dalok között). Az egyszólamú vegyes kari kompozíciót Kurt Weill stílusára emlékeztető zongorakísérettel látta el a szerző, mely egyenletes ritmusban masírozik a mű végéig, ahol is a zene lelassul, patetikusan kitér, majd az utolsó sorokra többszólamúvá válik és diadalmasan zárul. Megteremtve ezzel az 50-es évek sematikus mozgalmi dalainak magyarországi hagyományát. Sajnos – amint a mozgalmi dalok többségében – itt is előfordulnak prozódiai hibák. A magyar nyelv természetes hangsúlyozásával ellentétben sokszor a második, illetve az utolsó szótagra kerül a hangsúly: akinek, leve-sének, családja-ért, veszek-szenek, ho-zomra, új-ságpapirosba, rit-kás, fele-sége. Ez a mozgalmi dal intonáció felvet aztán – szinte valamennyi Vándor Sándor kórusművel kapcsolatban – egy olyan esztétikai problémát, amelynek megoldatlansága következtében automatikusan helyeződnek ezek a művek a zenetörténeti kánonon kívülre és kerülnek a kordokumentum kategóriájába. Ez az esztétikai probléma nevezetesen az – s ebben talán az irodalmárok egyetértenek velem –, hogy József Attila versei, még a látszólag egyértelmű témájú vagy tartalmú költemények is többretegűek, többféle értelmezési lehetőséget hordoznak magukban. Legalábbis érzelmi árnyalatokban gazdagabbak annál, hogy egyfajta intonációra lehessen redukálni őket. Így a zeneszerző nem tud mit kezdeni például az olyan – mozgalmi dalszövegből bizony kirívó – költői képekkel, mint: „csend fülel, motoz a setét”, vagy „mélyéről párolog a bögre”, „ritkás fény közt morogva rámol”. E sorokat ugyanaz a zenei hangvétel jellemzi, mint az összes többit. Így a zene végső soron kifakítja, elszürkíti a vers gazdag mondanivalóját.

Ugyanígy mozgalmi dalszöveggé degradálódik a Haszon című vers is, mely kétszólamú férfikarra íródott. A könnyen énekelhetőség feltételeinek eleget tesz a mű, s a második szólam ellenpontja gazdagítja az elsőt, de az egyenletes ritmusú zongorakíséret és a diadalmas befejező dúr-akkord ismét csak rossz érzéseket kelt a huszadik század ötvenes éveit felnőtként megélt magyar hallgatóban.

Egészen más hangvételű a Fiala asszonyok éneke (1937) című kétszólamú női kar. A hangzás kissé Bartók gyermekkaraira emlékeztet (a Vándor kórus sokat tett Bartók és Kodály művészetének népszerűsítéséért!), a polifon szerkesztési technikák közül itt is az imitációt (a második szólam kissé eltolódva, megváltoztatva utánozza az elsőt) és az augmentációt (a második szólam hosszabb ritmusértékekben éneklő ugyanazt a dallamot, mint az első) alkalmazza a zeneszerző. A kétszólamú nőikari hangzás alkalmas lenne a vers hangulatának visszatükrözésére, de a komponista dallaminvenciója ennek megteremtésére kevésnek bizonyul.

Egy zeneszerző számára rendkívül csábító a Medvetánc című vers. Ám a csapda magában a költeményben rejlik, mivel az maga zene... (Akárcsak Weöres Sándor sok verse). Ebbe a csapdába Vándor Sándor is belesétált és 1938-ban kórusművet írt a Medvetáncra. Jó érzéssel használja ki a „brumma-brumma brummadza” szöveg természetes ritmusát kísérförmulának. Változtatásosan alkalmazza az énekkari szólamokat, de végső soron a vers keserű ironiája elsikkad a megzenésítés során. A zenei anyag pedig nem kárpótol

ezért a veszteségért, ellenkezőleg, maga okozza a azt. Rendkívül komikus, amikor a női kar magas hangfekvésben éneklő „brumma-brumma brummadza” szövegű kíséretet.

Hangulatos, szép, lírai zenét komponált 1940-ben Vándor Sándor a Dúdoló című versre. A lágyan ringatózó „sej-haj” szövegű női kari harmóniak alatt a férfikarban szólal meg „A rétek, utak csendesen...” kezdetű első versszak, majd a másodikat („Van krumplink és van kanalunk”) a női kar szólaltatja meg. A harmadik versszak („Mért görbül kicsikém a szád”) első két sorának dallamát a női és férfikar oktávban erősített kétszólamúságban éneklő de egymástól eltolódva (imitáció), majd a második két sor zenei anyaga többszólamúvá válik. A „Senkije sincs, nem éri gyász” kezdetű utolsó versszakban ismét a férfikar éneklő a dallamot a bevezetőben már megismert ringatózó nőikari harmóniak kíséretében. A harmóniai menet végül nem jut nyugvópontra, a „levegőben maradván” zárul a kórusmű. Egyik leginvenciózusabb alkotása ez a zeneszerzőnek. Sikerült megragadnia és zenébe átültetnie a vers hangulatát, a kórus hangzása meggyőzően adja vissza a szöveg mondanivalóját. Ám nem érezzük azt az izzást, ami a versben megvan, a zenei anyag csupán szerényen a szavak mellé helyezkedik.

A lírai vonulatba tartozik az a két zongorakíséretes dal, melyet tenor hangra komponált Vándor Sándor. A Gyöngy című vers zenei anyaga hangulatos, egységes stílusban íródott. A harmóniak időnként Lisztet, Debussyt, Kodályt idézik, a dallam egyszerű, már-már túlságosan is naiv, de jól illeszkedik a költői képekhez.

A Háló című rövid dal hangzása egyértelműen Kodály Nausikaa-ját idézi emlékezetünkbe, ezért hatása kellemes, a hallgató szívesen helyezkedik bele az ismerős hangulatba. Egy apró disszonancia ránt vissza a földre bennünket a dal hallgatása közben: az „íme” szó hosszú í-jére rövid ritmusértékű hangot írt a szerző, így ez kizökkenti a hallgatót a magas, lírai hangulatból.

A kanász című dal kísérete (elsősorban a közzenék) Bartók Dunántúli furulyás című zongoradarabjának intonációjával rokon („Van egy semmi kis furulyám”). Különleges szín ez a tréfás hangulatú dal Vándor Sándor életművének eddig ismert darabjai között. Sajnos a befejezés teljesen indokolatlanul patetikussá, „mozgalmi dalossá” válik, és ez lerontja, komikussá teszi az egész dal hatását. A „de sok szoknya megázik” sor utolsó szavát magas hangfekvésbe helyezi, és hosszan kitarja a zeneszerző. A komikum forrása a szöveg profán egyszerűsége és az operai módon patetikus zenei anyag ellentéte.

Hatalmas fába vágta a fejszét a komponista, amikor zenét írt az „Óda” című vershez. A vállalkozás szinte reménytelen: egyrészt a vers túl hosszú, énekelve még hosszabb (a rádiófelvételen közel negyed óra). A dal nem minden invenció nélkül való (különösen az első két versszakban találunk finom, érzékeny, költői megoldásokat), de a szerző nem győzi ihlettel a vers végéig. Komoly hibának érzem, hogy a Mellék-dal zenei anyaga nem válik el a versétől, talán a „visz a vonat...” kép miatt alkalmaz a zeneszerző végig egyenletesen zakatoló zongorakíséretet, ami a vers további sorainak már nem zenei megfelelője.

Ringatózó, magas fekvésű kvint-hangzásokkal indul az Óda zongorakísérete, megteremtve ezzel a dal első részének alaphangulatát. Az énekszólammal együtt a bal kézben a zongorán is megszólal a dallam. A természeti képek és a költő személyes érzéseinek összefonódását szépen fogalmazza meg a zene. Néhány prozódiai hiba itt is elrontja az összképet: megrez-zenni, szel-lője, em-lőidet. Kár, hogy a művet rekonstruáló Borgulya András nem javította ki a magyartalan megzenésítéseket. A szerző – jó érzékkel – faktúrát vált az „Ó, mennyire szeretlek téged” kezdetű versszak zongorakíséretében. Majd a „Ki mint víz-esés önnön robajától” sornál izgatottá válik a zenei anyag: a ritmikusan kopogó zongoraakkordok elvezetnek a hatásos forte csúcsponthoz: „szeretlek”. A zeneszerző jó dramaturgiai érzékét dicséri, hogy azonnal egy mélyebb hangfekvésbe helyezve megismétli a „szeretlek” szót – halkabban –, és az „édes mostoha” már ismét azon a lírai hangon szólal meg, mint amit a dal elején hallottunk.

A vers harmadik szakaszának megzenésítése okozza a hallgató számára az első sokkot. Ugyanis a „Szeretlek, mint anyját a gyermek, / mint mélyüket a hallgatag vermek” lírai, érzelmes sorokat a zeneszerző indulószerű, egyenletes, staccato zongoraakkordokkal kíséri. Ez a kísérő forma a mozgalmi dalok zongora-letétjeire emlékezteti a hallgatót. Különös módon még Kodály Kitrákkott mese népdalfeldolgozása is eszünkbe juthat („Én elmentem a vásárba fél pénzzel”). A nyilvánvaló esztétikai disszonanciát azt hiszem, nem kell bővebben kifejteni. Ugyanez a kísérő forma tér vissza a „Pillanatok zörögve elvonulnak”

kezdetű versszakaszban is. A helyzetet súlyosbítja két prozódiai hiba: „vízes poháron” és „finom erezet” (rövid magánhangzóra hosszú zenei hang kerül). E két versszak között megszólaló „Minden mosolyod, mozdulatod, szavad” kezdetű rész zenei anyaga (szinkópás ritmusú orgonapont a bal kézben, felette a jobb kéz változó magasságú hármashangzatokat játszik) megfelelő módon illeszkedik a szöveghez.

A negyedik versszak („Ó, hát miféle anyag vagyok én”) zongorakísérete gyors mozgású, perpetuum mobile-szerű zenei anyag, melyet a szerző nyilvánvalóan megelőlegez. Ez a zene ugyanis a „Vérköreid, miként a rózsabokrok, reszketnek szüntelen. Viszik az örök áramot...” kezdetű későbbi szövegrésznek megfelelő kísérő forma. Itt még korainak tűnik, különös tekintettel a „bejárhatom a semmiség kódén termékeny tested lankás tájait” szövegrészre. A zongoraszólam itt gyors tempóban kapaszkodik felfelé, ami komikus képzettársításokat kelthet a hallgatóban. Az „alászálhatok rejtelmibe” szavak alatt a zongora szólama is egyre lejjebb ereszkedik, de a pajzán képzettársítás továbbra is kísért...

A „Gyomrod érzékeny talaját” sornál vált a zongorakíséret: a jobb és bal kézben ritmikusan váltakozó akkordmozgás továbbgördíti ugyan a zenei anyagot, de kissé kényelmes megoldás. Szerencsére a szerző nem él vissza ezzel a lehetőséggel, lebontja ezt a mozgásformát és az „Örök anyag boldogan halad” szövegrész alatt az akkordmozgás nem váltakozik tovább a két kéz között, hanem egyenes vonalúvá válik. Így a mozgás megkomponáltan lelassul.

A következő versszak („Hullámozgó dombok emelkednek”) zongorakísérete ismét a perpetuum mobile-típusú egyszólamú mozgásformát hozza vissza, mely a szakasz végén lassul csak le, ezúttal tempóváltás segítségével.

A vers ötödik szakaszának („Mint alvadt vérdarabok, úgy hullnak eléd ezek a szavak”) zenei anyaga a legszínesebb, legfantáziátlanabb. Úgy tűnik, a végére a szerző kifogyott az ötletekből. Párhuzamosan lépegető akkordok kísérnek végig két versszakot a lehető legsematikusabb, úgynevezett „esztamos” ritmusban („umca-umca”). Aztán váratlanul az utolsó versszakban („Milyen magas e hajnali ég!”) hirtelen mintha ismét megszállná az ihlet a komponistát: a dal elejére rímel a zongorakíséret, csak most magas fekvésű üres kvintek helyett lefelé hajló hármashangzat felbontások szólnak a zongoraszólam jobb kezében. A harmóniak egyértelműen Liszt művekből kerültek ide, ám jól illenek a vers hangulatához.

Rövid szünet után kezdődik a Mellékdal, amelynek kétszólamú, egyenletes mozgású kísérete megint csak túl egyszerű megoldásnak tűnik, nem minden sor tartalmához illik.

Az Óda dallamvilága diatonikus, általában lépésszerű hangközökből áll, ritkán alkalmaz a szerző hangugrásokat. Egy ilyen hosszú vers megzenésítésénél komoly problémaként vetődik fel: hagy-e a hallgatóban maradandó, hazavihető emlékeket a dallam? Vannak-e visszatérő motívumok, dallamtöredékek, melyek segítenek eligazodni a hallgatót, hogy érezze a dal formáját, s ne csak a szöveg vigye előre a zenei történést? Ebben a vonatkozásban is félig megoldottnak érzem Vándor Sándor Óda-megzenésítését.

A város peremén című szimfonikus kóruskantáta 1941-ben keletkezett. Itt jegyzem meg, hogy Tardos Béla 1944-ben szintén komponált kantátát erre a versre, de a háború alatt ez a mű elveszett, így az ötvenes években a szerző újairta. Ránki György 1947-ben alkotta meg a maga változatát erre a költeményre. Az elsőség érdeme tehát Vándor Sándoré, de e kompozíció azért érdemel említést, hogy az utókor számára kivonjuk belőle: miként jött létre Magyarországon a szocialista realizmusnak nevezett irányzat, amely valójában nem volt más, mint egy téveszme szolgálatába állított, mesterségesen létrehozott „művészet”. Vándor Sándor őszintén hívő kommunista volt, aki mártírhalált halt elveiért. Sajnos ez a tény művének esztétikai értékét nem növeli meg. A város peremén című vers megint csapdát rejt a zeneszerzők számára. Hangulatos képei, hasonlatai, konkrét és filozófiai igazságainak ereje arra csábítja a zeneszerzőt, hogy mindezeket zengzetes hangokba öntse. Vándor Sándor is engedett a csábításnak, s patetikus zenét írt József Attila nemes verssoraira.

A nyitó kép zenei anyaga híven tükrözi az első versszak hangulatát. Az egyenletes timpani ütések alatt oktávban fekvő mélyvonósok indítják a művet, s az ugyancsak oktávban megszólaló kórus éneklő a bevezető sorokat. Már itt feltűnik egy értelmezési hiba. A zeneszerző a vers első két sorát köti össze: „A város peremén, ahol élek, beomló alkonyokon”. Holott a második sor nem az elsőhöz tartozik szorosabban, hanem a harmadikhoz, illetve annak folytatásához: „beomló alkonyokon mint pici denevérek, puha

szárnyakon száll a korom". Fölfelé törő zenekari futam vezet át a következő versszakhoz: a női kar szólaltatja meg a „Lelkünkre így ül ez a kor” szavakat, majd többszólamú ellenpontozó, imitációs szakasz következik, melynek során kissé elvész a szöveg tartalma, de a „rákövesedőt” szóra ismét akkordikussá egyesülnek az énekari szólamok. Ez az első olyan pillanata a zenének, amely esztétikailag hamisan cseng: a diadalmas, fényes dúr akkord sehogy sem illik a „rákövesedőt” szóra. Az ezután következő indulószerű, elsősorban férfikaron megszólaló zenei anyag hamis pátosza viszolyogtató. Hans Eisler jut eszünkbe, a Vörös Csepel szerzője, s érezzük, ez már az igazi szocreál, ami aztán az ötvenes évek hivatalos, kötelező esztétikai irányává lett. A „papok, katonák, polgárok” szövegrész kissé frivol zenéje a kapitalizmus gúnyolására szolgál, de az utána következő, az előzményeket folytató zenei anyag nem képes esztétikailag erkölcsileg fölébe nőni a megvetett kornak. Innentől kezdve a zene belefut egy dagályos narrativitásba: fontoskodó komolysággal darálja a vers szavait. A mozgalmi dalok agitatív hangvételét ellenpontos technikával, imitációkkal próbálja magasrendűvé emelni a szerző, nem sok sikerrel. Ráadásul ez az agitatív hív olyan lendületbe hozza a zenét, hogy a szöveg kínálta lehetőségeket nem használja ki a zeneszerző. A „Föl a szívvel az üzemek fölé” kezdetű szövegrészből például Tardos Béla harcos indulót komponál a maga kantátájában, Vándor Sándor művében ez a versszak belefolyik a zene áramába. Egyedül a „Föl, föl!” szavakra írt két lecsapó akkord állítja meg egy pillanatra a zene áradását. Nem kap kiemelt szerepet a vers – elgondolásom szerint – lényegi mondandóját hordozó versszak sem: „Míg megvalósul gyönyörű képességünk, a rend...” A túlírt hangzásfolyamat jólesően állítja meg egy hegedű-trilla az utolsó előtti versszak előtt („A város peremén sívít e dal”). Az unisono felrakás az első versszakra rímel.

Az utolsó versszakból igazi nagy fűgát lehetett volna írni. A zeneszerző azonban megelégszik azzal, hogy először a férfikar egy szólamban elénekli a szöveget – egy amúgy meglehetősen érdektelen dallamra –, majd egy kétszólamú szakasz következik ugyancsak férfikaron. Ezután a női és férfikar együtt harmadszor is megszólaltatja a versszakot (néhány másodpercre Honegger Dávid király oratóriumának hallelujás fináléja rémlik fel a figyelmes hallgatónak). Végül az igazi szocreál kantáták patetikus, homofon stílusában negyedszer is elhangzik az utolsó versszak, s az elmaradhatatlan, fénylő dúr akkorddal zárul a kantáta.

Vándor Sándor műveinél sokkal kevésbé figyelemre méltó Szalmás Piroska – feltehetően ugyanebből a korból származó – néhány kórusdarabja. A Rádió archívumában található Szegény ember bölcsője (mely a Szegény ember balladája című versre íródott) különös módon csak a költemény másfél versszakát használja fel. Ezzel lényegében kilúgozza a vers mondanivalóját. Szerencsés ötlet, hogy az első versszak párbeszédét szólolistákra bízta a szerző. Dramaturgiai érzékről tanúskodik, hogy a „ha nem adod, elveszem erővel” sor után az addig háttérként szolgáló kórushangzás felerősödik és elér egy kvázi csúcspontot. Ezután az énekkar elénekli két sort a következő versszakból, s ezzel véget is ér a mű, amely ebben a formában torzó maradt. A kompozíció stílusára erősen hatott Kodály és talán Bárdos kórusművészete, de az ő műveiknek csupán halvány visszfénye Szalmás Piroska alkotása.

Nem tesz hozzá sokat ehhez a képhez a három tételes kóruszvit sem. A Lopók között szegény ember zenéje kellemesen szól, s a kodályi-bárdosi esztétika jegyében íródván, mennyiségileg gyarapítja ezt a fajta kórusirodalmat, anélkül, hogy a vers mondandóját kifejezné, értelmezné. Teljes tévedés a Ballada a bölcsőről című vers zenéje, amely ugyancsak a Szegény ember balladája című versre íródott. Ezúttal az egész verset megzenésítette a szerző, de a Kodályt, Bartókot idéző, helyenként kissé oroszos, lírai hangzásvilágnak semmi köze sincs a vers kemény, tragikus tartalmához.

A Medvetánc – akárcsak Vándor Sándort – Szalmás Piroskát is lépre csalta, aki – a Szegény ember bölcsője című vershez hasonlóan – itt is megcsönkította az eredeti művet, kihagyva a második és az ötödik versszakot. Természetesen egy zeneszerzőnek joga van a megzenésítés során elhagyni a versből, sőt hozzáírni is – mint ahogyan ezt Gustav Mahler tette – mivel, ha egy vershez zene járul, onnantól kezdve a vers szöveggé válik és a zene szolgálatába kell állnia. Egészen másként hat ugyanis egy költemény elmondva, vagy olvasva, mint zenével együtt hallgatva. Vannak például versszövegek, melyek önmagukban nagy hatásúak, kifejezőek, zenével együtt azonban elvesztik hatásukat, rosszabb esetben komikussá válnak.

Szalmás Piroska Medvetánc megzenésítése nem tesz hozzá semmit a költő gondolataihoz, inkább elszegényíti azokat. Hogy csak két művészietlen megoldást említsek: itt is (akárcsak Vándor művében) komikusan hat a női karon felhangzó „brummadza” szó. A költemény 3.-4. sorára írott harmóniai menetek pedig egyenesen karácsonyi hangulatot keltenek, ami elég messze áll a vers mondanivalójától.

Valószínűleg az 1931-43 közötti években komponálhatta Reinitz Béla azt a három József Attila-dalt, melyről e pillanatban tudomásunk van. Az sem kizárt, hogy Vándor Sándort megelőzve születtek e megzenésítések, vagy közülük valamelyik. Reinitz Béla neve Ady-dalai révén vált közismertté. E dalok zenei anyaga a romantika, illetve a századforduló utóromantikus szerzőinek művészetéből táplálkozik, s híján van minden eredetiségnek. Másod, sőt harmad vonalbeli zene ez, mely – képletesen szólva – uraságok asztaláról lehullott morzsákból táplálkozik. Egyedüli érdeme Reinitz Bélának, hogy muzsikusként felismerte Ady és József Attila költői értékeit.

A Mama című versre írott dal stílusa tulajdonképpen megfoghatatlan, besorolhatatlan. A dallamnak szánt hangsorozat végül is recitativo, egyes hangokat ismételtet, igen ritka a nagyobb hangközlépés. A kíséret egyes harmóniai fordulatai Lisztre, Chopinre emlékeztetnek. Egy helyen hallunk dúr szeptim-akkordot, ami sanzonos ízt kölcsönöz a dalnak. Alapvetően összhangzattan-példákat idéző hármashangzatvilág uralja a dal zongorakíséretét.

Gyermeteg karácsonyi dalocskává alacsonyítja Reinitz Béla a Betlehemi királyok című verset. Mind a négy versszak azonos dallamra szólal meg: az első két sor naiv pentatoniája (öt fokúsága) után a 3-6. sort alulról felfelé lépegető hangokra énekelte a szerző úgy, hogy minden hangra egy sor jut. Így a dallamszerűség megszűnik, ismét csak recitativóvá lesz a dal. Az utolsó két sor diatonikus dallamát az a reménytelenül elkopott romantikus harmóniai fordulat teszi végképpen szentimentálissá, melyet mollbeli 4 kvintszexnek nevez a klasszikus összhangzattan, s amely utoljára Schönberg Megdicsőült éj című utóromantikus vonósdarabjában fejtett ki meggyőző érzelmi hatást az 1890-es években.

Szöveg és dallam viszonyát vizsgálva: Reinitz átírja a verset, mivel az első sorok megismételt szavaihoz hasonlítja a második és az utolsó előtti sort is. E sorok utolsó szavainak ismételtetése a harmadik versszak végén komikus megoldást eredményez: „aki szerencsen király, csen király”. Az 1977-ben megjelent József Attila összes verseit tartalmazó kiadáshoz képest két szó nem azonos a Reinitz-féle változatban: a „meleg” helyett „messzi”, a „megrogyott” helyett „megkopott” szerepel.

E megzenésítések legfőbb problémája, hogy az akkori modern magyar költészet legnagyobb, újító szellemű verseihez elkopott, utóromantikus zenei stílusban próbál valamit hozzátenni. Annak a világnak – a romantikának – a kifejezőeszközeivel hozza kapcsolatba e verseket, ami ellen ez a költészet megszületett. Ez eleve reménytelen vállalkozás: a két világnak semmi köze egymáshoz.

Az első komolyzenei megzenésítés, amely a kor stílusában íródott, Kadosa Pál nevéhez fűződik.* Nehéz helyzetben van az elemző, aki Kadosa kantátájáról írni akar. Kadosa Pál elsősorban zongorapedagógusként írta be nevét az újabb kori zenetörténetbe, mint Kocsis Zoltán, Ránki Dezső, Schiff András és mások tanára. Zeneszerzőként elsősorban zongoraművei tarthatnak számot az utókor tiszteletére (mindenek előtt egy fiatalkori Concertino zongorára és zenekarra). Kadosa tehát elsősorban hangszeres komponista volt, vokális műveinek száma lényegesen kevesebb, s ez nem véletlen. Zenei gondolkodása, érzelmvilága ahhoz az antiromantikus modernizmushoz kötődik, melyet elsősorban Hindemith neve fémjeléz. Stílusában Bartók is hatott rá, de tehetsége nem közelíti meg e két 20. századi mesterét. Kadosa darabjai többnyire száraz, meglehetősen arctalan zenék, melyek nem ragadják magukkal a hallgatót (tisztelet persze a hatalmas életműben megtalálható kivételeknek). Nos, a De amore fatali (A végzetes szerelemről) című kantáta nem tartozik e kivételek közé. A szoprán, mezzoszoprán, tenor és basszus-szólóra, vegyes karra és zenekarra írt oratorikus mű többszöri meghallgatás után sem hagy maradandó nyomot a hallgatóban. A kompozíció szakszerűen megírt zene, ötletekben sem szegény, de nem kínál olyan hallgatnivalót, amire a befogadó örömmel emlékezne vissza. Ezáltal persze a versek is lefokozódnak, érdektelen szöveggé válnak. Az öt tételes mű egyetlen üdítő pillanata a II. tétel, amely a Tedd a kezéd homlokomra és a Ringató című versekre íródott. A szerző A-B-A formát alkot a két versből oly módon, hogy az első vers újból elhangzik a második után. A kantáta többi tételéhez képest feltűnő az a lírai

hangvétel, mely a Ringató című vers zenéjében megjelenik. A két fuvola ringatózó bevezetője után a szoprán-szóló éneklő az egyszerű, diatonikus, népdalszerű (eol) dallamot, amelynek harmadik sora kissé dór színezetet kap, de azután megnyugtatóan érkezik le az „á” alaphangra. Sajnos, ez a tiszta, érzelmes hangvétel sziget marad a kantátában, a többi tételt az elsőhöz hasonló száraz stílus jellemzi. Mindenesetre elvitathatatlan Kadosa Pál érdeme: ő komponálta az első nagyszabású oratorikus művet József Attila verseire 1939-40-ben.

Egészen más világ Ránki Györgyé. Az ő műveinek már kezdettől fogva mindig egyéni íze, zamata volt. A lexikonok öt dalról (Dúdoló, Medvetánc, Karóval jöttél, Esik, Emberiség) tudnak és egy kantatőről, amely 1947-ben keletkezett (A város peremén). A Rádió archívumában található két dal (Dúdoló, Emberiség) 1942-ben, tehát viszonylag korán született.

A Dúdoló című dal elsősorban mély érzelmességével ragadja meg a hallgatót, s a zeneszerző az érzelmeket rendkívül egyszerű eszközökkel fejezi ki. Néhány – főleg kvartokból álló – akkordfelbontás a zongorában, egyszerű, diatonikus (mixolid) dallam az énekszólamban. A négy versszakot úgy formálja a zeneszerző, mintha egy régi stílusú népdal négy sora lenne. Az első két versszak dallama lényegében azonos, csak a kíséret változik, gazdagodik. A harmadik versszak („Mért görbül kicsikém a szád?”) dallama különbözik, szenvedélyesebbé válik, majd a negyedik versszak ugyanerre a dallamra szólal meg („Senkije sincs, nem éri gyász”). A zeneszerző egyfajta fordított, régi stílusú népdalformát használ, mivel a második két versszak az első kettőnél magasabb fekvésben szólal meg. Ez a bariton hangra írt dal, mely egyszerű eszközeivel is mély érzelmeket, nemes szomorúságot sugároz, méltó arra, hogy irodalmi műsorokban illusztrálja József Attila költészetét.

Ez utóbbi megállapítás érvényes az Emberiség című dalra is. Rendkívül egyszerű kifejezőeszközök, ugyanakkor erőteljes mondanivaló. A zongorakíséret szintén kvart-kvintekből álló néhány harmóniára szorítkozik. A dallam viszont – számomra legalábbis – egyértelműen a héber kantilláció, a zsidó istentisztelet dallamvilágát idézi. Utólag prófétikusnak bizonyult a vers negyedik versszakának első sora („Vértelen arra vársz, hogy véred ontsák”). A dal első két verszaka lényegében kíséret nélküli, csak néhány bevezető zongoraakkord hangzik el az ének megszólalása előtt, illetve az első versszak után. A zongora tehát csak a harmadik, illetve negyedik versszakban játszik szerepet, s mindössze néhány akkord támasztja alá a különös, egzotikus ornamentikával (díszítőelemekkel) gazdagított énekszólamot.

Tardos Béla is azok közé tartozik, akik az elsők között zenésítették meg József Attila verseket. A lexikonok három kórusról tudnak, melyek 1942-43-ban keletkeztek, valamint dalokról 1943-ból. Ezek a kották e pillanatban nem hozzáférhetők. A Rádió archívumában fellelhető öt József Attila-dal 1955-ből, A város peremén című kantáta pedig 1958-ból való. E művek elemzése azonban már a következő fejezetek tárgya lesz.

*Kadosa a 70-es években így nyilatkozott: „József Attilához szoros barátság fűzött, nap mint nap együtt voltunk, legalább is négyszer-ötször egy héten, és József Attilát jó költőnek tartottam, de hogy ilyen nagy költő, arra csak évekkel a halála után jöttem rá.” (Kroó György: A magyar zeneszerzés 25 éve. Zeneműkiadó, Bp., 1971.)

>>> *Folytatjuk*

Dányi József

„Sebed a világ...”

Az Eszmélet című költemény idézete áll Joós Tamás énekmondó, Samu Gabriella és Prikazovics Ferenc versmondók CD-jén, mely József Attila születésének 100. évfordulója alkalmából jelent meg.

A Vas Megyei Tudományos Ismeretterjesztő Egyesület kiadásában megjelent lemez már külsőségeiben is az egyszerűség, a nemes tisztelgés jegyeit viseli, a borító grafikája nem hivalkodó és tartalmazza a legfontosabb információkat a hallgató számára.

Joós Tamás énekmondó – aki polgári foglalkozását tekintve a szombathelyi, oladi Művelődési Otthon igazgatója – nem először zenésít meg József Attila költeményeket, korábbi „A dolgok arcai” című kiadványán is találhatunk négy adaptációt a költőtől. Samu Gabriella és Prikazovics Ferenc a Vasi TIT Irodalmi Körének tagjaiként működnek közre a lemezen, amelyet több alkalommal irodalmi esteken, élőben is hallhatott a közönség.

Joós Tamással és Prikazovics Ferencsel Lentiben, a Költészet Napja alkalmából középiskolások részére szervezett előadás után találkoztunk és az új album verseinek kiválasztásáról beszélgettünk:

– *Mi volt a válogatás szempontja a cd-re került verseket illetően?*

P.F. – Nagyon hosszú volt a válogatási időszak, ugyanis már hat éve dolgozunk együtt és mindannyian nagy tisztelői vagyunk József Attila költészetének. Több műsorunkban is szerepeltek már a költő versei, így volt miből válogatnunk, voltak közös élményeink és elsősorban azokat a költeményeket választottuk ki, amelyek a mi szívünkhöz a legközelebb álltak. Ezen kívül az is szempont volt, hogy legyen a válogatásban olyan mű, amely kevésbé ismert, hiszen legalább olyan mondanivalóval rendelkeznek, mint az úgymond nagy József Attila költemények, csak eddig kevesebb emberhez jutottak el.

– *Hogyan történik nálatok az alkotás folyamata? Megszólít benneteket a vers, és ezek után kezdődik a dallamszerzés, vagy valamilyen más úton?*

J.T. – Talán inkább az előbbi. Nagyon sok verset olvasunk és hallgatunk, például több vers megzenésítésének gondolata is Latinovits Zoltán versmondása alapján jutott az eszünkbe. A műsorunkban elhangzott egyik verset pedig úgy ajánlották a számunkra. Bár többször végigolvastam József Attila munkáit, az Egyedül című verse valahogy nem akadt a kezembe, amit aztán egy ajánlás után dolgoztunk fel. A zeneszerzés egyébként mindig hangulatfüggő, általában egyedül szeretek maradni ilyenkor a költeménnyel. Érelődik bennem a vers, van amikor nagyon hamar, van amikor több hónapba telik egy-egy vers összeállítás, majd hangszerelése, amely egy újabb kérdés.

A lemez anyaga a Kedves Jocó című költeménnyel kezdődik, amellyel az előadók megteremtik az album alaphangulatát. A versmondók egymás után megismétlik a verssorokat, melyet Joós Tamás gitárjátéka és tiszta aláéneklése kísér. Az előadók a tartalmi változatosságot a versek sorrendjének jó megválasztásával, valamint a verselés, ének, együttes versmondás, zenei kíséréssel történő dal változatos előadás-módjával érik el.

Nagyon fontos kiemelnünk, hogy a két versmondó orgánuma igen jól illeszkedik egymáshoz, tiszta kiejtésük, átél, felesleges pátoztól mentes szavaltuk jól érthetővé teszik a költő gondolatait. Joós Tamás akusztikus hangszereket – gitár, koboz, szájharmonika, furulya – használ a zenei kísérezhez, csak egy darabnál, az Egyedül című vers feldolgozásánál hallhatunk szintetizátort, de akkor is csak aláfestésként. A dallamok minden esetben egyszerűek, szinte belesimulnak a verssorokba, kiegészítik azokat oly módon, hogy a vers zenei lüktetése továbbra is uralkodó marad.

– *Mennyire könnyíti meg a zeneszerzést nyelvünk eredeti zeneisége, vagy épp a költő által összeállított összecsengő sorok?*

J.T. – Nagy mértékben megkönnyíti a dolgunkat. Figyelve a többi nyelvet, hallgatva más népek zenéit, a magyar nyelvnek – függetlenül attól, hogy azok számára, akik meg akarják tanulni, nehézséget okoz – pontosan a költészetben és a népköltészetben teljesedik ki zeneisége, amely megkülönbözteti más nyelvektől.

Dűs László

„Jó volna-e, ha megdermedne fönt
hűtlen a súlyos arany napkorong?
– Nem! Az a jó, ha a szobában
friss kávézag tolong.”

– Az előadást hallgatva egy ívet figyeltem meg, a tartalom, a mondanivaló tekintetében. A súlyosabb gondolatok jól komponáltak lettek elhelyezve a produkcióban.

P.F. – Ugyanúgy, ahogy a CD-n, a színpadi produkciók alkalmával is ügyelni kell arra, hogy egyfajta fokozatosságot vigyünk a műsorba. El kell jutnunk valahonnan valahova, tehát dramaturgiaiag szerkesztettnek kell lennie a műsornak. Nagy öröm volt számunkra, hogy ezt a középiskolás közönségünk is érezte, velünk együtt éltek a diákok az előadás alatt.

– Egyébként mennyire fogékony a mai fiatalság a versre?

P.F. – Változó. Azt gondolom, hogy pedagógustól, családi indítástól is nagyban függ a fiatalok érdeklődése. Mindenesetre azt tudni kell, nem divat ma verseket hallgatni, pláne nem a fiataloknak. Voltak nagyon kellemes és szörnyű tapasztalataim is, legutóbb a Költészet Napján Szombathelyen is nagyon sok program volt, köztük egy olyan, ahol kisóvadások és kisliskolások gyűltek össze nagyon sokan, a Megyei Művelődési Központban és ők teljesen nyitottak voltak és öröm volt nekik verset mondani, hozzáteszem nyilván nem József Attilát.

Az album szerkesztését dicséri, hogy az egy órás időtartamú összeállítás felénél, egy színesebb, több hangszeres, hosszabb felvétel oldja, vezeti át a következő verses szakaszba a hallgatót. A „Tedd a kezed” című feldolgozás, nagyon érdekes, középkori

hangulatot idéző dallamával és a ritmushangszerek használatával. Itt is, mint a többi zenei kíséretnél érezhető az a tisztelet, amellyel az előadók a versekhez közeleltenek.

– Beszéltünk már a zeneszerzésről, az ihletről, hogyan döntöd el, milyen hangszer szerepeljen a dalban?

J.T. – Már a kezdetekkor érzem például, hogy egy adott dalnak citerára, kobozra, tekerőlantra kell íródnia és nem gitárra, mint például a Lopók között versnél, ahol a tartalom mindenképpen egy akusztikus népi hangszer megszólaltatását igényli. Mindenképpen megpróbálom a vers hangulatának megfelelő hangszert is kiválasztani, és például egy Weöres Sándor versnél a szintetizátoron szólaltatjuk meg a tangószerű dallamokat. A lemezre való feljátszás egy külön élmény, amit nagyon szeretek, hiszen több sávon ki lehet bontani a zenét, teljes zenei képet lehet adni a mondanivalóhoz.

A lemez egyik legszebb felvétele a visszafogott gitárbevezetővel kezdődő, majd váltott versmondással előadott Hazám című vers. A vissza-visszatérő női és férfihang nem engedi elkalandozni a figyelmet, a zenei kíséret pedig itt is illeszkedik a mondanivalóhoz.

A lemez zárótétele Joós Tamás – Kovács László: Cím nélkül című felvétele, melyet a lemezborítón is elkülönítettek az alkotók. Mégis, szerves egésszé áll össze ezzel a dallal az album, ugyanis szövege zárószóként, az előadók véleményalkotásaként is felfogható, egységgé kovácsolja a produkciót, s egyben hangulati feloldást is ad az album végén.

Az alkotókhoz küldött gratulációnk nevében álljon itt az utolsó felvétel szövegének néhány sora:

„Az éjjel hazafelé és nem volt haza... / az erő lassan elszivárog, / altisztek pörölnék velem / csak az marad csalóka reménynek / talán eltűnök hirtelen...”

Somos Béla

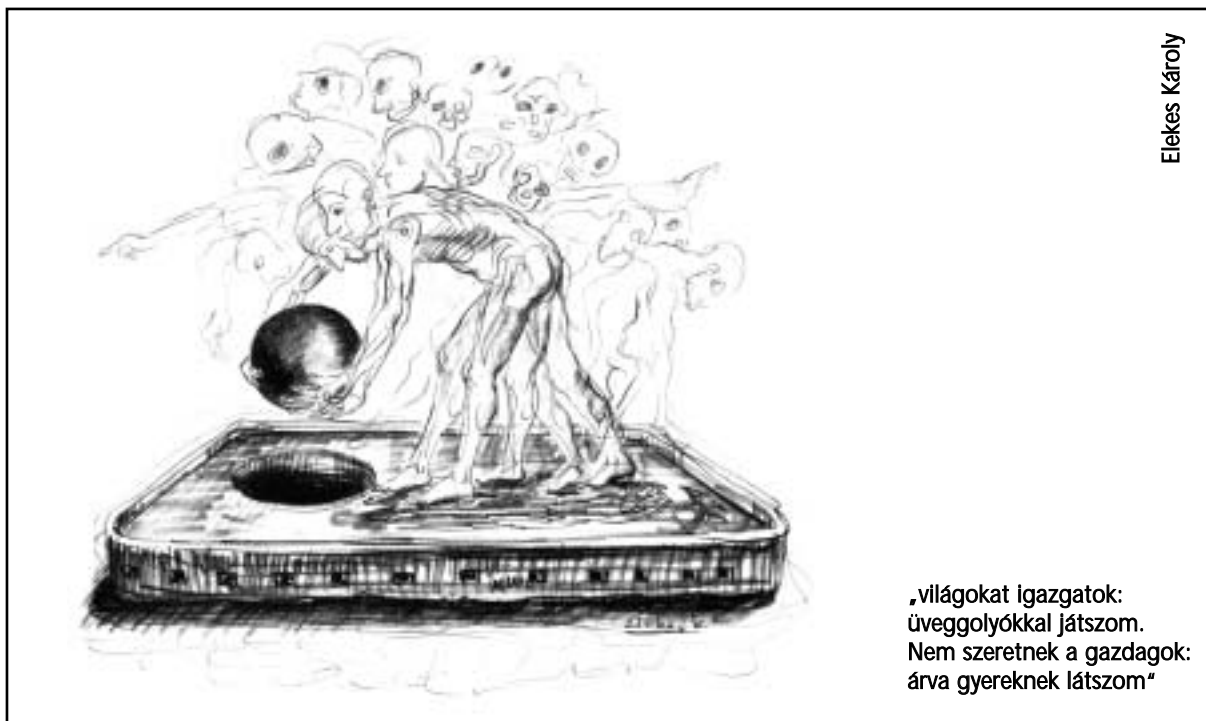
Kései (nem) sirató

Hogy mernek mind tegezni téged?
A hátadat veregetik.
Báty helyett játsszák az öcsédet.
Hogy tehetik? Megtehetik.

Hiszen most is idétlen árva.
A kint és a bent peremén
egyensúlyoz(ol). Mindhiába.
A semmi ágán nincs levél.

Mit ér, mit ér e kancsi korban
szoborrá lenni? És kiért?
Ne higgy el mindent! Bújj magadba!
Ott lehet még valami fény.

Valami tompa, tiszta, messzi
csöndből figyelsz. A jobbodat
főlemeled integetni.
És jön, jön, tudod, a vonat.

Elek Károly

„világokat igazgatok:
üveggolyókkal játszom.
Nem szeretnek a gazdagok:
árva gyereknek látszom”

Péntek Imre

Az ikonográfiától a grafikai „átköltésekig”

A József Attila emlékévé újabb lendületet adott a befogadásnak, a kutatásnak. A költőről szóló, különféle megfontolásokból megkurtított szövegek végre teljes egészükben hozzáférhetők. Ezek közé tartozik Szántó Judit, Vágó Márta, Illyés Gyuláné Kozmutza Flóra visszaemlékezéseinek javított, bővített kiadása. Az életrajz fontos adalékait tartalmazza a költő hivatalos iratainak hasonló kiadása. Fejtő Ferenc két könyve, vagy Tverdota György és Alföldy Jenő tanulmányai pedig a műelemzések sorát gazdagítják. Sajnálatos, hogy Bányai László, József Attila sógorának önéletrajzi regénye még mindig csak részletekben olvasható. Egyébként meglepő – időként megdöbbenő –, hogy a róla szóló (szak)irodalom mennyire gazdag és szerteágazó. Az a 32 év, ami neki adatott, a XX. század nagy kataklizmáival megterhelt időben, egy sokrétűen tagolt szellemi élet közegében zajlott le.

Ha belegondolunk abba, hogy József Attila a Monarchia Budapestjén született, egy viszonylag elfogadható szinten élő gyári munkás családba, amely megpróbálta a polgári életmintákat követni, akkor értjük meg igazán, mit jelentett az apa eltűnése. Ezt erősíti meg az a két fotóalbum, amely a lehető legteljesebb foglalata a József Attila-ikonográfiának. (Költőnk és kora – József Attila emlékévé 2005), Aspy Stúdió, Budapest; Idesereglik, ami továbbint (József Attila összes fényképe), Petőfi Irodalmi Múzeum. Az album első felében található két portré a szülőkről. A huszár egyenruhában, karddal az oldalán a fényképész műtermében feszítő József Áron nem lepusztult figura, hanem öntudatos, ereje teljében lévő férfi. De a Mama sem agyondolgoztatott, „törékeny termetű” mosónő, hanem a korabeli divat szerint öltözött ifjú asszony. A felvételek valószínűleg még a házasságkötésük előtt készültek. Összekerülésük, összeházasodásuk után hat gyermekük született, akik közül három maradt életben. Az apa a kisfiú, Attila megszületése (amit nagyon várt) után megváltozott, kocsmázás helyett estéit otthon töltötte, mesélt, bűvészműtávkokkal szórakoztatta gyermekeit. Szó nélküli odébbállása mindezek tükrében máig sem érthető. És még egy felvétel a deklasszáció előtt: az anya három gyermekével „ül modellt” a fotográfusnak. (Ekkor talán még a Gát utcába élnek.) Nagyon valószínű, hogy ez már az apa eltűnése után készült, de még itt is látszik a konzolidáltság, a tartás, bár az anya árnyékos szemei árulkodnak a történekről. A Petőfi Múzeum kiadványa szerint a családi fotó a Romániába bujdosott apa visszacsábításának eszközeül szolgált – mint ismeretes, eredménytelenül. De – úgy tűnik – ekkor még nem hatott végzetesen az az elszegényedési folyamat, amely a József családot ettől kedve végigkísérte, s a kis József Attilának is meghatározó élménye lett. Mert – ahogy József Jolán érzékletesen – leírja, kálváriájuk stációit járták be ezután, költözésekkel, éhezéssel, szabadszállási kényszernyarálasokkal, a maguk bajával küszködő rokonok nyakán. Megrendítő az a fotográfia, amely a Ferenc téri lakás gangján készült 1919 szeptemberében. A Mama, kendővel a vállán, a betegség árnyékaival dacolva mosolyog, balról a kamasz Attila, furcsa grimasszal néz a lencsébe, s Etus, a mindent tudók bölcsességével réved maga elé. (Jolán már a Lovag utcában lakik, Makai Ödönnél.) S mint ismeretes, József Áronné, Pöcze Borbála még ez év decemberében elhunyt a Telepi utcai sükségkórházban. (A fotót egyébként József Jolán készítette.) Egy másik felvételen Makai Ödön és Jolán, talán már férj-feleségként, 1918 táján. A jogászdoktor Makai Ödön rajongva, de vizsgálódva, szinte gyanakvóan néz választottjára. Jolán pedig szertelenül, kissé zilált frizurával, felszabadult odaadással tárja ki arcát a fotográfusnak. Mindez azért is lényeges, mert József Attila – részben családi kapcsolatai révén – egyaránt ismerte „a fent és a lent” világát.

Alakot öltének a kevésbé ismert, de József Attila életében, bizonyos időszakokban mégis fontos szerepet játszó emberek. Galamb Ödön, dr. Espersit János, Tettamanti Béla, a makói gimnáziumi évek fontos szereplői. Az első szerelmek fotói: Gebe Mártáé, kinek „haja, Bronz-ajaka” nagy hatást tett a fiatal költőre, vagy Espersit Máriaé, a Caca-versek ihletőjéé. Juhász Gyula kutató tekintetű fotója ebből az időből, aki az induló poétát első kötetének meleg hangú ajánlásával egy csapásra a magyar irodalom csúcsaira röpitette.

Több mint érdekes kordokumentum az a fotó, amely Juhász Gyula 25 éves írói jubileumán készült a szege-di Közművelődési Palota előtt. József Attila a laza csoportozat hátsó sorában Babits Mihály mellett áll, szerényen, de azért jól kivehetően. (Ki gondolt ekkor még a köztük kialakult ellentmondásos, elmérgesedett viszonyra...) Horger Antal professzor arcképén nincs semmi különös, kiöltözve, felső zakósebébe díszszekendőt tűzve, egyetemi tanárhoz méltó öntudattal tekint a világba. (A kissé alulról készült felvétellel arra kényszerít, hogy „felnézzünk rá“.) A hangtörténet terén oly jeles tudós aligha sejtette, milyen maradandó érzelmeket kelt a költő-egyetemi hallgatóban az a bizonyos mondat, melyet a Tiszta szívvel olvasása váltott ki: „olyan emberre, ki ilyen verseket ír... nem bízhatjuk a jövő generáció nevelését“. S ezzel a mondatával az utókor szívébe sem lopta be magát... Két egyetemi hallgatói igazolványkép. A bécsi egyetemé: *Poträt des Inhabers* (1925). Kiegyensúlyozott lélek, nyílt tekintet, a várakozás arckifejezése. A párizsi Sorbonne hallgatója. Rövidre nyírt haj, erőteljes válltartás, bizakodó szempár. Egyik sem árulkodik arról a nyomorról és kallódásról, a hallatlan erőfeszítésről, amellyel József Attila megalapozni próbálta (sikertelenül) hallgatói egzisztenciáját. Cserépfalvi Imre cigarettázó arcképe Párizsban; a költő beszélte le a kívándorlásról Amerikába. Sőt, arra is rávette, hogy Budapesten indítsa ki a könyvkiadót. Cserépfalvi Imre végig kitartott József Attila mellett, a legnehezebb időszakokban is. Vágó Márta csónakban, evezés közben. Valamikor 1928 táján, amikor a költő teljes intenzitással beleszeretett. Az örömhegy kirándulások képei. „Az elfogadott udvarló“ státusa számos képen megjelenik. Akár intim helyzetnek tekinthető, bensőséges kapcsolatról árulkodó testtartás, helyzet. A fűbe ledobott matracon ülve, két összetartozó fiatal mosolyog a lencsébe. Attila grimaszol, fölényesen próbál viselkedni, szinte pózol, míg a mellette lévő Márta őszintén, mint akinek nincs mit titkolnia, nevet a világba. A kedélyes felvételek Szabadszálláson, a Pöcze család körében. A mezitlábás nagyapát, id. Pöcze Imrét szeretettel veszi közre két „városi“ unokája, akiknek felnevelésében nem kis részt vállalt ő is. A „híres“ bajuszos kép, 1929-ből, Hódmezővásárhelyen, ettől kezdve akart hasonlítani apjára. Két felvétel, két véglet. Az egyik az Otthon Kör Móríczt és Surányi Miklóst köszöntő vacsoráján, pályatársai körében, a másik a Földeákon készült, kétségtelenül jól elkapott pillanatban. (Egyik leggyakrabban szereplő, intellektuális hangulatot árasztó, s roppant természetes fotó éppen ebben a kis faluban, egy paraszttornác háttérében ábrázolja.) Nagyon tanulságos az a fotósorozat, amely 1931 áprilisában készült Csillebércen az író-társak és barátok társaságában. Ez valóban a hozzá közelálló, szűkebb kör együttléte, a felvételeken megjelenő árulkodó gesztusokkal. Ebben az időben már közismert, hogy Babits nem József Attilát, hanem Illyés Gyulát választotta, fogadta „tanítványául“. (Erről az alá és fölérendelt viszonyról is található a kötetben egy „kettős portré“.) Mi több: már túl vagyunk Az Istenek halnak, az Ember él című József Attila kritikán, mely vérig sértette Babitsot. Azt is mondhatnánk, ez amolyan „vízválasztó“ helyzet, a későbbi viták, sértések, megtagadások előtt, de már félreérthetetlen, árulkodó mozdulatok, fejtartások, „testbeszéd“ jelzik a készülő eltávolodást. És a szereplők - némileg Utolsó vacsora estjére emlékeztetve – ünneplik, körülfogják, hősként állítják be a költőt, akinek titokban a vesztere törnek. Az ünneplés oka: ekkor jelent meg a *Döntsd a tőkét, ne siránozz* című kötet. Bár a rendőrség jó részét elkobozta, a megmaradt, illegálisan terjesztett példányok elérték céljukat. A baloldali elismerés nem is maradt el. Ez az egy viszonylag kiegyensúlyozott időszak József Attila életében. (Az eseményről Szántó Juditnak írott kedélyes hangulatú levele is erről tanúskodik.) Két résztvevő válik különösen „nevezetessé“ a későbbiekben, Illyés Gyula és Pákozdi Ferenc. Az egyik fotón tréfás, „orfeurmi“ jelenetben látjuk az írókat, amint lábukat térdben megemelik. A csoport fő alakja a kalapos, bőrkabátjához fehér sálát viselő, erőteljes testtartású Illyés Gyula. Arcán valamiféle kaján mosoly, a kényszeredettség, a kívülállás hűvös tartózkodása. József Attila teljesen átéli a „jelenetet“, odaadja magát a megbeszélte szerepnek, oly annyira, hogy szinte „kihajlik“ a karéjból. Kopott, szegényes ruházata, rossz cipője még ebben a nem túl jómódú körben is feltűnő. De a később beállított, játékos csoportozat (barátai fenyegető tartással, botot emelnek az üldögélő József Attilára, Illyés Gyula a fa mögül leselkedik), vagy a másik ismert felvétel: Illyés Gyula és József Attila színpadias „kézfogása“ is túlmutat önmagán, leleplező erejű. József Attila ismét „önmagát“ adja, míg Illyés kézfogásában tetten érhető némi lekezelő él. Kapcsolatuk ez után romlik meg igazán, megtévezve Illyés Szovjetunióba történő meghívásával („Miért nem én?“), a Flóra szerelméért való vetélkedéssel, s egy kevéssé ismert epizóddal, melyet József Jolán könyvében olvashatunk.

Az 1937-ben íródott *Ars poetica* című versre válaszolt a Nyugatban Illyés, melyben a következő sorok találhatóak:

*„Szolga, mondhatom én magamra,
jó légvétel, szabadon.
Mint levetett ruhán, nyújtózva
lépek át tüstént láncomon.*

*Vetkőzöm, nem neked, te kerge
tányérnyaló, aki magad
hősnek szavalva leplezed le,
hogy pribéknek is mily ócska vagy.”*

A szerző a következőket írja ezzel kapcsolatban: „Amikor Illyésnek ez a verse a Nyugatban megjelent, Attila már súlyos beteg volt. Főbe kólintották a régi barát durva szavai... Attila ekkor már belemerült a megszegényítő folyamatba, mely gondolatait silány téveszmék hínárjába, testét pedig a tehervonat csikorgó kerekei alá szorította. Az, aki szerencsés volt, „akit szerettek, könnyen értettek“, nem vette tudomásul, hogy Attila élete már csak pánik, versei segélykiáltások”.

De ne hagyjuk ki Pákozdi Ferencet sem, aki a Külvárosi éjéről írta (megbeszélte) ledorongoló kritikáját két év múlva. Nem is kritika volt ez, vádbeszéd. „József Attila... nem él benn a munkásmozgalom eleven sodrában. Mintha messziről, a parton megrekedve, nézné a tömeg hullámveréseit. Elfutnak mellőle a legfontosabb problémák... Így azután csak a felszínt látja, ötletekre, véletlen adta témákra szorul... nem az a „proletárköltő, akit teljesen vállalhatunk...“. Sajnos ennél többről volt szó, sajátos lejárató kampányról, mely a költőt különösen megviselte. Talán túlzás néhány fotóból ilyen messzemenő következtetéseket levonni, mégis, az összefüggések ismeretében rendkívül „beszédeselek“ ezek a felvételek.

Mindenesetre a két album révén már van némi képünk arról a „tárgyi -személyi-társadalmi térről“, amelyben József Attila „szenvédéstörténete“ lezajlott. Egyébként Garamvölgyi László is fontosnak véli a fotóanyag elemzését, szembesítését a kortársi vallomásokkal, nagy vitát kiváltó, 2001-ben megjelent könyvében. (Hogyan halt meg József Attila?) Az a megállapítása, hogy a fotókon kevésbé karakterisztikusak azok a külső jegyek, vonások, amelyek a leírásokban oly gyakran előtűnnek – szerintem egyszerűen magyarázható. Ő is írja, hogy többnyire amatőr, alkalmi felvételek készültek róla – egy részük belső, családi eseményeken. Tehát tőlük, az alkalmi fotósoktól nem várható el az a minőség, ami akár a korabeli profi vagy művészi felvételeken megjelent. Másrészt azok, akik József Attila személyét, külsejét, arcvonásait leírták, valóban hivatásos írók, újságírók voltak. Mutatja ezt az egyetlen kivétel, a Magyar Színházban közölt nagyszerű fotográfia Escher Károlytól, amely Thomas Mann és József Attila kettősében nem csak a találkozás, két szellemi ember, két európai irodalmár meghitt beszélgetést rögzíti, hanem a tudatos komponálás eszközével fel tudja fokozni a látvány, az esemény erejét. Garamvölgyi László említi még: a felvételeken többnyire valamiféle visszafogottság, melankólia dominál. Én inkább fegyelmezettséget látok: József Attilának meg kellett küzdenie azért, hogy ne látszódjék meg rajta és arckifejezésén a nélkülözés, a létét szüntelen veszélyeztető egzisztenciális bizonytalanság. S a fotográfia része volt az elfogadtatásért (szeretetért) folytatott mindennapos harcnak. József Attila – erről Vágó Márta is megemlékezik – „tudatos jelentőséget tulajdonított külsejének is, mint egy színész, mérlegelte az arckifejezését is, amit az utókorra hagy majd“. Egyszerűen meg akart felelni annak a szerepnek, amit belül kialakított. Utolsó éveiben például kihajtott ingnyakú viseletével a Petőfi-mintának.

Ha már a vizualitásnál tartunk, egyszer érdemes lesz áttekinteni a József Attila szobrok és emlékművek garmadáját. Az ötvenes évektől a napjainkban felavatottakig. S reméljük, a Fiumei úti temetőben az év végére, december 3-ára elkészül a pályanyertes síremlék, ahogy a Petőfi családé száz évvel ezelőtt helyére került. A József Attila versek által inspirált illusztrációk ugyancsak külön fejezetét alkotják az ikonográfiának. A száz éves jubileum ebben is újdonsággal szolgált. Az Arcus Kiadó jelentős vállalkozásba fogott: száz

művészt kért fel, hogy a töredékektől inspirálódva készítsenek grafikákat. A kötet elkészült, 600 példányban, reprezentatív kivitelben. Az egyedi parafa borító máris a könyvritkaságok közé emeli a kiadványt. A benne rejlő grafikai anyag is. Az anyag – mondom –, mert azért a nyomdai megvalósítás, – feltételezhetően – az anyagi lehetőségek függvényében, hogy maga után némi kívánni valót. Ugyanis az egyedi grafikai lapok egységesítése, „lebarnitása” nem a legszerencsésebb megoldás. (Ha már így alakult, az eredeti műveket, akár vándorkiállítás formájában, be lehetne mutatni.)

Az ötlet azonban mindenképp tiszteletre méltó. József Attila töredékei ugyanis rendkívül magasrendű esztétikai értéket hordoznak, torzó mivoltukban is. Tverdota György, József Attila egyik legjobb ismerője, így ír az előszóban: „A József Attila-i töredék, tehát az a ködarab, „Mely – mint a korai, kevésbé jelentős Kövek című vers mondja – porban és pizsokban taposódva / Templomtorony kupolájába vágyik!”. A töredékek olvasója fölemeli a porból ezeket a köveket, gondosan letörölgeti őket, s úgy bánik velük, mint amelyek érdemesek lettek volna arra, hogy a szavak templomának kupolájába építse be őket alkotójuk. Ha élete nem szakad félbe tragikus-fiatalon, talán megérdemelt helyükre is illesztette volna e jól faragott, szakszerűen megmunkált fragmentumokat.”

A száz képzőművész – vizuális értelmezésével, ábrázolásával – „gondosan letörölgette” a szövegeket, hogy előhívja a számára fontos, grafikailag is megjeleníthető motívumokat. Tehát sajátos transzponálásról van szó – mint erre Szeifert Judit művészettörténész figyelmeztet szintén az előszóban –, nem szolgálja követésről, vagy direkt „átírásról”.

Sokféle módon közelíthetnénk a könyv tartalmához – a szöveg és kép összefüggéseihez –, de ezt hadd előzze meg egy főhajtás a magyar grafika doyen-je, Kass János előtt. A mester éppen 10 éves volt, amikor József Attila meghalt, s gazdag témavilágában a költő verseinek illusztrálása mindig előkelő helyet kapott. Az 1961-ben készült sorozat rézkarcai – a Mama, a Külvárosi éj, az Eszmélet soraihoz – minden bizonnyal az elsők egyikeként próbálták „lefordítani” a szöveget a vizualitás nyelvére. Az általa kidolgozott, kiértelt stílus – dinamikus vonalak, áttetsző, tiszta szerkezet, stilizáltságukban is karakteres arcvonások – jegyei ezeken a metszeteken is megfigyelhetők. A kötetben az „Amikor verset ír az ember...” kezdetű töredékhez készített tusrajzot, melynek stilizált díszletei és magányos, töprengő figurája a korábbi művekhez hasonló intenzitással közvetíti az ihlet ellehetetlenülését, elapadását, a költő közlésének lényegét.

A leegyszerűsítő nyomdatechnika a figurális, rajzos, kontúros megoldásoknak kedvezett. Tekintsük be a művek választékába, a teljesség igénye nélkül. Konkoly Gyula két rajza a fiatal és az érett férfi József Attiláról azért szép és meggyőző, mert a szemekkel akar elmondani egy történetet – a költő két korszakáról. A fotók után készült portrék a „Mert Egy vagytok ti mind a ketten”-gondolatát bámulatos frissességgel közvetítik. Réti Zoltán groteszk-lírai, kicsit szürreális jelenetű alakította a „kékorú katonák között / polgár vagyok-e vagy fegyenc” sorok üzenetét. Persze, a monumentálisra növelt repedt kályha sem hiányozhat a háttérből. Bodor Anikó leszakadozó, lefoszló J. A. plakátarca is rímeli a maga töredékére: „tehetségem pusztul vigasztalanul”. Havas Eszter könnyed, stilizált vonalakból szőtt, „sávós” kompozícióval idézte meg a „Nyári, könnyű szellők / lányok közt szökellők” hangulatát, légkörét. Földi Péter „hizlalt esője” furcsa lényként „kapirgál a vastetön”, Kovács Péter pedig firkának tűnő, kusza, szétfutó vonalhálóból alakítja ki a szenvedő emberi arc – „még magam sem (tudom), hogy mennyit szenvedek” – képi vízióját. Kő Boldizsár a gyermeki csíny (buktalopás) felidéző férfi alakját zárja a szorongás, könnyekből kirajzolódó varázskörébe. Jovián György a csábító „ringyó” aktját „tárja”, torzítja elénk, aki miatt a költő háromszor tagadta meg művét. Orosz István a „szendereg szívemben a vétek” motívumát formálta V-alakú „sínpárrá”, ahova szükségszerűen(?) vezet a büntetés elé „kilépő” útja... Germán Fatime a „Flóra, csináljunk gyereket” töredék fő gondolatát foglalta bele egy terhes női akt vázlatos ábrázolásába. Gellért B. István „A kínokhoz kötnek kemény kötelek” kezdetű töredékhez egy zaklatott férfi-női alak küzdelmes vízióját vázolja fel, a drámai erőterét sötét-világos foltjaival. Véssey Gábor a kalevalás, bűbájoló, rontásbontó sorokból a soklányú, a megtöbbszörözött én hidra-lényét jeleníti meg hatásosan, míg Elekes Károly hasonló mozgássorban idézi meg a „világokat igazgató, üveggolyókkal játszó” gyermeket. Eszik Alajos az Egy vak ember sír -hoz készített megrázó erejű rajzot. König Róbert bravúrosan oldja meg a maga feladványát elterelő motívumokkal (szimatoló kutya, drótkerítés, szemét) telehintett kompozícióján; „Már sok-

szor alszom úgy a népligetben / mint egyszerű hajléktalan”, a lényeg, a pad és az alvó test alig kivehető a képmező centrumában.

A montázsolt-applikált munkák közül Dús Lászlóét érdemes kiemelni. A meglehetősen hosszú töredéknek egy pontjára reagált - helyesen -: „füstöl a föld, egy óriás nő / gyémánt-melle-vonala villan el” motívumára, érzékletesen és hatásosan kifejezve az összetett metafora fő vonulatát. Nagy Rita „szőlőszem-estje” szintén telitalálat, akárcsak ef Zábó István „édes emlék ízével” etető „villája”. Vasvári László Sándor - „S ó te szerencsétlen, ki viszályba taszítod az osztályt!” - részletet próbálta „lefordítani”, sikertelenül. A jelképekkel zsúfolt képmező inkább zavaros, mint kifejező. Paizs László a József Attila roncsolt fényképéig érő árny-ujjakkal viszont képes volt érzékeltetni az ellentmondásos, bizarr emberi-pszichológiai helyzetet: „ki lapengedélyt nekem nem adott / ki rendőrrel jegyeztetett föl rólam / utókorban hízelgő adatot”. Lengyel András a költő egy fájdalmas gondolatmenetét - „A vers papírpénz, s a szenvedés az aranyfedezete. Nekem van fedezetem. Színarany.” - változtatta valósággá, amikor megalkotta a maga „József Attila-bankóját”. A csipős ironia itt megtalálta a maga adekvát formáját, derű és szomorúság rezdül meg szemlélőjében a nem létező száz forintos láttán.

Végül érdemes szólni arról, hogy kötet bal oldalán - a képekkel szemben - a töredékek József Attila jellegzetes, szép, lendületes kézírásában is olvashatók. Már ez maga különleges élmény, látni a verssorok kialakulását, a javítások, áthúzások, fölé vagy melléírások, toldások elrendeződését, a gondosan kitett írásjeleket. Erre játszik rá Swierkiewicz Róbert, amikor egy méhen belül kuporgó magzat szájába adja a kalligrafikus kézírással megjelenő szöveget – mint egy képre-gényben –, az oly jól ismert József Attilai sor változatát: „És ámulok, / hogy el-múlok”. Joggal került ez a mély értelmű lelemény a kötet záró lapjára.

Mint fentebb írtam: a teljesség nélkül tallóztam a képek-megfeleltetések között. Számos jó megoldást említhetnék még, s jó pár kevésbé sikerült alkotásról is beszámolhattam volna. Mégis, összességében érdemes volt elvégezni ezt a bizonyára nem kis szervezést, egyeztetést igénylő munkát. A kortárs képzőművészek tisztelgése a József Attila töredékek előtt példázatos szellemi kapcsolatteremtés a költő versvilágával, személyiségével, mindazzal a kontextus-halmazzal, amit ma József Attila-jelenségnek nevezünk. A jövőben a töredék-szövegek új fénytörésben mutatkoznak meg, új dimenziók nyílnak meg az értelmezés(ek), elemzés(ek) előtt. Ha más nem, ez már bőven elég ahhoz, hogy sikeresnek tekintsük a vállalkozást. A hommage (ajándék) mindannyiunké.

József Attila összeállításunkat az Arcus Kiadó József Attila Töredékek című kötetének grafikai anyagával illusztráltuk.

MŰLEÍRÁS

ELHELYEZÉS:

A SZOMSZÉD SÍR BARTÓLTI ECHWART EDE SÍRJA, AKI MEGANÓGY 1937-BEN HUMIT EL MINT JZSEF ATTILA, KÖRLETSÉGE MIATT ASSZIMETRIKUS SÍRMEKÉRT ÉS FŐBBRA TOLÓDÓ MACSKAKÖVES TERET TERVEZTEM A MEGEMELÉSEKÉREZÉSEK SZÁMÁRA. MEDITÁCIÓRA EGY KIS KÖRÜLÖRÉ INVITÁL. EGY TÁVOLI HÁROMSZÖGÖS KIFARAGOTT SÍN-CSÚCSA 14 M-RE VAN- AZ ÉLETŰT VÉGÉNEK A JELE.

ANYAGHASZNÁLAT:

A CARRARAI MÁRVÁNY CSALÁDI TÁBLA ADTA AZ ÖTLETET, HOGY UGYANER A KŐ LEGYEN A SÍRIGOLT ANYAGA IS. A TÖLTŐTOLL FEKETE GRÁNIT, ARANYSZÍR BRONZ HEGY, DE E NYIT KAPOCS. A TER BURKOLÁSA GRÁNIT UTCAKŐ. A TÁVOLI KŐ HÁROMSZÖG ÉS A SÍR EÜSTTI ÜLŐKE IS CARRARAI MÁRVÁNY.

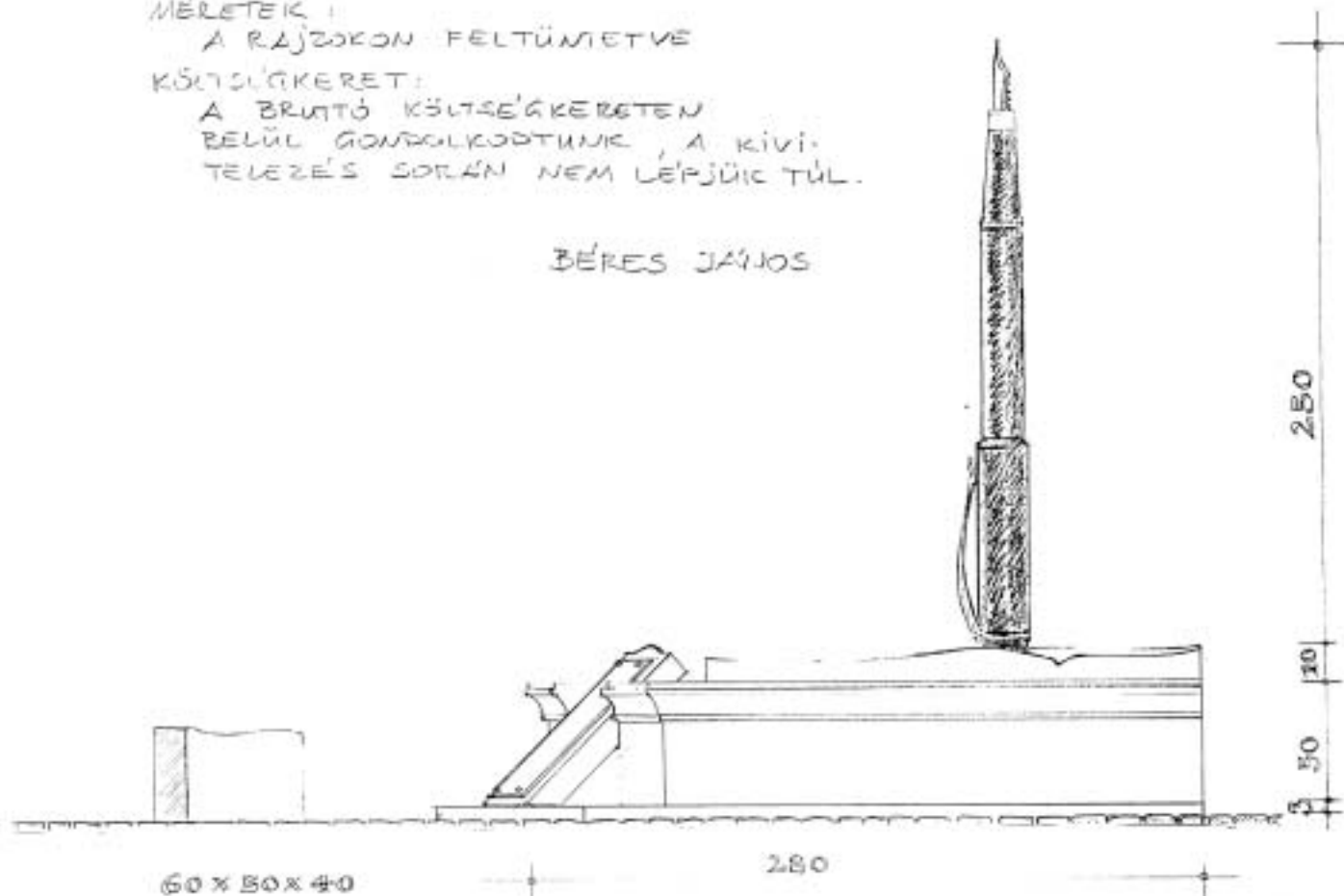
MÉRETEK:

A RAJZOKON FELTŰNTEVE

KÖLTSÉGHKERET:

A BRUTÓ KÖLTSÉGHKERETEN BELÜL GONDOLKODTUNK, A KIVI-TELEZÉS SORÁN NEM LÉPJÜNK TŰL.

BÉRES JÁNOS

A KÖZSÉGEN, MELYEEN JÓSCF LITTEL ÉLT A TÖLTŐ-
TOLL, ÉS A MI IDŐNKBEIN MÁR KURJÓZUMNAK SZÁMÍTÓ
ÁTSZELLEMLÜLT TÁRGY, AZ IRÁSTUDÓKNAK VALÓSÁGOS
CÉHJELVÉNYE, SZAKMAI SZIMBÓLUMA VOLT.

SZÜLETÉSNAPOZRA CÍMŰ VERSEBEN TÖLTŐTOLLAT
KÖPTATÓ SZEGÉNYLEGEINKNEK NEVEZI ÖNMAGÁT A KÖLTŐ,
DE ENNEK AZ ÉLŐSZERZŐMUNK KÖRDOKUMENTÁLÓ JELEGEIN
TÜL MEG SZÁMOS JELENTÉSE TÁMOD, HA SZOBRAÍZSÁTI
TÉMÁINK VÁLÁSZTJUK.

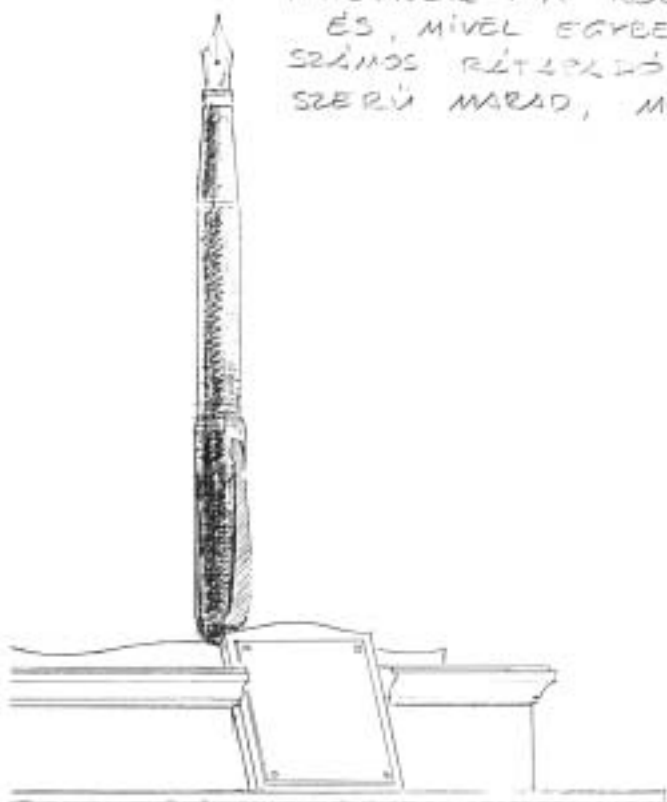
A SÍRBÓL FÜGGŐLEGESEN ÉGVE SZÖKŐ FÉKETE GRÁNIT
EMLEKMŰ, MELY ARANY HEGYÉVEL AZ ÍHLET TAKTÁJAKÉNT
A SUGARAKAT VISSZAVETVE MINTGY A MAGASSÁGRA,
AZ ŐRSKÉVALÓSÁGNAK ÍR, MÁR MESSZIRŐL MAGÁRA
VONJA A SÍR FELE KÖZELEDŐ TEKINTETÉT, EMLÉKMŰVET
MUTAT.

DE A TÖLTŐTOLL EMBERT IS FOKMÁZ FEJÉ, TESTE VAN
OSZLOPDERŰZÉSÉVEL PEDIG A FÉRFI JÖLE.

ÖSSZEKÖZÉSÉBEN EZ AZ EMLÉKMŰ - KÖRDOKUMENTUM -
EMBERALAK - SZAKMAI JEL - ÉGI LITENNÁJA AZ
ÍHLETNEK: A KÖLTŐ MAGA.

ÉS, MIVEL EGYBEN INTIM ÉS MONUMENTÁLIS, A
SZÁMOS RÁTAPLÓDÓ JELENTÉST ÖSSZEGYŰJTVE EGY-
SZERŰ MARAD, MÉGIS A FENESÉGESHEZ KÖZELIT.

BEREMÉNYI GÉZA

230

ÖTLETPÁLYÁZAT

BÉRES JÁNOS

SZOBRAÍSZ

BEREMÉNYI GÉZA

ÍRÓ

Saáry Éva

1956 HALOTTAI

átható csend

a halottak beszélnek
csakazt nem értjük még
mit mondanakhatalmas homlokukkal
égig érnekszemükből lövellnek
a sugarakrégén tudják
mi számunkra titok méghogymennyit ér
erő és hatalombennük
szivárvány lett
a véres emléktúlfodrozódnak
minden
falakon

HALOTTAK NAPJA

hogymennyi vagy
bennem
megfagyott
az élet

mosolyomban téli tájak ezüstje

nagy hűvösség
dermesztő óvatosságamelyet
nem olvaszt föl
többé semmihogymennyi vagy
bennem
szétáradt a vakságfélig vagyok csak jelen
jelenembenaz öröm
és a harc vágya
kilobbanta halál füstje
kormozott
be
engem

METAMORFÓZIS

birkózom
a halottak szellemévelfélelmetes
erejük és hatalmuksegítenek
ha
rájuk figyelünkmost már
örök

sugárzásukban élek

tetteimet
hozzájuk igazítomföldi örömem
álmát
elvetemáttetsző lesznek
zengőmint
a
kristály

Hesztera Aladár: Mediterrán kereszt

ÉLÔK ÉS HOLTAK

most már
nem idegenek
a halottak

közel jönnek
szemembe néznek
néha néha
szerepet is cserélünk

én vagyok ôk
aluszom lenn a sírban

míg ôk
bölcse
az asztalomhoz ülnek
boncolgatják
az élet dolgait

*

hol van a határ
élet
és
halál közt

minden
minden
csak lázas
átmenet

halottan élek
ôk
élõn halottak

egymás arcát figyeljük félszegen

hol a határ

hisz
szellemek vagyunk mind

egymásba fonódnak szándékaink

Anekdoták, mesék, igaz történetek

Az alább következő történeteket és egyéb badarságokat könyvekből, folyóiratokból gyűjtöttem ki, a forrást elhagytam, amikor társaságban vagyunk, akkor sem szoktunk ilyesmivel körülményeskedni, csak egyszerűen mesélünk, mesélünk. Az anekdota tipikus társasági műfaj, sőt állítólag annyira magyar, hogy egy időben – tudósok szerint – irodalmunk kerékkötője is volt, ami azonban egyáltalán nem ölte meg, legfeljebb a regényből szorult ki, maga az anekdota viszont ma is él. A régi gyűjteményeket újra meg újra kiadják, s van, aki újra meg újra megveszi, elolvassa őket, mégpedig szívesen, mert muszáj nevetni. Az anekdota komolytalan, kacagtató műfaj, egy kicsit régies, egy kicsit naív, de talán éppen emiatt halhatatlan. Az itt következők jórészt politikai tárgyúak, egy kicsit viccek, egy kicsit mesék az ötvenes évekből, a hatvanas évekig, egy vaskorból (vagy kőkorszakból), amely szerencsére elmúlt. Ha van, aki ismeri őket, olvassa el újra az én megfogalmazásomban.

Ki tüsszentett?

Sztálin egy pártgyűlésen nagy beszédet tart. A teremben halálos csend, mindenki odaadóan figyel. Egyszer csak valaki eltüsszenti magát. Sztálin abbahagyja a beszédet. Dermedt, jeges rémület fut végig a hallgatóságon. Sztálin felnéz:

– Ki tüsszentett? – kérdi halkán.

Csend. Sztálin int: a terembe egy csapat GPU-s (állambiztonságis) legény vonul be, és az első sort legéppuskázza.

– Ki tüsszentett? – kérdi ismét Sztálin.

Csend. A GPU végez a második sorral.

– Ki tüsszentett? – kérdi ismét Sztálin. – Kérem, elvtársak, ki tüsszentett?

Ekkor az utolsó sorok egyikében reszketve feláll egy szakállas, öreg, ősz hajú muzsik.

– Én voltam, Sztálin elvtárs – mondja remegő hangon.

Sztálin arcára széles, jószágos mosoly ül:

– Kedves egészségére, Ivan Ivanovics elvtárs!

Álmatlan éjszakák

Rajk Lászlót és társait: Szönyi Tibort, Szalai Andrást és Justus Pált „Népellenes büntetért, kémkedésért, hűtlenségért, az imperialista hatalmak háborús terveinek elősegítéséért, és a demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedésért” 1949. szeptember 24-én halálra ítélték, s kivégezték.

Rákosi Mátyás szeptember 30-án egy budapesti pártaktíván mondta el azt a nevezetes beszédét a Rajk-perről, amit az újabb nemzedékek már nem ismerhetnek, emiatt érdemes ideiktatni: „Nem volt gyakorlatunk az ilyen ügyek felgöngyölítésében, és tudtuk, hogy nem lehet könnyelműen hozzáfogni. Nem is volt könnyű a felgöngyölítés kidolgozása, és megvallom, hogy sok álmatlan éjszakámba került, amíg a végrehajtás terve alakot öltött.”

A budapesti trolik

A budapesti trolik száma még ma, a huszonegyedik század elején is, csupa hetessel kezdődik: nincs sima egyes, kettős, csak hetvenes, hetvenegy. Ma már kevesen tudják, hogy miért.

A troliközlekedés 1949. december 21-én indult meg Joszif Visszarionovics Sztálin 70. születése napján. Ebből az alkalomból, az ő dicsőségére nevezték el az első sorozatot hetvenesnek.

Az idézetek kora

Az ötvenes évek elején virágzott az idézetekkel való dobálózás, a citatológia, ahogy Lukács György filozófus nevezte. Hogy valaki alátámassza mondanivalóját, a marxista szentek valamelyikétől vont elő egy-egy részletet.

Sokan okosan használták ki ezt a sajátságos konjunktúrát. Elegánsan odavetettek egy-egy csattanót, s hozzáfűzték: ahogyan Marx, Engels, Lenin, Sztálin, Rákosi elvtárs is megírta. Az ellenfelet ezzel végleg a porba sújtották.

Valamilyen ülésen egy neves közéleti személyiség szemére hányták, hogy folyton részegeskedik. Felállt, és szemrebbenés nélkül vágott vissza: – Elvtársak, nincs helye a tagadásnak. Az őszinteség kommunista erény. De mit mondott Lenin elvtárs? Nem az a fontos, ki hogy megy be a kocsmába, hanem hogy hogyan jön ki onnan.

Révai Józsefnek szöveget ütött a fejébe, s néhány nap múlva felhívta: – Hol írta Lenin elvtárs?

– A kocsmában!

Egy fél mondat hiány

Rákosi Mátyás három nagy, lefüggönyözött, fekete gépkocsival közlekedett. Hol az egyikben, hol a másikban ült, hogy az ellenség ne tudja, melyikre lőjön. Két-két motorkerékpáros hajtott előtte és utána. Egyszer, amikor a budai Mártírok útján haladt, egy motorkerékpáros vágódott ki az egyik mellékutcából, és beleütközött az uralkodói menet egyik kocsijába, s motorostul elterül a flaszteron. Nagy ribillió támadt. Még maga Rákosi is kiszállt:

– Valami baj történt? – kérdezte a kárvallottól.

– Semmi, Rákosi elvtárs, semmi.

Rákosi éles szemével azonban észrevette, hogy vérzik az arca.

– Vegyék gondjaikba az elvtársat – szólta atyai jóindulattal a gorilláknak, anélkül, hogy hozzátette volna: kerítsenek orvost. Ahogy az oszlop elvonult, a motorbiciklist a gondjaikba vették. Az ÁVH recski köfajtőjéből két esztendő múlva szabadult.

Jeges!

Kolozsvári Grandpierre Emil az ötvenes évek elején a Szépirodalmi Könyvkiadóban dolgozott, s a kínai, a japán, a koreai, a vietnámi, s egyéb ázsiai regények, versek tartoztak hozzá, mert a magyarokon kívül csak öt európai nyelven olvasott. Nem volt könnyű dolga, az idők ostobasága őt is jól megszorongatta. Nem tudott aludni, dühöngött az igazságtalanságokon, amiket mind magába fojtott, s csak gyült-gyült benne a méreg.

Gyalog járt be a munkahelyére, amikor is egy nyári reggel az egyik belvárosi mellékutcában megpillan-

tott egy jegeskocsit. A társzekér mellett termett, s mint egy telivér műezzin, teli torokból üvöltötte: – Jegeeees! Jegeeees!

Érezte, máris enyhülni kezd benne a feszültség. Ám ekkor megszólalt a visszatérő jeges: – Mi az, maga konkurenciát csinál nekem? – Fürkészt tekintettel vizsgálgatta, ugyan miféle szerzet.

– Hadd ordítsak még egyet – kérlelte –, hiszen érti, ugye?

– Én ne érteném? Görög-latin tanár vagyok.

A villamos

Volt a Szabad Népnél, a párt lapjánál, egy öreg moszkovita-sztalinista szerkesztő, bizonyos Komor Imre. Hogy megmutassa a renitenskedő íróknak, lehet igazi, a szép és boldog életről szóló novellát írni, nemcsak mindig a bajokat, a gondokat, a hibákat felhánytorgatni, behívatta titkárnőjét és diktálni kezdett: „Szabó Péter, a Csavargyár munkása este hatkor jött ki a gyárból. Mielőtt hazaindult volna, még egyszer visszanezített a hatalmas épületre. Öröm és büszkeség dagasztotta a szívét: ez az övé, a munka, amit ma végzett, már nem a kapitalistáknak hajt hasznot, hanem neki, egyedül neki... Döngő léptekkel ment a villamosmegállóhoz...”

Komor ekkor megállt s a titkárnőjéhez fordult.

– Elvtársnő... kérdezek magától valamit..., de adja szavát, hogy soha senkinek nem fogja elmondani...

A szöke, csinos asszony, egy ismert költő felesége, aki pedig nem tudott tikot tartani, bölintott.

– Mondja – kérdezte komolyan és kímérten a szerkesztő – mondja, milyen belülről egy villamos?

Sajtóhibák

Az ötvenes évek elején az egyik újságíró emelkedett hangú vezércikkben méltatta a tudomány és a marxizmus egymást termékenyítő viszonyát. Sürgetett az idő, nem volt ideje, hogy letisztázza a kéziratot, betoldások, áthúzások tarkították, a szedőnek kellett kibogoznia. Az egyik hieroglifaszerű macskakaparás azt akarta jelenteni: „A marxizmus-leninizmussal felvértezett tudomány...” A szedő megfejtette: „A marxizmus-leninizmussal félrevezetett tudomány...” Két évet húzott le érte a kistarcsai internálótáborban.

Az ötvenes évek elején a Dolgozók Pártjának volt egy nőszerkezete, az MNDSZ, a Magyar Nők Demokratikus Szövetsége. A székesfehérvári lap így hirdette meg az egyik programját: „Az MNDSZ a kultúrházban baszó-varró tanfolyamot indít.”

A legtöbbet emlegetett sajtóhiba szintén az ötvenes évek elejéről származik. Sztálin a halálán volt. Az egyik újság tudatta olvasóival, mégpedig a következőképpen: „Mélységes megrendeléssel értesült az egész magyar nép súlyos megbetegedéséről.” A sajtóhiba nem mese, a mélységes megrendelés valóban megjelent a Népszava 1953. március 6-i számában, méghozzá az első oldalon a Féltő szeretettel fordul hazánk népe Sztálin elvtárs felé című írás első mondataként.

P. T. Ő. B.

A Magyar Dolgozók Pártja legfelső vezetésének volt egy külön alakulata: A Párt Tisztaságán Őrködő Bizottság. Tagjai: Rákosi Mátyás, Gerő Ernő és Farkas Mihály, a törvénytelen ségek első számú felelősei, a legvéresebb diktátorok.

A céltábla

Gács Lászlót, Révai József sógorát 1951 májusában letartóztatták. Péter Gábor, az Államvédelmi Hatóság vezére felhívta Révai Józsefet, a Politikai Bizottság tagját és közölte vele a hírt.

– De körülövdőztök, Gábor! – mondta József.

Meghalt Sztálin

A pártalapszervezetek Szovjetuniószerre gyásztaggyűlést tartottak. Az egyikén Alekszandr Nyikolajevics Kotlarszkij elvtárs is felszólalt: – Oda a fele életünk, elvesztettük Sztálin elvtársat, drága és szeretett ellenségünket!

Fehér János huszonkilenc éves kézbesítő a sárvári postán hosszasan Sztálin fényképére nézett, aztán a többi postás felé fordult, és megkérdezte: – Tudják, Sztálin elvtársnak miért van rövid kabátja? Azért, mert a telet azzal is kibírja. Most csinálják neki a fakabátot.

Maczika Gyuláné negyvenegy éves gyöngyösi asszony, a tanító felesége, erkölcstelen életű néember, ahogy a rendőrségi jelentés följegyezte, a textiltoltban egy vég kínai selyemmel a kezében azt kérdezte: – Tudják, hogy bő termés lesz az idén a Szovjetunióban? Földbe került a legnagyobb szar.

Nagy János ötvenegy éves csepregi segédmunkás, aki rossz családi életet élt, már a harmadik feleségét nyűtte, Sztálin elvtárs halála alkalmából délelőtt tíz óra tájban a Szabadság utcában hangosan elordította magát: – Sztálin megdőglött, Rákosi le van szarva, csak ennek a vörös világnak lenne már egyszer vége! Vége is lett mindjárt.

A Marx téren, a mai Nyugatin volt egy zenés eszpresszó, a Volga, ahol minden este két testvér szórakoztatta a közönséget: Szabó Kálmán slágerszerző és Szabó Géza. Nemzeti gyászt, zenetilalmat rendeltek el, de a két testvér, ha nem is játszhatott, a Volgában üldögélt, elvégre az a munkahelyük. Csak itt-ott hervadozott néhány vendég. Szabó Kálmán odaszól az egyik ismerősének: – Nem jössz a torra? – Milyen torra? – Disznótorra! Megdőglött a disznó!

A sarokban fölállt két fiatalember, és elindult felé. – Ajjaj! – mondta Szabó Kálmán.

Ne féljen!

Rákosi Mátyás 1954 decemberében felhívta Méray Tibort, az Írószövetség titkárát.

– Miféle cikket írt maga? Pedig maga rendes elvtárs. Miért dől be másoknak? Miért nem a pártra, a szívére hallgat? Mi szeretjük magát, de ez alkalommal eltévedett.

Méray elsápadt, de Rákosi így folytatta: – Mindenki hibázhat, de ne féljen, Méray elvtárs: maga mögött áll a párt, a hadsereg meg az egész államvédelem...

Méray még jobban elsápadt, és hátranézett.

A pártszerűtlen mondat

1956 tavaszán a XIII. kerület pártaktív-ülésén a terem közepe táján felemelkedett egy fiatalember, bizonyos Litván György nevű történelemtanár, a későbbi akadémikus, és az elnöki asztalnál ülő Rákosi felé fordult.

– Meg kell önnek végre mondani, Rákosi elvtárs – kiáltotta felé –, hogy a magyar nép már nem bízik önben!

Másnap délelőtt behívták a pártközpontba. Megkérték, hogy máskor pártszerűbben fogalmazzon. Rákosi Mátyást néhány hónap múlva leváltották, és a Szovjetunióba invitálták.

Háború

1956. október 6-án temették el Rajk Lászlókat, de volt egy másik temetés is, méghozzá a következő szombaton, október 13-án. Öt 1950-ben szintén igazságtalanul kivégzett magas rangú tisztnek adták meg a végtisztességet. A dízsírba-tételről sok tudósítás jelent meg. Az egyik újságíró a következőket írta: „Mindegyik fején két évszám és mindegyiken 1950 a második. Valaki, hallom, megjegyzi: – Tíz év múlva erre sétál egy édesapa a fiával. A gyerek olvassa az évszámokat. 1950, 1950, 1950, 1950. Milyen érdekes, csupa tábornok és mind 1950-ben halt meg. Mi volt akkor, háború?”

Vajon mire gondolt?

K. Sz. L. 1956-ban Kaposváron volt újságíró. A forradalom idején mindenben, vagy majdnem mindenben benne volt: szónokolt, lapot szerkesztett, részt vett a Megyei Forradalmi Nemzeti Tanácsban stb., úgy-hogy el is kapták. Első fokon tizenöt évet varrtak a nyakába. Amikor a huszonöt éves K. Sz. L. meghallotta az ítéletet, elnevette magát. A bíró megkérdezte tőle: – Maga meg mit nevet? – Majd együtt leüljük, bíró úr – válaszolta.

Veres Péter

Mocsár Gábor a hatvanas évek elején egyszer Veres Péterrel társalgott. Hogy miről? Mocsár Gábor emlékezetében a beszélgetés tárgya nem maradt fenn, vagy fölöslegesnek tartotta lejegyezni. Az idősödő Veres Péter azzal zárta le beszélgetést: – Tudod, én már olyan öreg vagyok, hogy akár igazat is írhatok.

Összegejtötte és közreadja Györi László

Enteriőr a RégióArt (Vas megyei művészek) tárlatáról (Gönczi Galéria, Zalaegerszeg)

Selmeci György

Hernádi Gyula emlékére

1. Nem vagyok jó őr

Nem vagyok jó őr.
Alvásig züllök.
Tiszta vásznakban,
Barna ládákban hordják ki a holtakat,
Én meg bólíntok.
Gyengék a szemeim.
Értelmem az Anyag karikatúrája.
Csupán felvetéseim vannak.
Nem vagyok jó őr,
Újra és újra
Alvásig züllök.

2. Telefonhívás

Tudtam: halottat hívok.
A gép csengett.
A csengetés hosszú másodpercei következtek.
Aztán a rögzítő jelezte: kész üzenetet venni...
Akartam hinni, hogy mint szellem,
Majd fáradt hangon beleszól a telefonba.
A hangod hiányzott,
A Parkinson-kórtól megkínzott,
Az ismerős hang már harminc éve...
Vége. Halálod filmjét most Isten elemzi,
Kockáról kockára, egy néma, aranydús teremben...

3. A Hold szörnyű feltevés

Sötét házadból
Kimenekülni a sötét utcára,
Melynek egében a Hold szörnyű feltevés
És kinn nincs egy lélek sem rajtad kívül. Rohanni kezdesz,
Folyamatos mozgásod a titokzatos kamerában
Homályos állóképekké merevül...
Teljesen magad vagy. (Talán egyedüli tanú a Világegyetemben.)
Mesék mondják, hogy távol valami ablaktalan szobában
Hatalmas asszony izzad. Ez a bizonyosság.
Úgy érzed, léted átok, miközben óráid lassan-lassan letelnek,
Betegségek örvénye jön, szétbontja lényed az Univerzum...

Szegedi Kovács György

Jákób örökké

Visszatérő álmom:
 ütök, verek valakit.
 Rugdosom,
 vágom falhoz, fához.
 Könnyű egy rongybábú, de nem adja föl;
 gyenge szorításával csak karom
 próbálja visszatartani,
 s mikor végleg fölébe kerülök,
 két térdem puha hátán,
 arca verejtéke, nyála, vére porral vegyül.
 Fejét öklözöm, próbálok nagyot ütni,

majd könnyedén megfordul,
 néz rám láng-tiszta szemekkel...,
 keze fogása könyökömön
 már a folyékony ölelésé.

„Lajtorjám szüntelen lendül,
 Jákób! Élj örökké!”

És...
 megint Ő az ...
 megint Ő az...
 Aztán egy jól elkészített,
 egy végleges mozdulat,
 muzsikál a jégkrémes autó,
 a program újra indul,
 s kezeim öklöbe szorítom.

Bogdan Tomasevszkij (Ungvár):
 Ádám-Éva

Emlékeim hegyek zöld...

(Krisztusra várva az Ingó-köveknél)

Emlékeim, hegyek zöld egéről
szálljanak fölém aranyló felhőid.
Ó, létünk komor sátora...!
A kisebbek alszanak még,
a nagyok meg halni készek,
már halni akár, s a
kettő közt eltelt idő
az üdvösség maga,
egy esendő kérése csupán:
„emlékezz meg rólam!”
Álmaink „színes tintái”
meddig rajzolhatják
páncélmellényünk mögött lüktető
„millió rigó és cinkeszívet?”
Lépj most elő Villám-verte fád mögül
Uram...!
Vonzódásaink
elmeszesedett hajszálerein át, ma
érkezik-e még valaki?

Tükör előtt

Mikor minden átveszi már
az irgalom illatát,
e távlatból csupán az emlékezés
a teknősbékák jajára
porig égett vágyaink
szalmakazlai közt,
talán holnap este vágom le
a szemöldököm.

Kovács Ildikó (Székelyudvarhely):
Terhesség II.

Merényi Krisztián

A Hold gyermeke

Telehold szórta fényét a városra. A lány imádkozott. Gyanakodva hunyorgott a dunsztosüvegre. Megfogta. Ujjai a kiszivárgó szagos eszenciától az üvegfalhoz tapadtak; az erjedés nyomhatta szét a korábban keletkező hajszálrepedéseket.

*

A sötét, penészes bérház egyik negyedik emeleti garzonjában él Liza, mintha a világ elől dugták volna el. Hosszú szőkésbarna hajjal, kerek szemekkel áldotta meg az Isten. Ideje zömét a székében tölti; ablakból órákig nézi a várost.

Heléna nővér reggel érkezik, napnyugtakor távozik. Délben a közeli parkon sétálnak át. A ligetből kiérve Heléna így szól:

- Meglátogatjuk a fodrász nénit?
- Nem akar!
- Csinos legyél nekem! Mit szólnak majd a legények?
- Jó, akkó mennyünk kicsi vágás.

Az életes fodrásznő elbűvölő frizurát varázsol a pisze orrú lánynak. Hazafelé menet Helena töri meg a csendet:

- Kedvesem, eredj, nem kísérlek vissza. Reggel találkozunk.

Liza fél a sötétben, mégsem megy haza. Leül a park egyik padjára és a különféle irányból felröppenő énekes madarak csalnak arcára mosolyt. Elszomorodik a száradt levélgyermekeiket hullató fák láttán. A szürkület beálltával még mindig a padon ücsörög.

Az útról letérve a sárkányeregetőn vág keresztül. Arrébb a fűben néhány suhanc guggol. Közelebből már hallja a sörmámorban röhögcsélő kölykök trágár vicceit.

- Szervusz fiúcskák, van szép haja Lizának.

A négy srác összenéz, majd a széles vállú kopasz:

- Ni, egy jó bula! Hát persze, hogy tetszik a hajacskád. Gyere, te kis dilinyós! Igyál sört! Nesze!

A lány finnyásan szagol az üvegbe.

- Miért nem? – kérdezi az egyik.
- Nem isz máséból, nem szabad, meg bűdös.

A legillumináltabb fiú csalafinta mosollyal:

- És mondd picim, más furulyáját sem szívogatod?

Liza értetlenkedve:

- Milyen furulya, hol az?
- Na várj csak, megmutatjuk!

Liza utat próbál törni, de amazok leszaggatják a ruháit.

- Most majd megtanulod, hogy mi az a furulya – szól a kopasz.
- Nem, nem akar! Fáj! Fáj! Mennem kell!

A megerőszkolt lány véresen, sörrrel átitatott, szakadt ruhában vánszorog haza. Reszketve tünteti el az árulkodó nyomokat.

Másnap reggel Heléna és Liza édesanyja egyszerre érkezik. Az anya beidegzett mozdulattal, két köszöbor-csók kíséretében nyújtja át lányának a születésnap ajándékot. Heléna bonbont és egy szűk karkötőt vásárolt ajándék gyanánt. Szempillái, mintha verdeső madárszárnyak lennének.

Hónapok múltával Liza hasa teliholddá gömbölyödik. Az anya lányához fordul:

– Ha apád élne, ő is így döntene. Kiveszik belőled, nem fog fájni, jó ember a doktor úr. Nyugodj meg, nem kell az neked.

Heléna másnap benyit az álmosan forgoló Lizához:

– Kedvesem, ébredj, nemsokára indultok a doktor bácsihoz.

A lány az alvó ártatlanságot játssza. Épp, amikor ismét a fejére húzza a takarót és a fal felé fordul, megszólal a csengő. A szobába lépő anya türelmetlenül rántja le lányáról a paplant. Liza öltözködés közben többször összecsuklik. A benne növekvő gyermekért könyörög.

*

A hasat nem nyitják fel, vákuummal szippantják ki. Liza méhe mélyén hörög a halál. Az embrió az asztalon egy hosszúkás fémtányérban terül el. A magához térő lány szalvétába tekeri, és a retiküljébe rejti az emberkezdeményt.

Otthon epedve várja, hogy egyedül maradjon. Előszedi a felismerhetetlen húscafatot.

Vízzel töltött befőttesüvegbe csúsztatja, fóliával szigeteli. A roskadt polcra teszi, azon töpreng, hogy vajon fiú vagy lány?

Kulcscsörgés ébreszti. Ágya alá dugja a dunsztosüveget. Heléna ebédet főz, és kora délután azzal hagyja magára Lizát, hogy a fogorvoshoz megy. A lány az ajtócsapódás után sietve nyúl az ágy alá. A húsdarab élénken lebeg a vízben, pillanatra mintha megdermedne. Liza szeme könnyben úszik. Maga mellé fekteti az üveget, és órák hosszat gügyög gyermekéhez, lassan gurítgatva üvegburáját távolabb és közelebb. Ebédjét összetúrja. Visszarohanva hol értelmes, hol értelmetlen szavakat gögicsél, majd elalszik.

Reggel a földön találja a repedt falú üveget. A törés mentén, az üvegfal belsején buborékok. Az apróság a fenékre süllyed.

– Anya neked varr nadrág, ne félj. És köt csinos sapkát, és vesz sok játékát is.

Éjjel azt kéri Istentől, hogy mihamarabb cseperedjen fel gyermeke. A magzatmaradvány álmában meg-elevenedik; úszkál, bukfencezik, mint egy derűs halacska. A víz már nem áttetsző, a lebegő húsdarab kifakul.

Az elkészült, szabálytalan ruhácskát gondosan leteríti üveggyermeke mellé. Már nem érdeklik a csivitelő énekesmadarak.

A darabjaira oszló, nyálkás bomlás szaga átsettenkedik a repedéseken. Az üvegbezárt magzat szomorú groteskséggel csupán arra vár, hogy mielőbb visszadobják a kárhozott nyugalomba.

*

A hold bevilágítja a függöny nélküli szobát. Liza, mint egy éledező múmia, kinek teste átizzasztja a gyolcsot. A csöppséget kémleli, s félálmában megrezzenni véli a vonal-kezeket. Hajnali három tájban a verejtéket törli homlokáról, később rezzenéstelen múmia-pózban fürkészi az éjt. A dunsztosüveget markolássza. Ujjai a kiszivárgó eszenciától az üvegfalhoz tapadnak; az előrehaladott erjedés nyomhatta szét a hajszálrepedéseket. A lakást áthatja a bűz.

A feltámadó szél arrébb préseli a város felett gyülekező felhőket. Ismét felragyog a kétségbeesetten világító hold.

Liza gyermekét látja mosolyogni az üveg csöndje alól. Nappali fényben fürdik a szoba.

Soós József

Vallomás

Szeretem a csalogányt,
pedig füttyül rám.

Óh, Uram! –
de hogy füttyül!

Reggel

Kilépek az ajtón:
az éles fény
szemembe vág.

Elindulásom sikoltás!

Őszi levél pereg

A világ elárult, őszi levél pereg.
Szétszéledt a drága, győzhetetlen sereg.

Kétségek. Besűgők. Árvákra zárt holnap.
Hibbant remény virraszt. Temetetlen holtak.

Didergő csönd. Lélekszorító éjszaka.
Féltenyérnyi ablak. Mögötte a haza.

Mi zászló volt hajdan, lesz legendák vászna.
Narfény fakította, padláspor vigyázta.

Lázít ő és virraszt. Számúzik mesékbe.
Lett világló csillag. Nemzetnek reménye.

Baán Tibor

Épp így

Jelentésmezőkön dél felé
Hol rönköket fűrészelnék
És minden szónak súlya van
Libeg a fűrészpor a napba
Mint a betüvetés szertartása
Göcsörtös vonalak

*

Milliméteres papírra ejtsd
És hallgasd a csilingelést

Épp így csilingelt az a régi város
Villamossíneken döcögő délelőtt
Fények járszalagján a felismerés
Be kell rendezni magadat fénnel

Hidd el a fül alagútjaiban is
Közlekednek villamosok
Diszkrét csilingeléssel tegnapálmok

Viszonzatlan viszonylatok

D mint délután

Helyiérdekű madárka
Ülőhelye e hársfa

Jó lesz neki itt
Nem rezdül a hársfa

Mert ez egy békés nap
Nyugalmas délutánja

Macska szunnyad
Az idill kosarában

Nénike varrogat
Mit akarok mást

Hogy sokáig tartson
Ez a délután

A téren

Szokott padomról figyelem
Talán csak azért hogy elmondjam neked

Hogyan riadnak a torony galambjai
Egyre újabb és újabb köröket téve

És nemzedékek óta mindenegy óráütésre
Melyeknek nincsen vége

Ha idejössz meghalod te is
Miféle dallam az idő érverése

Részese lesznek ennek a körnek

Amelynek itt van érzem
Mozdíthatatlan közepe

Hallgató

bevilágítani a sötétet
kolumbuszi tett
akárcsak ebéd után
elmosogatni bűnjeleket
gyönyörködni csészéket
csábító csillagokban
elvonulni füleim
zárójelei mögé unottan
miközben szól a rádió
az ország gépesített
szája csupa beszélőizom
nem fárad el mondani
mondja mondja mondja
derült idő lesz borult idő
fekete miképp kávémtől
az olvadó az édes dobó-
kocka – elárult szeretet

Grószinger Zoltán

Forgószínpad

A szövegben szereplő személyek valóságosak, csak az idő kitalált, ami fogva tart.

A Nolai teste még kiválóan alkalmazkodott az eljövendő idők megpróbáltatásaihoz, szellemi életének magaslatán volt, híre bejárta egész Európát. Hosszú vándorút után igyekezett most Velence felé. A hintót – amelynek fülkéjében ült – egy velencei nemes küldte számára, ezzel biztosítva őt jóindulatáról, és egyben nyomatékosította kérését, hogy a Nolai a meghívást elfogadja. A vendéglátás meghatározatlan időre szólt, és természetesen magában foglalta mindazt a figyelmességet és kényelmet, amit egy jó házigazda a megbecsült vendég iránt mutathat. A nemesnek csak egy kérése volt – tulajdonképpen a meghívás ennek szólt –, hogy a Nolai velencei tartózkodása idején tanítsa meg neki azt a művészetet, amelynek kiemelkedő tudója volt. A memóriaművészetet, vagy más néven a memóriaszínházat.

A hintó zötyögve haladt a köves úton, a kocsis bóbiskolva fogta a gyeplőt, a két ló mégis magabiztosan húzta a terhét. Éjszaka volt, a csillagok halványan pislákoltak. A Nolai három órája aludt. Egymás után huszonkétszer álmódott, és csak a halál csontos keze akadályozhatta volna meg abban, hogy egy óra múlva felébredjen. Amikor kinyitotta a szemét, fejét oldalra fordította, a sötétben kitapogatta a hintó oldalára erősített lámpást. Néhány perc múlva fény öntötte el a fülkét, mosolyogva nézett körül. A friss hegyi levegő jólesően járta át tüdejét, ügyelt rá, hogy légzése egyenletes maradjon. Azután lehunyta szemeit, majd belemerült napi meditációjába. Arca kisimult, izmai elernyedtek, csend ülte meg hatalmas természetét.

***

Az író óvatos testmozgásokat tett, néhányszor leguggolt, kényelmes lassúsággal köröket rótt a levegőbe karjaival és fejével. Majd néhány perc tétlen várakozás után az ajtó felé indult. A folyosón a falat simítva haladt a könyvtár felé. Benyitott, a beszűrődő fényben egy diófa asztalhoz lépdelt, széket húzott elő és leült. Könyvek tornyosultak az asztalon, az egyiket leemelte, valahol a közepén felnyitotta, mutató ujját az első sorra helyezte. Nem tudta olvasni, hagyományos nyomtatású könyv volt. Azonban pontosan tudta melyik könyv ez. Kedves könyvei közé tartozott. Amikor még látott, ha csak rövid időre utazott el, akkor is magával vitte. Emlékezetében jóformán ott volt az egész könyv tartalma, hosszabb részeket tudott betűről betűre. Orrához emelte a könyvet és beleszagolt. Felsőhajtott.

– A Nolai könyve ugye, és még az első kiadások egyike? – a női hangra az ajtó felé fordította a fejét.

– Igen az. A Nolaié. Mennyire szeretem ezt a könyvet! A mű teljes. Több mint háromszáz év árnyait hordozza időről időre.

– Maga pedig napról napra előveszi, belészagol, és így újra szerelmes lesz önmagába, az időbe, írásai-ba és ebbe a sötétségbe költözött könyvtárba. – csak egy pillanatnyi csend állt be kettejük között, s az író rekedt hangja betöltötte a szoba levegőjét:

– Megbocsátok, most még meg, nem késett, de ügyeljen a szájára. Tudja – mondta feljebb emelve a hangját –, a szentségeim sérthetetlenek.

– Ugyan, nem tűzzel támadok! – kacagott a nő.

– Még szerencse, bár úgysem látnám!

– Pedig félhetne tőlem, minden nap újabb titkokat tudok meg magáról – mondta szelíden a nő –, egyre jobban ismerem a gondolatait.

– Milyen titkokat, kedves, és mégis, hogyan ártana nekem? – az író keze nem hagyta el azt a lapot, és minél tovább tartotta ujját azon az egy szón, annál inkább magáénak érezte a könyvet.

– Például azt a titkát, hogy mennyire öntelt, hogy valójában nem is tud évek óta másra gondolni, mint erre a könyvre. Hogy azt hiszi magáról, a megismeréssel azonosulhat, így a tettek egybefolyanak, az idő pedig belekapaszkodik az időbe.

– Ugyan, ez nem önteltség! Miért mondja? Kedves egy könyv nekem, szeretem, ennyi az egész.
 – Nem számít, nincs min vitakoznunk – a nő hangja továbbra is szelíd volt, tisztelettel teli, csillogó –, tehetnék én rosszat éppen eleget. Lerombolhatnám nibuszát, hírnevét egykettőre gyűlöletté változtathatnám.

– Miért tenné? – az író mosolyra húzta a száját, aztán az egyik novellájára gondolt, amit még akkor írt, amikor a napot úgy látta, abban a formájában, amilyen akkor volt, amikor a világ végtelenjéből egy darabkát magának követelve megjelent az égen. Tüzesen, mohón, gyermekien-kíváncsian.

– Miért tenném? Tréfából, csak úgy... Nem teszem.

– Jó, hogy nem teszi. Felesleges is volna. Tudja, megteszem én ezt magamtól. Kiadom főművem, álnéven persze és máris tudni fogják, hogy ez a fiatalember csak gyenge utánzata a nagy, híres és zseniális írónak, szóval nekem.

– Tudom, már megírta. Ne fáraszson! Villanyt kapcsolok és kezdjünk dolgozni.

– Szemtelen kis líba maga. Emlékszem magára, Báronő. Kéz a kézben fecsegtünk érdektelen dolgokról egy parkban. A szép idők távolsága nem a múltat festi elénk. Tudja ezt Ön is. Minden idő hátra van, nemdebár?

– Fecseg, fecseg, és csak fecseg. – felkapcsolta a villanyt és beljebb lépett a könyvtárba. Körbejáratta a tekintetét, az asztalhoz ment, majd így szólt:

– Nos, mi lesz? Nem adja át végre a helyét?

– Nem, ma nem írunk.

– Akkor minek jöttem el, már megint a hangommal akarja elütni az éjszakát?

– Úgy, hát ennyire közelinek érzi magát, kedves? Bár tudom, amit tudok. Évszázadok illatán át érzem önben a szavak varázsát. Folyó és tenger, kő és hegy nekem.

– Ne ömlengjen!

– Nem ömlengek, ez van. Élő emlékei lesznek! Vannak is, árulja csak el! – a nő zavartan nevetni kezdett, az író hirtelen kinyújtva karját elkapta kezét, arcához vonta, csókok között akadozva hagyták el száját a szavak – de hát a fű... és az ön léte, az idő... a só..., mekkora vágó, ami éget!

– Ez tetszik nekem! Nagy pancser maga. Ripacs! Ha akarja, gépelek, diktáljon!

– Jó, de a kezét nem engedem, ma este az enyém, Báronőm, ne ellenkezzék.

– Hát amúgy is fásult vagyok kissé. Akkor beszéljessünk. Legyen.

Lassan kivonta kezét a szorításból, az asztal sarkára húzódva leült, aztán óvatosan felemelte az a nyitott könyvet. A Nolai lapjai megzizzentek és itt, ebben a könyvtárban úgy hatott ez a hang, mint egy férfi mélyről jövő, fokozódó morgása, akinek egy nő a hiúságát legyezgeti. A nő megborzongva nézte a könyvet, kapkodva beleolvasott a sorokba. Tekintete végül az író nyitott szemén állapodott meg. Öreg szemek voltak, mint kiszáradt kürtő, mint töredezett pergamen.

– Ugye megmondtam! Most fél? – kérdezte a nőtől, miközben kezét újra kezébe vette.

– Igen nagyon...

***

A lámpa pislákoló fénye nyugalommal töltötte el a hintó belsejét. Ahogyan ült, maga elé képzelte a kocsist, látta, hogy alszik, feje minduntalan mellére bukik. Megbízott a lovakban, a kocsis szerint jól ismerték az utat. A Nolai gondolatai aztán a szemközti ülésre vezették a tekintetét. Könyvek és iratok halma között hevert néhány gyümölcs. Alma és dió, amivel éhségét csillapította. Egyhuzamban akarta megtenni a hosszú utat. Vonzotta a kihívás, a feladat, amit magára vállalt. Már élénk volt, még egyszer átgondolta teendőit. „Lovakat kell még vállaltani, újra megvizsgálni az érkezés körülményeit. A vendéglátómnak szóló ajánlat én magam vagyok. Este érkezünk, fürdőt veszek. Enni fogok valami könnyűt, majd vízzel leöblítem. Aztán beszélgetek ezzel a nemessel, felvázoljuk teendőinket. Majd elvonulok a szobámba, kipakolom a könyveimet. Jó szokásomhoz híven írni és olvasni fogok. Egy, jobb esetben két évig elhúzom a tanítást, bár tisztességem egy életet kívánna. Addig saját függőben levő munkáimnak is a végére járhatok. Mennyire szerencsés állása ez a csillagoknak!”

Valahonnét az ülés alól egy bőr kulacsot vett elő, jóízűt kortyolt a hűvös vízből. „Négy elemek egyike volna!” Mosolyogva elhúzta az ablakot takaró posztó függönyt és kikémlelt az éjszakába. Látni nem lehetett mást, mint az utat szegélyező nagyobb köveket, távolabb hegyek merész vonulatait, közöttük meghúzódó völgyeket, és a mindezt átfogó csillagos égboltozatot. A Nolai számára elég volt ennyi is a csodához.

Meghatódottsághoz hasonló érzés kerítette hatalmába, bár ezt nem igazán tudta saját létével összeegyeztetni. „Inkább a dolgok kapcsolatainak felismerése, a számtalan összefüggés láncolata az, amely örömet csal szívemre, ami gyönyörrel tölt el.”

Egy vaskos könyvet vett a kezébe. Felnyitotta, saját kézírását olvasta vissza. Lendületes sorok voltak, a tinta látható élvezettel csillogott a lámpa fényében. Egy-egy betű íve számtalan formában írta le a világot, végtelen variációját mutatva be ily módon az emlékezetnek. „Ha a jövő rám tekint, fejemet felemelve fogom végignézni halálaimat. Jól megjegyzem a pillanatot, a színházam legbecsesebb helyét nyeri majd el. Aztán gondolataimat, mint díszítő elemeket aggatom halálaim köré, egy tárgy jön így létre, egy oltár, amely előtt megnevezve szentségeimet, az oltárt beborító porba ujjammal a szent számot rajzolva, bizonyítom létezőm. Testemet erre a szent számra fektetem, átjár egységével, melege láthatatlanul porrá sújt, és én tudni fogom, hogy érzéseimtől független vagyok, magamnak bizonyító csupán.”

Áthajolt a szemközi üléshez, megkopogtatta a hintó oldalát. A kocsis hörgő káromkodással ébresztette önmagát. Miután megkérdezte, mit óhajt az úr, a válasza nem várva megállította a kocsit. A fogadó előtt voltak, ahol lovakat fognak váltani.

***

– Mit gondol, én nem félek? – kérdezte az író.

– Nem, persze, hogy nem. Hiszen nincs mitől félnie, a halált megbeszéltek, az időt még inkább. Elmondta, hogy minden ami van, összefügg egymással, hogy a tér csak gyatra mozgásra való, a szem játékának, és az, ami valójában tökéletes végtelenséggel bír, teremtésével a tökéletes világegyetem végtelenségét alkotja meg, benne nem tökéletesen végtelen világaival. Pontosabban véges világaival.

– Majdhogynem plagizál, kedves Bárónőm!

– Ön gyakrabban teszi. Ne okítson! Ön mondta: helyénvaló és megengedett. Igaz?

– És átlátszó – mondta az író. – Idézi nekem a Nolait, szinte pontosan, és én féltékeny vagyok. Hosszú évekig küzdöttem, a szerelemnek e velejárója ellen. Legyőzött.

– A könyv iránt érzi a szerelmet, nem irántam.

– Baj?

– Nem! – lecsúszott az asztalról és csókot nyomott az író homlokára. Ahogyan aztán elemelkedett az arctól, látta, hogy az író szemhéja mögött a szemgolyó nyolcasokat ír a bőrre, mintha üzenetet hagyna, vagy küldene valakinek. A nő idegesen megkérdezte:

– Miért teszi, mit akar ezzel?

– Nem érti, az első lapját testesítem meg a kártyának. Én hordozom az első jeleket, én kezdem az építkezést. Emlékezzen az írásomra. Örökké visszatérek, hogy sohase lássam az arcát. Várok valamire, mint a Nolai a máglya tüzeiben. Érti már? Hol az ön színháza? Válasszon ki egy pontot, a könyvtárszobát! Tegye nővé, szagosítsa, fesse ki! Hagyja itt a gondolatait, feledje el azokat, itt bármikor újra rátalál! Mit tesz az ember egy ilyen könyvtárban? A könyvek elragadják. Színházat épít. Tudnia kell, nem él hétköznapi értelemben a színház. Nincsenek szereplők, csak végtelen számú szereplő van, tehát egy. – nézte a nőt, mint kígyó az áldozatát.

– Mit gondol, Bárónő, ki tudja ezt? Ön, én, a Nolai? Ki is ő? A máglyán égve talán arra gondolt, hogy majd lesz egy jövő, amely a hazugságokat visszarepíti a múltba, hogy újra kezdhessék. Kik? Nem csoda, hogy akkor büszkén állt. Az én színházamban szereplők vannak. Ő és én. Azonban gondolat csak egy. Fél?

– Nem én haldoklom! Tudja, azért egy dolgot megtehetne értem!

– Mondja, mit?

– Küldjön el, mondja azt: „Menjen, Bárónő, fiatal és gondtalan még!”

– Sajnos már nem az. Öregebbek vagyunk a könyvnél. Egyidősek a színházzal, és egyidősek önmagunkkal. Ez a legfontosabb és legszebb dolog.

– Kérem, küldjön el!

– Menjen! Ég önnel, Bárónő... tudnia kell, hogy sokadszor tesszük ezt – legyintett és sóhajtott az író, szemhéjai megemelkedtek, a pergamen porrá hullt –, nevetnem kell ezen a szerelmen!

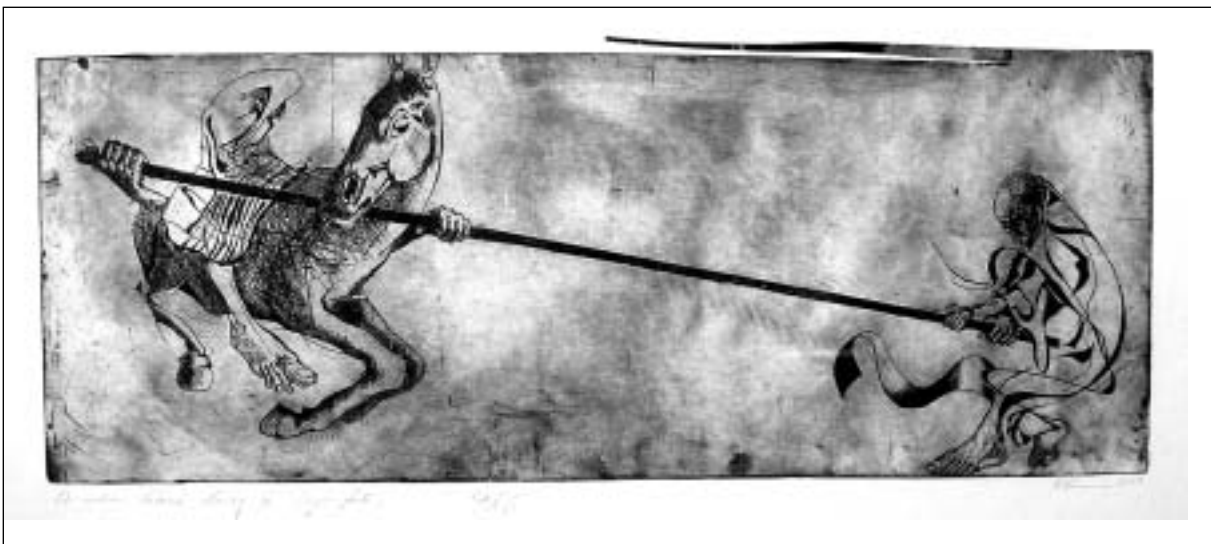
– Ígérem, nevetni fogok én is. – azzal a nő kiment a szobából. Az író az asztalon kezdett tapogatózni. Könyvet könyv után fogott, de a Nolai könyvét nem találta.

Mosolygott. A máglyára gondolt, amely az ő testének készült, az időre gondolt, amelyről azt írta, hogy szubsztancia, amelyből ő van, az időre, amelyről azt írta, hogy folyó, amely magával ragad, de tudta, hogy ő a folyó; egy tigrisre gondolt, amely szétmarcangol, de tudta, hogy ő a tigris; a tűzre, amely elhamvaszt, és tudta, hogy ő a tűz. Tudta azt is, hogy a világ sajnos reálisan létező, hogy ő sajnos... tudta a nevét, és tudta a Nolaiét is. Mást is tudott. Azt, hogy nem tévedett túlságosan. Hogy igazából nem lehet tévedni.

***

A hintó megérkezett. A Nolai tanítani kezdte a színházat. Napról napra rombolta le építményét. Az időnek szólt a rombolás, hogy majd a máglyán újra felépítse. Bizonyossá váltak számára a dolgok. A bizonyosság, amivel előre nyúlt az időben, végül egy új kezdetet jelentett. Létének ez a küszöbe, csak őt igazolta. Ami még emberiként létezett a tűzben, az már csak a bőr volt, ami testét borította.

A nemes barát is ott volt a báméskodó tömegben. A Nolait nézte. Ruhája fodrai megrázkódtak a hőtől. Ezen a napon többet felejtett, mint amit egész életében tanult. Bár az ő tette is szükségszerű volt. Igaz és hazug. Nyolc év távlatából még most is megnyerőnek és túlságosan is óriásinak látta a Nolait. A Nolai pedig egészen közelre nézett; az egymásnak ütköző szikrákat, a szeme előtt összezapó lángokat figyelte. Könyvekre gondolt, könyvtárakra; és az idő legnagyobb építkezésére, amelynek talán ő volt az egyetlen szemtanúja, és az egyetlen építész is.

Részeg Botond (Csíkszereda): A nem létező lovag IV.

Szalai Zsolt:

Miközben Diotima a szabadságról értekezett

(kacéran esteledett
 lassan levetkezett
 a fénylő ruhájú
 májusi alkonyat)

„Akit önnön bálványa se fékez
 s fűzi csak önkéntes kötelék,
 híven a szeretet szent hitéhez,
 élheti szent s szabad életét.”

(Hölderlin)

Izgalommal hallgatok
 mert érzem rám figyelsz
 ezrek közül énfelem hajolván
 az asztalon át (kérdőjel) vagy
 belobogja arcod az orcsusi mécses

csak jel vagyunk s mögötte semmi
 s Mnemoszüné újabb aranyfácán
 torkát metszi el

miénk a város, vagyunk még
 az aranyparti fák fölött
 fenséget, felhőt, holdat csodálók,
 noha csak majdnem teli
 utunkat nem fedi gondszárnyú éjszaka

lámpaoszlop futtatja arannyal
 feketülő lombjait a fáknak, vetül
 és sodródik míg árnyékunk előle szalad

a város toronyórái mind megálltak
 számlapokon számtalan idő:

KIK TERHELVE VAGYTOK, TÉRJETEK BE!

ha úz önkéntes szent kötelék
 s itt fékez le/meg önnön bálványotok

vagy Ludwig Tieck az álom krónikása,
 kit fordított Az Éj Felé kólikása (T. D. is)
 de ez most én voltam + Novalis(é)

A költemény:
 (ezt a poént bárcsak feledném... ezért
 a ráütő rim még szerző
 szégyenteljes lelkifurdalása):
 Kehelybe szerelem csordogál,
 gyöngyöz a bor, mézzamat,
 ifjú tivornyázók isznak tovább
 míg a megszentelt szőnyeg szétszakad.

– Diotima ismerted-e Sophie Kühnt
 Hardenberget vagy a Runenberg szerzőjét
 kiket összekeverhettem az elébb úgy tűnt
 de akik szintén egy földön élnek a kertek ölen
 ott, hol a vers igazabb, a tavasz lassúbb
 vonulású,
 s hová Hölderlined tornyából (a La Torre szem-
 ben itt) bámúlt
 astralis, ahogy a szerelem /mélységesebb
 mámorokba enyészett(...)

miért nem idézhetem az Egészet?

ez már kántus canto Kantate
 polifónia posztromantika (p)andante

S minden mindennel egybefonva
 egygé magát társulva bontja.

Csillagok alá akinek van polifoamja!

Talán ráekhöz még A tündérek dala.

Valami credo

„A létezés egésze: a magányos élet örök istentisztelete“
Friedrich Schlegel

...és eltörnek a tornyok
ha magunk elé bámulunk...

várunk
csak/de
a harangok
csak/nem
ütik el
időnket

kórusok nem zengik dalunk
az időtlenség magában beszél
és mi a csendben megfulladunk.

...a legszebb hangszer volt a női hang
de dühödt seb tátong a torkon
s ebben tátog a duzzogó magány
mint árnyékos kráter egy dilettáns holdon.

A város toronyórái mind megálltak
számlapokon számtalan idő
bennülő szemek mögött hasztalan vásznak
- egy kiállítás az eszményi nő

a szerelmes ének
a lélek litográfiája
örök lenyomat
illúziótlan illusztráció---

...és felnézünk az égre
távolból morajlik valami

credo

Urfi Péter

Emlékek, eszmények, dallamok

Régimódi tanulmány a 70 éve megjelent Egy polgár vallomásairól

Márai Sándor napjaink (egyik) legolvasottabb magyar szerzője, itthon és külföldön egyaránt. Kevés olyan alkotónk van, akinek személye és műve hasonlóan erős érzelmeket váltott ki, mint az övé. Ennek fő oka nem az egyenetlen színvonalú életmű, hanem az író politikai és világnézeti alapon történő megítélése, amely a második világháború óta mindig szélsőséges: a kommunista rendszer dühödten vádolta és betiltotta, a rendszerváltás óta kialakult kultusza pedig szintén irodalmon kívüli alapokra (is) épül. Jelen írásnak nem célja a fenti vitához való hozzászólás. Elemezni szeretnénk egy könyvet, a befogadás-történeti megszakítottság után a 90-es évek elején példátlanul megélenkülő recepció eredményeit felhasználva, egy könyvet, amely az életmű talán legfontosabb darabja, alázattal és függetlenül, remélve, hogy közben egy kicsit közelebb jutunk a mű mögött rejtőző alkotóhoz, már amennyire ez lehetséges.

Már a cím három szava tág értelmezési mezőt nyit: *Egy* – tehát egy a sok közül; a közösség – méghozzá egy akkoriban jobbról és balról is sokat támadott, kihalóban lévő közösség – tagja: *polgár*. Tett értékű közlés ez 1934-ben, Magyarországon. A *vallomás* pedig feszültséget teremt a címen belül, hisz a confessio műfajának lényege éppen a személyesség. Tehát már a cím is felveti a művel kapcsolatban talán legtöbbet tárgyalt kérdést: a műfaji besorolás problémáját.

Az *Egy polgár* vallomásaiban több műfaj jellemzői keverednek, de egyikbe sem sorolható be teljesen. Márait „feszélyezi a műfajszerűség kerete”¹, és szuverén, egyedi művet hoz létre.

A cím szerint a mű vallomás. Az Augustinusig visszavezethető confessio általánosan elterjedt meghatározása szerint „a szerző önnön élettörténetét, személyisége alakulását, vilásképe változását írja le. Elsősorban a belső eseményekre figyel, törekszik a teljes, szinte gyónásszerű őszinteségre, alapvető gesztusa a lélek kitárulkozása”². Ez első ránézésre a vizsgált szövegnél is igaznak tűnik, de van két fontos különbség. Egyrészt hiányzik a gyónás-jelleg: az elbeszélő nem érez büntudatot, még az olyan, a legtöbb olvasó szemében bűnnek minősülő tettei miatt sem, mint a lopás vagy a kegyetlenség. Ugyanakkor az elbeszélő és a szerző elkülönülése itt jóval hangsúlyosabb, a mű nem csupán egy lélek, hanem egy társadalmi osztály jellegzetes képviselőjének története. A cím inkább a polgárságról és az ahhoz fűződő kapcsolatokról való vallomástételre utal.³

Pedig az olvasó joggal gondolhatná, hogy Márai önéletírását tartja a kezében: a szintén 1900-ban, Kassán születő főszereplő életútja és családja akár csak Máraié, hasonló a világnézet és a jellem, az azonosítás kézenfekvőnek tűnik. A szerzői szándék azonban más. Ezt bizonyítja a könyv elején található Jegyzet, amely „használati utasításnak”⁴ is tekinthető: „E regényes életrajz szereplői költött alakok... a valóságban nem élnek és nem is éltek soha”. Az első két kiadás után Márainak kellemetlen tapasztalatai lehettek a műértelmezés ezen vonatkozásával kapcsolatban, valószínűleg ezért írta a Jegyzetet, és ezért hagyta el a vezetéknevek nagy részét az első részből (a korábbi változatból⁵ megtudhatjuk egyebek mellett a két zsidó család, Jónapék és Weinrébék, vagy a „váltót nem zsiráló” ügyvéd, Bezsilla úr nevét), ezzel is hangsúlyozva, hogy szereplői tipikus alakok.

Mert ebben a fiktív emlékvilágban néhány „elmúlt ember”⁶ egy társadalmi osztály szemléletét és életmódját felmutatva éli „jelképes életét”. Márai részletező pontossággal írja le a polgári élet tárgyi kellékeit, a család szokásait, nevelési módszereit és társadalomszemléletét. Mindig általánosít, hangsúlyozva, hogy ezek az osztály minden tagjára jellemző sajátosságok. Így a mű a szociográfia jellegzetességeit is hordozza, ebből a szempontból szintén jelentős.

És persze beletartozik a regény túlságosan tág műfajába, hiszen a stilizáció és a fikció itt is alapvető fontosságú.

Az egyes műfajok a könyv különböző részeiben más-más hangsúllyal vannak jelen. Leginkább térben tagolhatóak: az itthon, Magyarországon játszódó részekben (I. kötet és a II. kötet vége) a vallomás és a

szociográfia kerül előtérbe, míg a külföldi tartózkodás külsőségekre reflektáló leírása az útirajzokra, tömény és direkt gondolatisága pedig az esszéregényekre emlékeztet.

Összegzésként elmondhatjuk, hogy az Egy polgár vallomásai önéletrajz, vallomás, szociográfia, útirajz és regény egyszerre, de ugyanakkor a műfajok határait szétfeszítő, egyedi műalkotás.

Az irodalmi hatások nemcsak a műfaj szintjén, hanem a szövegközi utalásokban is megnyilvánulnak. Saját írásairól így vall az elbeszélő: „...még nem hallok tisztán a magam hangját, tele vagyok idegen dallamokkal, el kell előbb felejtetni mindent...”. De Márai már biztos magában, „bátran rájátszik épp ezért idegen dallamokra is”⁷, melyek át- és átszövik a művet, néha alig hallhatóan, máskor hangosan, egészen kirívóan.

Szembeötlők például a nagy példakép, Thomas Mann hőisével, Tonio Krögerrel való párhuzamok. Ő is „polgár, aki tévútra jutott”⁸, és tragédiája az élet és irodalom közötti feloldhatatlan ellentétből származik. A német író ugyancsak saját családját, városát, osztályát írja meg: „nem költött jelenségek azok, a valóságból másoltam őket” – írja a novelláról később⁹. Több kisebb motívum is feltűnően hasonlít: Tonio reménytelen gyermekszerelme Hans Hansen iránt ugyanúgy megtalálható az Egy polgár vallomásaiban, mint a „hódítóan elegáns” tánctanár.

Rejtettebben szólal meg Goethe életműve, Márai „szellemi végzete”. „A zseni és műve átalakul légkörre a késői nemzedékek számára” – a vallomástevő ebben a légkörben él és alkot. Goethehez vezethető vissza a mű egyik – Thomas Mann-nál is megtalálható – alapgondolata, hogy „az egyéniség, az a kevés, ami újat az ember önmagához ad, elenyésző az örökség mellett, melyet a halottak hagynak reánk”. Vagy ahogy Goethe írja: „A szövevényben hány elem, / ki tudja megítélni? / A fickóból hát hol lelem / azt, ami még egyéni?”¹⁰. A mű ugyanúgy tanuló- és vándorévekre tagolódik, mint a Wilhelm Meister, és egyfajta modern fejlődésregénynek is tekinthető.

Ezek az idegen anyagok tökéletesen simulnak a mű szövetébe, és általuk az alkotás újabb jelentéstartománnyal gazdagodik – nyilvánvalóvá válik, hogy a polgári életmód és gondolkodás nem korhoz kötött, és nem szorítható országhatárok közé: Weimarban és száz évvel később Kassán ugyanazok az emberek éltek.

Kissé túlerőltetve a zenei metaforákat, azt is mondhatnánk, hogy az idegen szólamokkal dúsitott Márai-melódia igencsak fülbemászó dallamúra sikerült, és a későbbi pályatársak közül többekre ugyanúgy hathatott, ahogy Máraira a régiek írásai. Említhetnénk itt (terjedelmi okokból indoklás nélkül) Nadas Péter Évkönyvét¹¹, Ottlik Géza városábrázolását¹², intézeti élményeinek leírását¹³, Kukorelly Endre Tündérvölgyét¹⁴, vagy Esterházy Péter műveit¹⁵, de tanulságos lehet a Kertész Imre Kaddis a meg nem született gyermekért című művével való összehasonlítás is, utóbbiról szöveg most részletesebben.

A két szöveg beszédhelyzete hasonló: egy múltjával és jelenével számot vető férfi veszi sorra azokat az élményeket és felismeréseket, amelyek életét alakították. Bár Márainál az életrajziság jóval erősebb, és a Kaddis hangsúlyozottan fikciós próza, többé-kevésbé mindketten saját múltjukat viszik színre, de azzal egy egész közösség sorsát felmutatva. Az elbeszélő író, erre hivatott: „a munka, mint valamilyen betegség, elhatalmasodott életemen”, „az életet kifejezési alkalomnak éreztem” (Márai), s „míg dolgozom, vagyok, ha nem dolgoznék, ki tudja, lennék-e” (Kertész)¹⁶ – vallják. Át kell adni az életet a műnek, sőt, „az alkotó munka légköre, feltétele” a szenvedés, hisz „a boldog ember nem alkot” (Márai), az írás „egyik előfeltétele... a boldogtalanság” (Kertész), tehát ha bárki – egy nő – utat keres e magányhoz, védekezniük kell. Hiszen a „mindent bevilágító éjszakában” (Kertész), „melynek fényénél egyszerre belátod az élet táját” (Márai) már nem lehet eltagadni, hogy komoly – részben a pesti nevelőintézetből származó – neurózisuk ellen az írással, a morális halál ellen pedig egyfajta „jeges magánnyal”, mindenféle közösségtől elkülönülő „szellemi létformával” (Kertész) tudnak csak védekezni. A vendégmotívumok Kertésznél is alapvető fontosságúak, a szöveg gerincét képezi Celan Todesfugéja. A két elmélkedő-émlékező hasonló lelki alkat, így éppen a „saját sírját a felhőkbe ásó” Kertész-hős segítségével érthetjük meg, hogy a vallomástevő mitől óvta meg és mennyit jelentett számára a polgárság, illetve az arra való emlékezés.

Ez a polgárság a 19. század közepének forradalmi után új fénykorát élte Európában. Az egykor a szabadság, egyenlőség, testvériség jelszavait zászlajára tűző, a haladást képviselő harmadik rend eddigre már konzervatív középosztállyá szelídült. Joan Evans angol történész híres gondolata szerint „minden

értelmes felső- vagy középosztálybeli angol férfiú kívánsága lehetne, hogy bárcsak 1834 tavaszán született volna, és 1914 tavaszán halt volna meg, nyolcvanéves korában.” Igen, ez a korszak az utolsó nagy virágkor, és ennek is „utolsó, diadalmas pillanatában” születik Márai. Mire felnő, a pillanat véget ér.

Igen, „a hősies polgári korok alkották Európában azt a remekművet, melynek napnyugati kultúra a neve”¹⁷, de ez a nemzedék már nem képes a megújulásra, változatlanul próbál élni egy változó világban: legfontosabb jellemzője a hagyománytisztélet.

Minden régtől csiszolódó, kész formák keretein belül zajlik: mindenki tudja, hogyan kell építkezni és öltözködni, mihez illik érteni és mit illik lenézni, és hogy egy úriembernek milyen nyakkendőt és milyen feleséget kell választania. Sosem szűkölködnek, de szerényen élnek. Szociális érzékük felszínes, a cselédekkel igazságtalanok és kegyetlenek, a szegényekkel csak képmutatásból, lelkiismeretük megnyugtatására jótékonykodnak néha. Az idegeneket lenézik: ami az osztályon „kívül esett érdekében, emberben, az nyersanyag volt, formátlan és tisztátlan tömeg, s hulladék.” Jellemző, hogy bár a fürdőszobát nem használták, mert az általános vélekedés szerint „a sok fürdés ártalmas”, de „azért megkövetelték a lakástól”, mert az úgy illik. Felületesek a hitben is: a vallás az élet „egyik alkatrésze, a nagy alap gondolatok egyike”, amely „gépies engedelmességnek semmi köze az igazi hithez”. Mindezeket a hibákat Márai ironikusan ábrázolja.

A főszereplő nem találja a helyét ebben a világban, menekül az üresnek érzett formák elől, már gyermekként is „csak vendég” a családban, később pedig nyíltan fellázad, elszökik. De a visszatekintő elbeszélő már tudja, hogy ez a lázadás nem csupán a polgárság ellen irányul, hanem mindenféle közösség és kötöttség ellen: „Nem tartozom senkihez. Nincs egyetlen emberem, barát, nő, rokon, akinek társaságát hosszabb ideig bírnám”, és „nincs olyan emberi közösség... amelyben el tudok helyezkedni” – írja.

Az osztályhoz fűződő viszonyban gyökeres fordulatot jelent az apa halála. A fiú a személyes tragédiában, halott apján keresztül ismeri fel egy halott kultúra értékeit. Tisztán látja a példás polgár méltóságát, erejét, emberségét, ami annyira hiányzik az új kor emberéből.

Az elbeszélő kétségbeesve és irtózva figyelni ezt az új életformát, a „nyájöszön rémuralmában” vergődő, sodródó tömegembert. A polgárság így visszamenőleg, alternatívája által értékelődik föl. Hiszen minden hibája ellenére a polgár – a művész, a hivatalnok, az iparos – igényes volt, türelmes, tapintatos, megbecsülte a munkát, műveltségvágy és hazaszeretet jellemezte, hitt a haladásban, az észben és a becsületben. A tékozló fiú ezért megtér az osztály kebelére, de a megtartó közösséget, a „meleg vackot” eddigre lebontották saját lakói, feldúlták a történelem viharai: már csak az emlékezés melegít.

De ilyen polgárság valószínűleg nem is létezett. Valami hasonló talán, de a felvidéki polgárság, ahogy ma gondolunk rá, csak az Egy polgár vallomásai óta. Márai gyakran és szívesen idézi Wilde híres tételét: „az Élet utánozza a művészetet”. Itt pedig mintha a történelem utánozná az irodalmat. Ezt úgy értem, hogy Márai (és néhány kevésbé ismert író társa) ezt az életformát megőrizte számunkra, formát adott neki, „poétikusan befejezte”¹⁸. Ebből a nézőpontból a Jegyzet mondatai új jelentést nyernek, az egész életműre jellemző, gyilkos öniróniában: „E regényes életrajz szereplői”, a polgárok „a valóságban nem élnek és nem is éltek soha”.

De ha állt is egykor, a világháború szele végképp elfújta a polgárság fenséges, öreg, belülről korhadó építményét. Az egész európai civilizáció romokban. Márai tanúja annak a folyamatnak, ahogy a kultúra elveszti szerepét az emberek életében. A „szellemi ember magányos jelenség”: ha nem enged, ha megáll helyén – és mást nem tehet, ha hűség akar maradni önmagához –, akkor magasan a tömeg fölé kerül, és többé nem érhet el hozzá. Kicsúszik alóla a talaj, mert az éltető közösség visszazuhan az ösztönök világába, csordává silányul. Ami 1934-ben még csak „tragikus félelemérzet”, tíz év múlva már keserű valóság. Kertész életműve ennyiben folytatása is Máraiéinak: a botrány, amiről ő beszámol, egyenes következménye a szellem vereségének.

Ebben a tömegben elolvad a személyiség. Egykor még „minden ember külön világrésznek tetszett”. Egykor még választani lehetett: „megmaradsz-e a családban, s annak nagy, széles sugárkörben táguló változataiban, az osztályban, világnézetben, fajtában – vagy még a magad útján, s tudod, hogy most már örökre egyedül maradtál... s csak te segíthetsz magadon”. Most már nincs választás. Nincsen osztály, sem világnézet amelyben oltalmat találhat, és milyen mást jelent már a „fajta” is. Az írástudó „katakombákba

kényszerül”, mint régen „a Betű titkával rejtőző szerzetesek”, egyre jobban elszakadva a külvilágtól.

A polgársággal összefonódik az európaiság gondolata: a két fogalom többé-kevésbé fedi és kiegészíti egymást. Európa itt nem mint földrajzi egység, hanem mint kultúrkör, életmód értelmezendő. Mit is jelent európainak lenni? – ez a második kötet egyik alapkérdése. Említettük, hogy a fiatalkori vándorlások objektív leírása az útirajzokat idézi. De amit a főszereplő keres, az nem a szenzáció, nem a szép táj, nem a felszínes, hanem „a másik, a másik! A nagy iskola, a nagy tanítók” szellemi birodalma: ez Európa.

És valóban: kijárja az iskolát. Az elemiben, Kassán, megtanulja a formákat, az alapokat. Majd az „ismerős és mégis oly idegen” német földön éli meg az „ifjúság kalandját”, de az „eszélős vigalomban, vészjósló farsangban” is a „német titkot szimatolja”, s „a másik Németországot, amelyet Goethe nevelt.” Majd jön a középiskola: Franciaország és Olaszország. Németország még nem az „igazi” Európa – talán éppen ezért olyan otthonos –, de továbbhaladva nyugat felé nyilvánvalóvá válik, „hogy polgárnak lenni nem egészen ugyanaz Nantes-ban, mint Kassán”, hogy az emberek otthon „valahogy kínos-lelkiismeretes... polgárok”. Kutatja a „francia titkot” is, és rájön, hogy bár a németek látszólag a rend megtestesítői, és fegyelmezettebbek a franciáknál, akik „csakugyan besöprik a szemetet a bútor alá”, de Voltaire népénél „ragyogó rend és higiénikus világosság uralkodik az agyakban”, s így az kevésbé fogékony a szélsőségek iránt. Az eleinte oly gögös és lenéző franciák lassan-lassan befogadják, és ő is megérti őket: már legtöbbször „jó helyen nevet”. Párizsban ugyan mindenki „feltétel nélkül megadta magát a pénznek”, de az emlékező itt megtanulta „az élet ajándékának megbecsülését”, „egyfajta beleegyező magatartást az étellel szemben.”. Az olaszok között „megéli a reneszánszot”, sütkérezve elnyújtózik egy napsütötte életformában, aztán jön Anglia, „az európai iskola egyik legfelsőbb osztálya”. Az unalmas London „igazi szanatórium” az író számára; megbékél, kiengesztelődik, belesüpped „a langyos boldogságba”. Csodálja a civilizált társadalmat, a jogrendszert, és azt a fegyelmet és felelősséget, amely „az emberi együttélés legtökéletesebb szerkezetét alkotta meg”¹⁹. Sokkal többet nemigen tanul Londonban. A város „afféle főiskola. Ha kijártad, nem vagy okosabb, de úgy érzed, nagy baj az életben már nem történhet.”. Elvégezte hát az iskolákat, mindent megtanult a megtanulhatatlanhoz: tíz éve élt Európában, „mint valamilyen haladó, szorgalmas növendék”; és most egyszerre úgy érezte, hogy valaminek vége van, „haza kell menni”. És „haza csak egy volt, az a nyelvterület, ahol magyarul beszéltek.” Ez maradt. A másik hazát, a Felvidéket, Kassát, a vidéket, „ahol emberek és könyvek éltek”²⁰, önkényes hatalmak már elvették tőle.

Hogy honnan e „rejtélyes parancs”? És miért éppen akkor, amikor a fiatal újságíró már beérkezett külföldön, otthon pedig nem várja semmi és senki? Igazi válasz nincsen, „egy életszakasz megtelt tartalommal és kicsordult.”. És mert elkezdődik az „örök párbeszéd a végzettel”, és ez csak otthon lehetséges; a végzet, úgy látszik, csak magyarul tud. Az ember csak anyanyelvén lehet önmagával azonos.

Az arc, mely a végzettel néz farkasszemet, magányos ember arca. Magányos, mert nem tartozhat senkihez (lásd a polgárságról szóló részt), és mert eredendően is egyedüllétre ítéltetett. És nem csak a munka ítéli erre, ahogy azt a Kaddissal való összehasonlítáznál már megállapítottuk, hanem mert úgy érzi: „minden emberi együttlét reménytelen”²¹. Számára „minden szeretet gyanús, mert önzés és fukarság lapang a hamujában.”. Az elbeszélő talán saját tapasztalataiból, magából indul ki. Áthatóan elemzi önmagát, de azt magának sem vallja be, milyen önző is valójában. Nem sokat törődik másokkal, feleségével kegyetlen, nem vár semmit az emberektől, de környezete sem remélhet tőle sokat: javíthatatlanul hűtlen mindenkihez és mindenhez. Azt viszont pontosan tudja, hogy súlyos neurózisban szenved: „valami eltört, elszakadt bennem, nem tudom teljesen átadni magam egy érzésnek, egy kapcsolatnak, haragszom valamiért, már nagyon régtől haragszom – s persze fogalmunk sem volt, miért és kire haragszom...”²². Valamely ősrégi sérüléstől szenved, egy „elviselhetetlen megaláztatás emlékétől”, amit nem ismer pontosan. Ahogy egész nemzedéke, ő is „mindent megkapott 'élmény'-ben; csak az otthoni élményét nélkülözte.”. Tudja, hogy sehol sem találhat nyugalmat, mégis menekül az otthontalanságból, de számára „a világ: csapda. Nincsen menekülés.”²².

Csak egy-két értékhez ragaszkodik makacsul. Ezek többsége az eltűnt idők eszméihez tartozik, de Márai sajátosan újraértelmezi őket. Lassan ráébred arra, hogy amit béklyónak, üres formának érzett, az önként vállalva valódi méltóságot adhat. A mai olvasó számára meglepő lehet például az udvariasságról

alkotott véleménye: „Néha azt hiszem, ez a legtöbb, amit ember embernek adhat.” A nagy lázadó belátja, hogy „az élet titka – Zsüli néni szavaival -, hogy be kell tartani a formákat”, még ha a világ körülöttünk formátlan is. „Rab vagy, amíg a szíved lázad” – írja ugyanebben az évben²³ József Attila, és apja halála után az emberkerülő és gögös fiú is megéri, hogy „nincs más szabadság, csak a szeretet és az alázat szabadsága.” De mit szerethet ez az ember egyáltalán? Egy civilizáció romjain, rettegve a jövőtől, reménytelen magányban milyen értékek maradnak még? Mivel e sorok írójának meggyőződése szerint Márai ebben a művében saját lelki magatartását is ábrázolta, ezért talán indokolt itt az ő versben írt vallomását idézni, no meg azért is, mert nagyon szép:

*Este nyolckor születtem, fújt a szél.
Kassát szerettem és a verseket,
A nőket, a bort, a becsületet
S az értelmet, mely a szívhez beszél.
Mást nem szerettem. Minden más titok.
Nem könyörgök s ne irgalmaztatok.²⁴*

Márai minden emberben felfedezni véli a titkot, ami a jellem és a tettek mögött rejtőzik, és amitől az ember igazán önmaga lesz. Ha ezt egy emberi kapcsolatban valaki más előtt felfedi, akkor egészen kiszolgáltatja magát, védtelenné válik. Lola is át akarja adni saját titkát, de ez csak tökéletlenül sikerülhet, s a férfi kétségbeesetten védekezik ellene.

„Ennek a titoknak a feloldása az, amit általában 'művészet'-nek neveznek” – olvashatjuk, de ebben a kérdésben inkább azt a másik, idevágó mondatot tartom érvényesnek, mely szerint „van egy végső menedéke a léleknek, ahová az író menekül; az igazságot keressük, de valamit megtartunk az igazságból magunknak s nem adjuk oda senkinek.” Mert ugyan a főhős lélekrajza pszichológiai igényű, de a regényes életrajznak semmiképpen nem az a célja, hogy egy megalkotott lélekben minél mélyebbre ásson, főleg nem az, hogy a szerző lelki szennyesét kiteregesse.

Az viszont már jóval inkább elképzelhető, hogy az író, bár végig nagyon távolságtartó, a megalkotott jellem segítségével még jobban megismerheti saját jellemét, méghozzá oly módon, hogy „a színrevitel révén fáradhatatlanul szembesítjük önmagunkat önmagunkkal, ami csakis önmagunk eljátszásával lehetséges.”²⁵

Ha azonban a szerzői szándékot találgatjuk, ami kockázatos, reménytelen, ráadásul Arany János óta („Gondolta a fene!”) elég könnyen gúnyolható próbálkozás, akkor más lehetőségeket is számba kell vennünk.

Az elbeszélő indíttatásaira többször is történik utalás: „mindent úgy néztem meg, ...mintha szemtanú lennék, s akkor látnám először, de talán utoljára és be kell számolnom majd egy későbbi kornak a látottakról.”. Leleményes, bár nem először használt írói fogás²⁶ ez, vagyis hogy az olvasó már a kezében tartja a beszámolót, amit az emlékező tervez. Nincs okunk kételkedni abban sem, hogy a „tanúskodni akarok” Máraira is érvényes „életprogram”: művével tanúságot akar tenni arról, hogy „volt egy kor és élt néhány nemzedék, amely az értelem diadalát hirdette az ösztönök felett, s hitt a szellem ellenálló erejében”.

Az Ihlet és nemzedék egyik tanulmányában Márai így vall: az író „célja minden esetben ugyanaz: tökéletes művészi formában alakot adni az élményszerű igazságnak”²⁷, és így, „a katarzis élményén át nevelni... önmagát és embertársait”²⁸. Nincs ez másként az Egy polgár vallomásai esetében sem. Itt ragadható meg az egyik legfontosabb különbség az író és az általa megidézett önéletrajzi én között: az elbeszélő már „elfújta mondókáját”, és csak „emlékezni és hallgatni” akar, viszont már e mű létrejötté bizonyítja, hogy Márai igenis remélte, hogy az elmúlt kor általa felmutatott értékei átmenthetőek, és a „csorda halálvágyának” ellenében újra értéké válhatnak, sőt: hitte, hogy az „igazi műveltség...egy nemzetnek nemcsak rangot, hanem cselekvőerőt is ad”²⁹. És nemcsak hitt ebben, hanem tenni is akart érte: minden leírt sorával ezen fáradozott.

De ezek nem filozófus, hanem vérbeli író sorai, így súlyos mulasztás lenne, ha a fontos gondolatok mellett megfedkezünk a könyv stilisztikai jellemzőiről.

A szöveg monologikus jellegű, párbeszéd csak elvétve fordul elő. A regényírótól nehezen elkülöníthető, 34 évesen visszatekintő önéletrajzi én szemszögéből látjuk a múltat: az ábrázolt emberek és jelenségek csak annyiban érdekesek, amennyiben öreá hatottak: „azoknak az embereknek... árnyékát engedem ez oldalakra hullani, kikről hiszem, hogy... alakítottak rajtam valamit”. Hangneme az ironikus és a nosztalgikus ötvözet, amit objektív, szinte dokumentarista részletességű leírások egészítenek ki. Egy-egy karakterről rövid, lényegre törő jellemzést ad, azt mutatja meg belőle, ami számára a legfontosabb. Ezek az emlékek „laza tömbökben kapcsolódnak össze”. Az időrend nem lineáris, a legrégebbi múlt felől a jelen felé tartó emlékezést gyakran szakítják meg epizódok, illetve tematikailag kapcsolódó, de időben távol eső történetek, például a rokonságról szóló részek esetében.

Többször felbukkan azonban egy másféle nézőpont is: mikor az elbeszélő megpróbálja „megeleveníteni az izgalmat, mely az élet e ritka pillanatait átfűti”, és az eseményeket az átélő szemszögéből ábrázolja. A bank leírása például a gyermek látásmódját idézi, a pénzügyi épülete mindenféle csodálatos dologgal van tele: „ember vastagságú páncéltájkokkal, amelyek varázsszavakra nyíltak”, s amelyek védelmében „kincsekkel és drágakövekkel rakták meg az acélfiókokat.”.

Az író, az emlékező és az átélő én látásmódjának összemosisásával Márai tudatosan teremt feszültséget az olvasóban.

De bárki is a beszélő, és bármiről beszél, a stílus mindig egy. Mert bár vannak különböző hangnemei és pontosan nem lehet meghatározni, mitől olyan egyedi, és melyek jellegzetességei, de mégis: minden mondatában van valami összetéveszthetetlen. Ez a Márai-mondat. Bármely bekezdést idézhetném, de egy példa elég: „Néha úgy képzeltem, hogy minden, amit írok, először és ürügy csak: igazában egyetlen alakot szeretnék leírni, megrajzolni, s meglepetéssel vettem észre, hogy ez az alak él, már nevét is tudom, ismerem, szólongatom: azt hiszem, idősebb nő, aki egy emberi közösség középpontjában áll, nem különösebben okos, nem is különösebben jó, s egyszerűen tud valamit, ami talán az élet 'titka', amit szavakkal ő egészen biztosan nem tud kifejezni: egyensúlyban van, ennyi az egész...”. Hosszú körmondatok, akárcsak a régi rómaiaknál, Cicerónál vagy kedves mesterénél, Senecánál, tele ismétléssel és fokozással. Egymást segíti a logikus szerkezet és a töretlen ritmus. De a rövid mondatok is nyomatékosak és hatásosak válhatnak a mesteri elhelyezés révén. Így lesz hangsúlyos a gyóntató pappal folytatott vita lezárása – „Szakítottunk” – azáltal, hogy a rész végére kerül. A fejezetek elején és végén gyakoriak az ilyen pár szavas mondatok. Az egyik kinyilatkoztatásszerű: „A legtöbb házasság mezaliansz”, a másik in medias res kezdés: „De egy napon végül mégis férjhez ment Gizella”, és van, amelyik az előző részeket foglalja össze: „Ilyen volt a ház, a lakás”. A befejező mondat legtöbbször erőteljes lezárás, máskor megdőbent, ellentét, vagy távlatokat nyit: „Így kezdődött.”. A hosszú és rövid mondatok váltakozása adja a szöveg sajátos ritmusát.

A szerző gyakran tesz fel szónoki kérdéseket – „Miért mesélem ezt?” – és általános igazságokat is megfogalmaz: „Az életben nem történnek 'nagy dolgok'.”. Ezek az aforizmák gyakran keresettek, erőltetettek vagy – akárcsak a fent idézett mondat – közhelyesek. Márai modorosságát – amit sokan a szemére vetettek – valóban sokszor szembetűnő, s nem idegen tőle a hatásadás eszközeinek alkalmazása sem.

De ennek az erősen retorizált szövegnek is fontos alkotórészei a metaforák és szimbólumok. Erre jó példa az esztétikailag nagyobb értéket képviselő első kötet utolsó fejezete, a Bankón töltött nyár leírása. Az egész kötet ezt a jelenetet készíti elő, és az uzsonna a tornácon jól felépített szimbólummá válik. A természet tragédiát, a gyermekkor jelképező erdő pusztulását már előre tudjuk, de a polgárság jellegzetes alakjai mit sem sejtve, idilli nyugalomban készülődnek az ígértes délutánra. Több, már korábban kidolgozott motívum is megjelenik: a meissenai csészék, a tekintetes alispán, tehát a cím, a rang iránti tisztelet, a formások („parádés zubbony”) – az egész kicsinyes és derűs békeidőbeli világ. De a trónörökös halálhírére véget ér az ünnepély, végérvényesen véget ér egész Európában.

Ennek az írásnak pedig most van vége. A bevezetésben kitűzött célok közül az egyik már biztosan megvalósult: közelebb jutottam Máraihoz, akihez, minden esendősége ellenére, vagy talán épp ezért, „valódi

közöm van”, azt hiszem. Mert – ahogy Karinthy írta róla – ő „nem szent és nem gonosz. Az, ami lélekkel megvert emberben e két lehetőség örvénylése: szenvedő. Többet érdemel még az elismerésnél is: részvétet és megértést.”³⁰

¹ Karinthy Frigyes, Márai Sándorról „A sziget” alkalmából, Nyugat, 1934, 3.

² Vö. Középkorai Irodalmi Lexikon, szerk. Kelecsényi László Zoltán, Corvina, 1994.

³ Szávai János tanulmánya segítségével. In: Magyar emlékirók, Szépirodalmi, 1988, 160-171.

⁴ Lőrinczy Huba, Egy cipszerivadék tanuló- és vándorévei, 113. In: „...személyiségnek lenni a legtöbb...” Márai-tanulmányok, Savaria University Press, 1993.

⁵ Márai Sándor, Egy polgár vallomásai, Nyugat, 1934, 1-2-3.

⁶ A forrásmegjelölés nélküli idézetek a továbbiakban Márai Sándor Egy polgár vallomásai című művéből, Akadémiai, Helikon, 1990.

⁷ Lőrinczy Huba, i. m., 118.

⁸ Thomas Mann, Tonio Kröger, Európa, 1980, 37.

⁹ Szász Ferenc idézi Thomas Mann Életrajzát tanulmányában, melyben az elbeszélés szereplőinek élő mintáit kutatja, több-kevesebb sikerrel. In: Thomas Mann: Három novella, Matúra, 1993, 10-11.

¹⁰ Vas István fordítása. In: J. W. Goethe: Versek, Európa 1982. 424.

¹¹ lásd: Amacziné Biró Zsuzsa és Cserhalmi Zsuzsa, Regények találkozása, Bereményi.

¹² Ottlik Géza, Buda.

¹³ Ottlik Géza, Iskola a határon.

¹⁴ Kalligram, 2003. A két könyv szerkezeti megoldásainak, világ- és apaképének, ill. mint a „klasszikus modernség” és a „poszt-modern” jellegzetes műveinek összehasonlítása külön tanulmány termékeny témája lehetne.

¹⁵ Ahogy Kulcsár Szabó Ernő (szerintem túlozva) fogalmaz: „A Függetől fogva egészen a Bevezetés a szépirodalomba összefoglalásáig érzékelhető Márai későmodern íráskultúrájának és nyelvszemléletének hatása Esterházy elbeszélésmódjára.” Új Holnap, 1996, 4. És akkor a Harmonia Caelestisről, ahol a második rész mottója az Egy polgár vallomásai Jegyzete, és ahol Márai alakja is megidéződik, még nem beszéltünk.

¹⁶ Kertész Imre: Kaddis a meg nem született gyermekért, Magvető, 1990, a későbbi hivatkozásokat nem jelölöm.

¹⁷ Poszler György idézi Márait Márai Sándor és Kassa mítosza című tanulmányában. In: Vonzások és taszítások, Liget Műhely Alapítvány, 1994, 173.

¹⁸ Poszler György i. m., 192.

¹⁹ Márai Sándor, Búcsú. In: Márai Sándor breviáriuma, összeállította Pomogáts Béla, Madách, 1991, 116.

²⁰ Kertész Imre idézi Paul Celant, aki Czernowitzról írja: „es war eine Gegend, in der Menschen und Bücher lebten”. In: Vallomás egy polgárról, Élet és Irodalom, 2000, 3.

²¹ Márai Sándor: Füves könyv, Akadémiai-Helikon, 1991, 101.

²² Márai Sándor, Ujjgyakorlat. In: Összegyűjtött versek, Helikon, 2002, 313.

²³ József Attila Esmélet című versét 1934 elején írta. In: József Attila összes versei, Osiris, 2000, 387.

²⁴ Márai Sándor, Ujjgyakorlat. i.m.

²⁵ Wolfgang Iser: A fiktív és az imaginárius. Az irodalmi antropológia ösvényein. Dobos István idézi pontos tanulmányában, Irodalomtörténet, 2003, 1, 132.

²⁶ Itt elsősorban Marcel Proust Az eltűnt idő nyomában című regényére gondolok.

²⁷ Márai Sándor: Az író és a nemzetnevelés. In: Márai Sándor breviáriuma, i. m., 149.

²⁸ Uo. 150.

²⁹ Uo. 156

³⁰ Karinthy Frigyes, i. m.

Angela Budanovaè (Varasd):
Férfi Európában

Füzi László

Lőrinczy Huba újabb könyve Márai Sándorról

A magyar irodalomtudomány egyik legjelentősebb vállalása a Lőrinczy Hubáé: míg mások a napi sikereket hajszolják vagy különböző érdekek között kacskaringózva keresik az érvényesüléseket, ő – a külső szemlélő számára legalábbis így mutatkozik ez meg, s minden bizonnyal így is van – a Márai-életműhöz láncolta magát, s mindent megtesz azért, hogy Márai Sándor életművéről a lehető legalaposabb és legpontosabb tudással rendelkezünk. Az egykor olyannyira sikeres és ismert író utókora ugyanis megkésett, mivel az emigráció időszakában idehaza nem jelenhettek meg írásai és a munkásságával kapcsolatos szövegek sem láthatnak napvilágot, a halála – és az orosz csapatok Magyarországról való kivonulása – után bekövetkezett lázas siker pedig majdhogynem készületlenül érte az irodalomtudományt. Egyszerre kellett volna gondoskodni az életmű lehető legpontosabb kiadásáról, a tudományos kutatásról és a népszerű ismeretterjesztésről, hogy az olvasók is felkészülten fordulhassanak az író munkáihoz. Megtörtént-e mindaz, amiről az előbb beszéltem? Az értő olvasó tudja, hogy szinte szónoki a kérdés: még mindig nem létezik a Márai-életmű egységes elvek szerinti teljes kiadása; nemrégiben szállt szárnyára a hír, hogy rövidesen elkezdődik a Napló tizenhat kötetes (!) kiadása, merthogy sem a Napló eddigi kiadásai, sem az Ami a Naplóból kimaradt kötetek nem fedik le a teljes Naplót, a kiadásokkal kapcsolatos filológiai dilemmákról az Egy polgár vallomásai című, talán legismertebb Márai-munka kapcsán a győri Műhely című folyóiratban pedig éppen Lőrinczy Huba tett közzé fontos tanulmányt. Magam látom a Németh László-i életmű kiadással kapcsolatos kérdéseit, valamennyire ismerem a József Attila-i életmű kiadásának történetét, de még ezekkel a tapasztalatokkal a hátam mögött is beleborsódtam abba, amit Lőrinczy Huba írt. A vallomás személyes vonatkozásai miatti öncenzúra, s cenzúra következtében gyakorlatilag az egész mű megváltozott. Idézem Lőrinczy Hubát: „Márai hozzatéve két és fél oldalt törölt a mű második

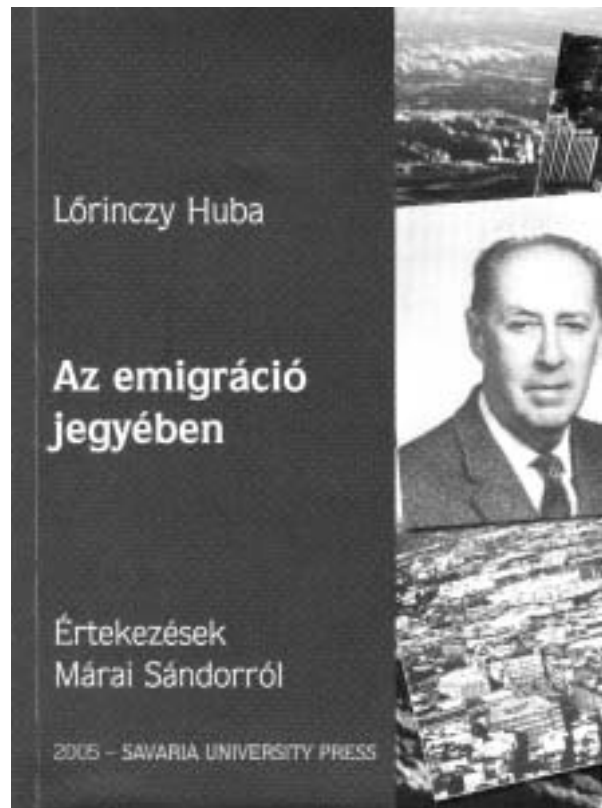
kötetéből – az elsőből ennek tízszeresénél is többet, kihúzván két teljes fejezetet, jelentősen megcsökkentvén számosat. Az átalakítás több kedvezőtlen változást hozott. Az egy polgár vallomásai eredetileg majdnem azonos terjedelmű kötetekből állt, s a tudatosan alkalmazott szimmetriaelvnek köszönhetően, a két könyv szinte tükörképe volt egymásnak... Ezt a kiegyensúlyozott, arányos, harmonikusabb kompozíciót az átdolgozás megbontotta, sőt: összetörte... Kétségtelen: a törlésektől az első kötet légiesebbé alakul, vértelenebbé, sterilebbé válik – ez viszont aligha örvendetes fejlemény. Távolabb került ekként a tényirodalom köreitől, őszintesége, vallomásértéke, dokumentumjellege csökken, s egy árnyalattal kevésbé hitelesen tárja elénk egy lélek történetét. Vagyis: óhatatlanul, okvetlenül szegényedik. Nem tudom, azt kérdezzem-e, hogy ezt miért nem mondta el eddig még senki, vagy annak örüljek, hogy Lőrinczy Huba végre elmondta. (Hasonló történetek egyébként nyilvánvalóan elmondhatóak lennének Márai más munkáiról is, engem kifejezetten érdekelne a Napló – mint a huszadik századi magyar irodalom egyik alapművének kiadástörténete, és elmondhatóak más írók munkáiról is, Németh László életművének kiadásáról ebben a vonatkozásban is tanulmányok sorát lehetne írni.) S akkor mindezek után újabb kérdés: kinek lesz bátorsága visszaállítani az eredeti szöveget, s anyagi háttere az eredeti és valódi munka megjelentetésére a sikerszeria lecsengése után? Megválaszolatlanul hagyva a kérdést, visszatérek eredeti gondolatmenetemhez, s azt kérdezem, hogy a tudományos kutatás terén mi történt Márai életműve körül. Pár konferencia előadásait, egy-egy folyóirat emlékszámát lehet említeni, s Fried István, valamint Lőrinczy Huba tanulmánykötetét.

Ez a mostani kötet immáron a hatodik azoknak a könyveknek a sorában, amelyet Lőrinczy Huba Márai Sándor munkásságának szentelt. Az előző kötetek: „...személyiségnek lenni a legtöbb...” Márai-tanulmányok, 1993; A magyar Buddenbrook-ház, 1997; Ambrustól Máraihoz, 1997; Búcsú egy kultúrától (Márai Sándor: A Garrenek műve), 1998; Világkép és regényvilág, 2002 – és erre a sorra következik a mostani, a 2005-ben megjelent kötet, címe: Az emigráció jegyében (Értekezések Márai Sándorról). Már az is, aki nem ismeri a köteteket, a kötetek címéből megállapíthatja, hogy Lőrinczy

Huba hosszú távon is, s magukat a köteteket tekintve is tervszerűen építkezik, az egyes könyvek tanulmányai (külön-külön tanulmányokról van szó) egy-egy nagyobb jelenségkör részleteit járják körül. Így van ez a mostani kötetben is: az emigrációs időszak jelenségeköréi kerülnek benne szemrevételezésre, a tanulmányok ciklusokba rendeződnek: az első ciklus regényelemzéseket tartalmaz, a második kapcsolattörténeti tanulmányokat, a harmadik könyvismertetések. A regények közül a Rómában történt valami, az Ítélet Canudosban, az erősítő, a Harminc ezüstpénz és a Szívszerelem című krimi elemzésével találkozunk. Ezzel az öt regényelemzéssel a szerző – írja Lőrinczy Huba a kötethez írott bevezetőben – „befejezte Márai összes nagyepikai művének feldolgozását”. Azaz: az alapozó munkák után készen áll a felülről való rátekintésre, a Márai nagyepikai munkáiról írandó monográfia elkészítésére. A szövegek közül valódi kapcsolattörténeti tanulmány az, amelyik azt mutatja be, milyennek látta Márai Sándor Illyés Gyulát – megjegyzem, Lőrinczy Huba hallatlan pontossággal és alaposággal írta meg ezt a tanulmányt, noha rendkívül nehéz terepen mozgott –, a másik inkább rokon jellegű munkák összehasonlító elemzése, Márai Naplójának és Déry Tibor A napok hordaléka című könyvének az komparatív vizsgálata. Azt, hogy szükség van az ilyen jellegű dolgozatokra, mi sem bizonyítja jobban, mint hogy egy harmadik tanulmányt is el tudnék képzelni, amelyik Márai Sándor és Németh László kapcsolatrendszerét és az általuk érintett kérdések kapcsolódási pontjait tekintené át. Metodológiaiilag ez a harmadik tanulmány az előző kettő módszerét ötvözhetné: Márai és Németh ugyanis hallatlanul nagy fenntartással, ha lehet azt mondani, ellenérzéssel figyelte egymást, ugyanakkor viszont számos hasonló kérdést érintettek... A kötet könyvismertetései Máraihoz kapcsolódó munkákat mutatnak be, az egyik ismertetésben olvasom: „A kilencvenes évek első felének mámorára mostanra elcsitult, sőt: elilllant, az író olvasóközönsége összezsugorodott, s hangadó irodalmi körökben mind több fanyalgó szó, kritika hallik Máraival kapcsolatban. Porosnak találják életművét, keveslik modernségét (értsd: rosszallják, hogy nem vált későmodern, még kevésbé posztmodern alkotóvá), fölrojják neki, hogy kívül állt az egyedül üdvözítőnek hírelt 'paradigmán', nem követte a teoretikusok magasztalta 'kánont'

stb.”. Hadd mondjam el, más írók kapcsán magam is találkoztam hasonló fanyalgással, ám tudjuk jól, hogy divatok jönnek és mennek, az értékek pedig maradnak, így az is bizonyos, hogy Márai Sándor, akinek a megismertetéséért és megértéséért talán éppen Lőrinczy Huba tette a legtöbbet, bármilyen divat uralkodása idején is meghatározó jelentőségű írónak fog számítani. S az is egyre inkább bizonyosnak tűnik, hogy Lőrinczy Huba lesz az, aki megírja a Márai-monográfiát. Kívánom, hogy legyen ereje és ideje hozzá...

*Lőrinczy Huba: Az emigráció jegyében
(Értekezések Márai Sándorról),
Savaria University Press, Szombathely, 2005*

Beck Tamás

A nyomor filozófiája

Különös láttelel a „magyar Ugarról“

Háy János: A Herner Ferike faterja című művében

„Banda: Itt van, ami lesz?“

Krekács: Itt, vagy már régebben is itt volt.

Herda: Akkor úgyis az lesz, ami már megvan előre.“

Mintha ez a párbeszéd fogalmazná meg röviden a központi problémát Háy János A Herner Ferike faterja című művében. Már a preszokratikus ógörög filozófusok gondolatait is áthatotta állandóság és változás dialektikája. Örök emberi kérdések ezek: előre elrendelt vajon a sorsunk? Végzetten rendelkezünk-e, avagy magunk alakíthatjuk az életünket? Egy jó dráma persze sohasem adhat válaszokat. Kizárólag a tárgyalt kérdés tökéletes megfogalmazásához nyújthat segítséget.

Apropó, dráma. Háy János eddigi munkássága folyamán már több műnemben, illetve műfajban is kipróbálta magát. Éppen ezért nem okozhat számára különösebb gondot az „istendráma“ paródiájának megvalósítása. A Herner Ferike faterja ugyanis véleményem szerint paródia. Héroszok híján a létezés perifériáján tengődő munkanélkülieket ruházza fel isteni képességekkel, s közülük dicsőül meg egy a mű végére (ami tipikusan népmesei motívum, ha arra gondolunk, hogy a népmesékben is a legszegényebbek válnak hőssé). E hétköznapi szereplők egyfajta „vulgáris filozófiát“ építenek fel, mely önvédelmi stratégiaként funkcionál az életükben: hogy saját helyzetüket könnyebben elviseljék, elméleteket gyártanak. Ezek a teóriák olykor kifejezetten szálnalmasak, magyarázkodásnak tűnnek, de mindenestre megteremtik helyzetük legitimációját (például megnyugtatja őket, hogy a segélyért dolgozniuk kell: ha ingyen kapnák a pénzt, mivel töltenék idejüket? „Csak ülnénk és néznénk magunk elé?“ – kérdi Banda Lajos).

A szerző kivételes dramaturgiai érzékének köszönhető az is, hogy a mű elemeit biztos kézzel rendezzi össze. Két szálon fut a cselekmény, a múlt-, s jelenbeli események között feltűnően sok a

párhuzam (ez akár tükörijátékszerű cselekményre is emlékeztethetne – ha a két idősik külön-külön meghatározná a két felvonást. Múlt és jelen azonban váratlanul váltogatják egymást a jelenetek egymásutánjában). Amikor párhuzamról beszélünk, mindenekelőtt arra gondoljunk, hogy ugyanaz a „csodás elem“ kerül beiktatásra a cselekmény mindkét szálán! A jelenben Papi Jósikát, a múltban Krekács Bélát ruházza fel a szerző a jövőmondás képességével, s egy-egy jóslatukat követően hatalmas sebességgel robognak az események a tragikus igazolódásig (természetesen kettős végkifejletről van szó). A cselekmény lineáris folyását időről-időre megtöri egy-egy idősik-váltás, s ez csak növeli az egyes történések súlyát.

Párhuzamot teremtenek a cselekmény szálai között az ismétlődő nyelvi-tudati motívumok is. Krekács, Banda és Herda Pityu a jelenben borzongan meg, amikor elképzeli, hogy egy metrő átsüvit az agyukon. Ugyanakkor az öreg Krekács, Banda és Herda harminc évvel ezt megelőzően azt vizionálják, hogy egy cipősarok tapossa agyukat... És nem lehet nem észrevenni a párhuzamot az „ödötoalet“-től büzlő Marika, és a maga után illatsíkot húzó rendőrfelenség között. Ezek a motívumismétlődések, s a két idősik központi problémájának azonossága határozott üzenetet hordoznak a néző számára, amelyre később még visszatérek.

A cselekmény tulajdonképpen nem is két, hanem három szálon fut. A múltbeli cselekmény ugyanis kettészakad, amikor a szerző bemutatja nekünk Herner Ferikéék otthoni életét is. Érdekes megoldás ez; csak az olvasó nyerhet bepillantást a rendőr családjának mindennapjaiba. A falubeliek, köztük a három öregebb főszereplő könnyedén mondanak kemény ítéletet a nem közjük való családról. Hernerék tetteinek motivációiról, sajátos szenvedésükről ők nem alkothatnak fogalmat, s így nem is érthetik meg őket. A szerző ránk, olvasókra bízta a megértést, egyúttal óva int ezúton is a mások feletti elhamarkodott ítélkezéstől.

A parodisztikus jelleg persze felveti a nyelv problémáját is. Jelesül a régi-régi kérdést: alkalmas-e hétköznapi nyelvünk filozófiai kérdések megvitatására? Két példát emelnék ki a műből, két megcsonkított párbeszédet, hogy a probléma jellegét érzékeltethessem. Elsőként a három főszereplő vitáját a dolgok megjósolhatóságáról.

„Herda: Hülye vagy te, Béla, a fű nő vissza, az, bazmeg. Levágja, aztán visszánő, érted. Kár csinálni.

Banda: Ráadásul ezt így lehet tudni, az is szar.

Krekács: Mit lehet tudni?

Banda: Hogy mi fog történni.

Herda: Hogyhogy?

Banda: Hát hogy tudja az ember, hogy az lesz, hogy visszánő.

Krekács: Különbem nem lehet mindent tudni, mert például az ember, ha levágja a körmét, az visszánő, de ha az ujjából vág le egy darabot, az aztán baszik visszánőni.

Banda: De ott meg azt lehet tudni, hogy nem nő vissza, érted.”

Második példában a rendőr vitatkozik feleségével azon a kérdésen, vajon megteremtheti-e újra családi boldogságukat egy költözés.

„Rendőr: Majd meglátod, mennyire jó lesz ott. Megint jó lesz nekünk ott.

Asszony: Honnét tudod?

Rendőr: Gondolom, hogy jó lesz, mert azért volt most rossz, mert itt vagyunk. (...)

Asszony: Nem tudom.

Rendőr: Mit?

Asszony: Hogy attól lett-e rossz, hogy ideköltöttünk, vagy azért költöttünk ide, mert rossz lett, és ha elköltözünk, akkor a rosszat nem visszük-e magunkkal oda is, hogy te nem szeretsz és én se szeretlek, akkor, ha ezt visszük magunkkal, akkor mi lesz jó.”

Az első, amit megállapíthatunk a párbeszéd hallatán, hogy a szerző nagyon jól ismeri különböző társadalmi rétegek beszédmódját, s ezt kitűnően alkalmazza a műben. A mondatok nyelvtani sajátosságai éppúgy tanúskodnak erről, mint a beszédstílus. Érdekes kettősséget jelent az elharpogott tömondatok váltakozása a többszörösen összetettekkel. A szerző tisztában van vele, hogy az alsóbb társadalmi rétegek tagjainak beszédtempója gyorsabb az átlagnál, ezért egyetlen mondatba minél több beszéd tartalmat igyekszik belezsúfolni. Ennek következtében gyakran elmarad a mondattagolás olyankor, amikor pedig azt indokoltan éreznék. Jellegzetes sajátossága még jelzett rétegek beszédmódjának a mondanivaló „túlbeszélése”, a tett kijelentések utólagos hosszú értelmezgetése, amely szintén megjelenik a műben.

Mindettől persze még alkalmas lehet a főalakok nyelve filozófiai kérdések kifejtésére és megtárgyalására. Ez azonban nem akadémikus nyelvezet; nem szaknyelv, melyet megtisztítottak minden esetlegességtől, hogy egzakt módon fejezhessék ki rajta az adott problémák lényegét. Herda, Banda és Krekács filozófálgatásai hasonlatosak ahhoz a gondolati művelethez, amellyel egyes kedélybetegek szomatizálják tüneteiket. A valódi problémákat többnyire csak a főalakok tudattalanja őrzi, eredeti formájukban ezek nem is jelennek meg a szövegben. Tehát nem a külvilág megismerhetőségéről folytatnak átfogó vitát, hanem a fűkaszálas munkájának sziszifuszi voltán keseregnek, merthogy „tudja az ember, hogy az lesz, hogy visszánő”. Az is kétségtelen, hogy a fővárosi élet nagyobb élelmességet, leleményességet követel meg az embertől, mint a falusi. Banda szavaiban ez a tény azonban meglehetősen leegyszerűsítve, nem éppen tipikus példával illusztrálva jelenik meg: „Különbem már az első nap elvesznél. Összekevernéd a buszokat. Ott nem élhetnek ilyen hülyeemberek, mint te. Pesten élni, ahhoz azért ész is kell”. És se szeri, se száma a nyakatekert gondolatmeneteknek, alig érthető példázatoknak a műben. Mindez nem a filozófia meggyalázása. Éppen ellenkezőleg: a kisemberek hétköznapi nyelvének piederesztálra emelése.

De A Herner Ferike faterja című mű nemcsak az istendráma paródiája, nem is csupán állandóság és változás kettősségének vagy a nyelv problémájának megjelenítése. Számomra mindenekelőtt különös láttelep egy minden értelemben sugaras szerkezetű ország boldogtalanabbik feléről. Különleges bátorságot igényelhetett a fővárosi szerzőtől az esélyegyenlőség hiányának megjelenítése a mai Magyarországon. Budapest mindig úgy jelenik meg a főszereplők képzeletében – valljuk meg, nem minden alap nélkül –, mint egy távoli Kánaán, a szüntelen elvágyódás célpontja. Banda szavai szerint a pestiek „olyan kocikkal járnak, hogy többet ér, mint itt nálunk egy ház, meg egy utca, érted. Annyit költenek karácsonyi ajándékra, mint amit mi hárman kapunk egész évre”. Míg Beckett hősei Godot-ra várnak, Háy művének szereplői földrajzi helyzetük megváltoztatásában látják megváltásuk lehetőségét.

Ez az irigységgel vegyes elvágyódás aztán már-már paranoiás dühvé fajul bennük a főváros lakói

ellen. Éppen nyelvük már említett, sajátos volta teszi, hogy a vidékiek kirekesztettségét különös vetületben ábrázolják: szerintük a Budapestre való beköltözést az ottaniak szándékosan teszik lehetetlenné a vidékiek számára, méghozzá azzal, hogy az utcanevek szüntelen változtatásával labirintushoz teszik hasonlatossá a fővárost (megint csak egy kétségtelen, ám csekély jelentőséggel bíró tény tesznek meg egy probléma fő okává).

A „magyar Ugar” boldogtalanságát a már említett motívum-ismétlődések teszik mintegy örökkévalóvá, visszafordíthatatlanná. Ugyanazok a problémák merülnek fel a szereplők életében most és harminc éve, ugyanazokat a kérdéseket fogal-

mazzák meg egymástól nem is túl eltérő módon apák és fiaik. A múltbéli emberek életét ugyanúgy tönkreteszik szűkös életkörülményeik, mint jelenbeli társaikét; a kiépülő újkapitalizmus ugyanúgy rosszat hoz a vidékiek számára, mint a szintén nyugként megélt Kádár-korszak. Megáll az idő, akárcsak Gothár Péter legendás filmjében, de itt nem indul el újra a rendszerváltozás után sem.

Háy János e művével azokat a tanulmányokat igazolja, amelyek szerint egy adott terület lakói történelmi korszakváltásoktól függetlenül, generációkon keresztül képesek megőrizni mentális státuszukat és társadalmi viszonyaikat.

Fehér László: Oszlop mellett

G. Komoróczy Emőke

Poétikai átívelések

(L. Simon László: Hidak a Dunán)

Szimbolikus címet adott a szerző esszé- és tanulmány-gyűjteményének: szellemi hidat próbál emelni az irodalmi élet perem-tájai, a művészet-folyam különböző partjai közé. Felfogása szerint ugyanis nem az ellentéteket kell éleznünk a különböző nézetrendszerek között, hanem az „átjárhatóság” útját-módját kell/ene/ megteremtünk.

L. Simon László „hidépítő” családból származik, amint azt kötet-címadó írásában (családfája levezetésével) igazolja. Felmenői élete – apai s anyai ágon egyaránt – konkrét és átvitt értelemben a „hidak” körül zajlott (terveztek – kiviteleztek – egyikük hídmérnökként, másikuk a Hidépítészet c. szaklap szerkesztőjeként, többük – már az Árpád-kor óta! – valóságos hidépítőként tevékenykedett). A családi legendárium szerint (amely számtalan írásos feljegyzésre, dokumentumra, szájhagyományra épül) a familia mintegy 14-15 nemzedéken át a Kárpát-medence jeles hidépítészei között szerepel. A szerző érdekes történelmi, sőt régészeti adalékokat sorakoztat fel arra vonatkozóan, hogy a Duna-kanyarban már az i.e. 2. évezredben sodrott kötélhíd, később függőhidak sokasága szolgálta az itt élő – különböző ajkú – népek egymással való kölcsönös kapcsolatait. Majd a hozzáértő hidépítő mesterek precizitásával felsorolja a dunai hidak hosszú lajstromát, amelyek építésében az elmúlt századok során elődei is részt vettek. S íme, most már ő maga is belépett a hidépítők sorába, amennyiben Komáromban 2002. nov. 9-én a Hidak a Dunán c. művészeti programsorozat keretében Virtuális híd címmel rendezett konferencián e témába vágó írásával szerepelt (A Kárpát-medence Duna-hídjairól).

Családi utazások és Simonyi óbester c. – félig komoly, félig humoros – írásaiban pedig bemutatja külföldet-járt híres katona-felmenőit, akik „valamilyen vitézségben jeleskedtek, vagy a törököt, vagy az osztrákot – a franciát – a szerbet – az olaszt – orosz verték, vagy őket verték”. Ő már – szerencsésebb kor gyermeke lévén (a rendszerváltás évében érettségizett!) – elkerül/het/te a kötelező katonáskodást; ugyanakkor kinyíltak előtte a határok. Húsz és harminc éves kora között bejárta Európát, ott szerzett tapasztalatai nagy segítségére voltak múltja, gyökerei keresésében, életszemlélete átértelmezésében. Immáron maga is szellemi hidépítővé vált, ezért a „hidépítő társak” körében érzi jól magát...

Szombathy Bálint Milleneumi képek c. mű-együtteséről (A visszatérő emlékezet, Hősök voltunk) szólván ugyancsak a hidépítő – kultúra-közvetítő – szerepet emeli ki. Ez a rendkívüli művész-gondolkodó immár évtizedek óta „kutatja” (avantgárd művek sorában keresi a választ), hogy a Kárpát-medencében mit is jelent a „haza” fogalma, „miként oltják ki egymást” a magyarok – szerbek – horvátok – szlovákok – románok „igazságai”?! L. Simon László – Szombathy műveit elemezve – a hangsúlyt a költő sajátos történelem-szemléletére teszi: „demitizál, deheroizál”, „görbe tükröt tart elénk”, „amely túloz és karikíroz, de éppen túlzásai, elnagyolásai révén segít bennünket ahhoz, hogy /.../ torzításra hajlamos emlékezetünkől kibontsuk az igaz képet”. Szombathy mnemotikus szimbólumai a kollektív tudattalan elfojtott pszichés mélyrégióiból hívják elő a múlt (közös múltunk!) legneuralgikusabb pontjait, ezáltal tudatosítván: minden nép számon tartja a kárára elkövetett sérelmeket, agressziót, anektálást stb., de saját ilyen jellegű „bűneiről” szívesen megfeledkezik; a területvesztést tragédiaként, a területszerzést viszont dicsőségként éli meg. Ezért kell tehát – ha reálisan gondolkodunk önmagunkról – nem annyira a szétválasztó, mint inkább az összetartozást erősítő mozzanatokat hangsúlyoznunk.

L. Simon László figyel a hagyományosabb módon építkező, ugyancsak „híd-szerepet” betöltő alkotókra is. A Csíkszeredában élő György Attila Harminchárom c. fiktív családtörténetét kiemelkedő jelentőségűnek tartja a magyar és a székely nép sokrétű, ellentétektől tagolt, a történelem folyamán sokszor egymás ellen fordul, mégis „testvéri” összetartozásáról. Az író „sem prózapoétikai eszközeiben, sem nyelvhasználatában nem lép fel újtó szándékkal”; ugyanakkor a 33 életút bemutatásával sikerült képet adnia a Kárpát-medencében élő népek viharos, belviszályoktól hangos történelméről. A regény talán legfontosabb

felismerése az, hogy a magyarságban „Napnyugat és Napkelet ereje feszül”, s ez „kétfele húzza őket”: „egy nyelvet beszélnek, de lelkük vadidegen egymástól”. „Sokan vagyunk magyariak és sokfélék” – és mégis, valamiképp mindnyájan összetartozunk: összeköt bennünket a hagyomány, eredetmondáink, szívünk sugallata, és – remélhetőleg! – közös jövőnk.

Papp Tibor Egy kisfiú háborús mozaikja c. regényének elemzésében a szerző szintén kiemeli a „híd” – motívumot. A családi legendárium itt a történelem katasztrofális eseményeit örökíti meg (II. világháború, orosz megszállás, deportálások, stb.), mintegy mementóként átmentve a múltból a jövőbe a hagyomány, az életmód- és szokásrendszer kulturális tényezőit. Talán majdan az újabb nemzedékek meríteni fognak belőle. Az író avantgárd-mivolta nem annyira a formális-módban, mint inkább a szemléletben mutatkozik meg; ugyanis erkölcsileg fellazult, értékhiányos korunkban az tartozik az „előörs”-höz, aki a tradíció embert-megtartó stabil értékeit felmutatja, azaz „hidat” képez a múlt és jövő között! Tovább lépés, a jelen meghaladása csakis a múlt hiteles feltámasztásával lehetséges: a „hazugság-összjáték” – amelyben az elmúlt félszázadban éltünk, s bizonyos értelemben még ma is élünk – leleplezéséhez kíméletlen, illúziókat romboló-lehántó önszembenézés szükségeltetik.

Mint érzékeny és jól felkészült kritikus, s maga is avantgárd költő, L. Simon László kitűnő érzékkel közelíti meg a par excellence avantgárd műalkotásokat. Így teremt hidat a vizuális, akusztikai költészet és a befogadók között (Nagy Pál: NO-On; Székely Ákos és Abajkovic Péter munkásságáról; A poligráfus Szkárosi Endréről stb.). Felhívja a figyelmet a nonfiguratív festészet néhány új, meglepő jelenségére (Napregény – Pető Barna képeiről; Lakó-otthonokban élő sérült fiatalok műveiről stb.). Különleges mélységű és valódi érzelmi átélést sugalló Hapák Péter fotóiról készült elemzése (Mozzulatművészet). A felvételeken újraéledni látszanak a 20/30-as években Madzsar Alíz iskolája, illetve a Kassák /Nagy/ Etel (Simon Jolán lánya) által képviselt európai színvonalú magyar mozzulat-művészeti hagyományok. Ez a nálunk sokáig perifériára szorított alternatív, experimentális táncművészeti forma – a koreográfusi koncepciókat is ideértve – csak az utóbbi negyedszázadban virágozhatott fel újra. A művész-fotográfus a táncos kreatív, szabadlendületű mozzulatait a legjellemzőbb mozgáskombinációk „termékeny pillanatát” megragadva örökíti meg. A fotó-sorozat műteremben készült, magas technikai kultúrával, így a fényképező szemléletmódjáról is sok mindent elárul. Az egyes képek maguk is autonóm műalkotásnak tekinthetők, amelyek „híd”-ként ívelik át az eleven mozgás és a művészi fotó merevsége közti szakadékot.

A kötet legnagyobb szabású tanulmánya a Konkrét költészet – konkrét vers c. elemző áttekintés. A szerző a legfrissebb (külföldi és hazai) szakirodalmat számba véve átfogó képet ad az elméleti tudnivalókról; majd az avantgárd poétikai újításait mint a XX. századi művészet legjelentősebb vívmányát vizsgálja, végigvezetve az utat Mallarmétól a konkrét költészetig. Széleskörű áttekintést kínál a konkrét költészet történetéről is, kiemelve néhány jelentős külföldi és hazai alkotót a 70/90-es évek tágas mezőnyéből, bemutatva, hogyan függnek össze, csapnak egymásba át az egyes műfajok. Természetesen, a terminológiai viták mindmáig folynak arról, hogy a konkrét költészet a vizuális költészet része-e, avagy épp fordítva? L. Simon László – szemléletes ábrát készítve – a vizuális költészetben belül elhatárolja egymástól a képvers – konkrét vers – lettrista mű autonóm tartományait; ugyanakkor érzékelteti az átfedéseket is köztük, s a vizuális szövegekkel, egyéb vizuális költészeti műfajokkal, sőt a hangverssel való lazább kapcsolódási pontokat is kimutatja. Elemzi az egyes – kiemelten fontosnak tartott – műveket („ahány művész, annyi műfaj” – idézi Nagy Pált), bemutatja a szuggesztív vizuális nyelvi kísérletezés számtalan útját-módját, az alkotások képi felidézésével egyetemben (R. Döhl: Apfel c. munkájáról T. Ulrichs e betűvariációján át V. Havel ÉN- labirintusáig, E. Jandl e/o/ö – kompozíciójáig, amelyek mind a látvány játékosságán túlmutató intenzív mögöttes tartalmakat is sugallnak. A hazai kísérletek sem „szerényebbek”: Kassáktól, Tamkó Sirató Károlytól Illyésen, Nagy Lászlón, Tandori Dezsőn át Tóth Gábor, Géczi János, Petőcz András stb. vizuális kompozícióig ívelnek („hidat” teremtve a hagyományos és experimentális költészet között). A szerző Szombathy Bálint meghatározását tekinti mérvadónak: „a konkrét költészet élő és változó szervezet, nyelvi szövedék, mely elemi nyelvi műveleteken alapul”. A mű értelmét a befogadónak kell megkeresnie / megtalálnia, hiszen az kreatív és variábilis megoldásokat sugall. „A művészet: teremtés; s a teremtés: minden” – vallotta már Kassák. A ma experimentális költészete – így a konkrét költészet is – ezt az ars poeticát követi.

L. Simon Lászlóban szerencsésen egyesülnek a jó szemű / jó tollú kritikus, az originális látásmódú alkotó és a kiváló, mozgékony irodalomszervező adottságai. Elemzései azért fontosak és időt-állók, mert a műveket az alkotó / befogadó (kódoló és dekódoló) szempontjából egyaránt vizsgálja. A „nyitott mű” (U. Eco-i) koncepcióját szem előtt tartva, a műalkotásokat „élő üzenet”-nek tekinti, amelyek megfejtésén nekünk – olvasóknak, nézőknek – fáradoznunk kell. Nem „titánkodik”, hanem hidat próbál teremteni a különböző generációk között, élő szerves folyamatnak tekintvén a művészetet, amelyhez mindenki hozza a magáét, az Atyától a Fiúig – azaz a legifjabb kísérletezőkig. Tehát ebben az értelemben is a „hídépítők” közé tartozik.

Ráció K. 2005

Póra Zoltán (Nyárszereda): A magzat

Bakonyi István

Életszelídítés

Szegedi Kovács György: Pompeji mozaikok

Különös, a szerzőtől kissé szokatlan mű az új kötet utolsó előtti verse, a Találkozás a gyönyörű régészsnővel. Tán kissé morbid is. Az idő a messzi jövő, amikor költőnk testéből csak csontváz marad (de az is lehet, hogy ez valaki másnak a csontváza), s azt finom mozdulatokkal „pamacsolja ki” a gyönyörű régészsnő. S az aprólékos leírás végén: „A régész nő feláll, én fekvé maradok; / a lét tökéletes maradványa, / ismeretlen katonája a Mindenségnek...”. S a halott vár, egészen addig, míg valaki a nevéen szólítja. S ez a „valaki” természetesen nem a régészsnő már...

Mondom, kissé szokatlan, de nagyon is jellemző Szegedi Kovács-vers ez. Hiszen - miként a kötetet szerkesztő Román Károly helyesen látja - „...verseiben nagyon is konkrétan, egyik-másikban már-már naturálisan ... van jelen az ismert, tapasztalati világ, de ennek működésében is érzi Isten jelenlétét.”

Igen, így van, sőt: mindenütt érzi, de ez nem is lehet másképp. A Teremtő ugyanis hite szerint benne van minden rezdülésben, az anyagi és a szellemi világ minden részletében.

Benne van, amikor éjszakai csöndben szoltárt éneklő anyját idézi föl, de akkor is, amikor Jézus Krisztus jelenik meg, különösen a Vér című versben. Arra is gondolhat az ember, hogy mi könnyedén beszélünk a keresztre feszített Megváltóról, de vajon hogyan érne bennünket, ha egyszer a maga testi-szellemi mivoltában megjelenne előttünk. Fölsimernék-e átsebzett kezét, s egyáltalán hinnénk-e neki? Igen, Szegedi Kovács György ilyen kérdéseket is ébreszt olvasójában, aki egyre inkább elmélyed a költő versvilágában.

S ez a versvilág egyre mélyebb, egyre meditatívabb, itt-ott filozofálabb, s egyértelműen metafizikus. Szerencsések az arányok: tematikailag, esztétikailag is. Az evilág és a transzcendencia viszonyában. A mértéket sosem téveszti szem elől, de hitbuzgalmi naivitás sem jellemzi. Ahogyan önmagáról állítja: nem vallásos költő ő a szó hagyományos értelmében, ám a hit, a vallás (s ennek nagyon is körülhatárolható gyakorlata, hiszen ő maga elvégezte az adventista teológiát) mégiscsak minden megnyilvánulásában, minden leírt sorában jelen van. Úgy, ahogy a legnagyobbak esetében. S persze nem a „hitbuzgalminak” nevezhető versfaragás értelmében. S az az élettrajzi körülmény sem mellékes talán, hogy Szegedi Kovács György nem az irodalommal, vagy valami hasonló hivatással keresi kenyerét. Ez a tény valószínűleg meg is óvja számos olyan hordaléktól, ami nem szolgálná kristálytisztán lírai tevékenységét. Ugyanakkor hátrányt sem szenved: jelen van az ország szinte minden valamirevaló folyóiratában, s kötetei száma hasonlóképpen szépen gyarapodik. Egyre otthonosabb az irodalom világában, s azt hiszem, nehéz lenne ma már nem venni tudomást létezéséről, ha a mai magyar líra főbb törekvéseit figyeljük. Pedig érik azért őt is döbbenetes hatások, például a líra iránti érdektelenség, a vers sokak szerinti fölöslegessé válása. Következetes, tudatos cselekvése azonban szembeszáll minden visszahúzó törekvéssel, hiszen konokul hisz a leírt szó erejében, a „lélektől lélekig” ható vers nélkülözhetetlenségében. Úgy, ahogy egyedül érdemes a költőnek, még ha heroikusnak is tűnik mindez.

Egyszerre hat erre a költészetre Takács Imre röögös, nehéz világa, és hasonlóképpen Pilinszky János vagy Kalász Márton spiritualitása, a végsőkig lecsupasztított és elvont, fogalmi eszközökkel alig lefordítható versbeszéde. Az emberi történelem elemei vegyülnek a magánlét élményvilágával, az anya, a feleség iránti hűséggel. Emberi történelmet mondtam, s nem politikát vagy közéletiséget. Ez utóbbi ugyanis távol áll költőnk világától, ám nincs ebben semmi rendkívüli, hiszen a „metafizikus szellemiség” egyben távol is tartja mindettől. Szelíd a hang, miként szelíd maga a költő, maga az ember is. Szelíd, de – ha kell – magasztos is. Miként az Életnek leheletét kötetnyitó soraiban: „teremté tehát / a költő verset / az ő hasonlatosságára / saját képére / teremté őt...”. Igen, a teremtő költő eszménye a fontos Szegedi Kovács György számára. S ez nagy ajándék.

(Ráció Kiadó, 2005.)

Angyal Mária

A maradandóság „átiratai“

XIV. Zalai Nemzetközi Művésztelepek
(2005. aug. 2-11.)

A XIX. századtól a képzőművészeti szabadiskolák és művésztelepek hagyományosan szellemi művészeti központok is voltak. Nagybányán a tradicionális, akadémikus tájképfestészeti hagyománnyal szakítottak, amikor a plain-air festészet a fényt, a levegőt, az árnyékot és a laza, felszabadult festészetet teremtette meg. Később Kecskeméten és Szolnokon létesültek alkotóházak, művészlakások, alkotó műhelyek – amelyek megalapozták az alföldi tájképfestészet máig ható hagyományait. Szentendrén pedig kialakult az a szabadiskola, amely a magyar avantgarde bölcsője lett.

A XX. század hetvenes éveitől a hivatásos művészek a Művészeti Alap alkotóházaiban (Zsenyze, Nagyatád, Szolnok, Kecskemét, Hédervár, Siklós, Csongrád, Nyíregyháza stb.) és a budapesti közös műtermekben kaptak lehetőséget az együttes gondolkodásra, közös alkotásra. Ugyanebben az időben gom-bamódra szaporodtak az autodidakták szabadiskolái, alkotótelepei (Tokaj, Mártély, Encs, Királd, Harkány stb.). Így jött létre, és működik 14 éve folyamatosan a Zalai Nemzetközi Művésztelepek is, amely a Zalában nagy sikereket elért környezetformáló alkotótelepek szellemi utódja.

Az alkotótelepeket létrehozó zalaegerszegi Megyei Művelődési Központ elgondolása máig példaértékű. A Kárpát-medencében élő és alkotó festők, szobrászok, iparművészek számára hívták életre ezt a formációt, amely az első alkalomtól kezdve több helyszínen, a megye városaiban és kistelepülésein kap helyet évente, augusztus első két hetében. A meghívottak a kisebbségben élő magyarok és nem-magyar művész barátai – ukránok, románok, szerbek, horvátok, szlovénok –, és ebben az évben először szlovákiai magyar festőt is üdvözölhettünk. De volt már vendég magyar szülők kanadai és svédországi leszármazottja, és így természetesen voltak svédek is. Tehát a határontúli magyar művészek számára biztosított nyugodt alkotó lehetőségen kívül első perctől jelen volt az alkotótelep eszmeiségében az európai gondolat, a nyitottság, a tolerancia.

A közös munka és a közös kiállítás nem követeli meg az azonos stílust, de még a kortárs szellemiséget sem. Az alkotótelepeken soha nem volt alkotói stíluskenyszer, nem volt tematizálás. Autonóm alkotások létrejöttét, szuverén gondolkozást biztosítottak a résztvevők számára. De az alkotói szuverenitás soha nem jelent parttalanságot. Így a közös kiállítások sem voltak soha tematikusak, bár a zalai táj mindenkire hatással volt, ki tájképfestészetben, ki tájimpresziókban fejezte ki, hogy számára mit jelent ez a tájegység földrajzi helyzetével, befogadó szellemiségével.

Évente megjelennek a pályakezdő, frissen diplomázott művészek a különböző országokból. Jelenlétük és munkáik jelzik, hogy a kortárs művészetben a puritán, intellektuális és távolságtartó magatartásnak és művészetnek megvan a létjogosultsága. Mindemelllett a művészek csendesebb formanyelvvel, formaelemekkel közlik olykor mágikus mondanivalójukat.

2005-ben 15 helyszínen 34 művész dolgozott. Szomorúan tudtuk meg, hogy a telep egyik alapító tagja, a sokak által kedvelt, tehetséges vajdasági festőművész, az elmúlt év alkotói díjasa, Szalma László ez év áprilisában elhunyt. Emlékét megőrizzük, csakúgy, mint a már 10 éve eltávozott Kovács László művelődésszervezőét, aki meghatározó szerepet játszott az alkotótelep létrejöttében.

A táj bővületében születtek Katarina Mandic (Szerbia-Montenegró) és Lendvay Zoltán (Románia) nagybányai hagyományokat tükröző, laza ecsetkezelésű, expresszív tájképei. Hagyományosabb értelmezésű Szöllősy Anna (Szerbia-Montenegró) és Szergej Csirlik (Ukrajna) tájképe és a színeiben lírai Stjepan Levacic (Horvátország) Kis-Balaton című olaja. Az alföldi tájképfestészet hagyományait örzi Vassy Erzsébet (Románia) és Gergely Mária Terézia (Szlovákia) munkája, míg Egressy Péter (Ukrajna) a Balatont geometrikus absztrakttal, Salamon Árpád és Salamon Hedda Widmar (Szlovénia) konstruktív tájimpresziót és horizon-

tálsan szerkesztett minimalista térkonstrukciót mutat be. Kovács Ildikó (Románia) Balatonja lírai absztrakt, Szergej Medvegyev (Oroszország) Kertje elvont szerkezetű tájképzet, „Kenyérünnep Magyarországon” című munkájában pedig a finoman, érzékenyen használt arany szín az absztraktot valóban ünnepivé varázsolja.

Az ember és a ló kapcsolata a festészet örök témája. Két művész nagyszerű lovas munkáit láthatjuk. Urbán Zsuzsa (Szerbia-Montenegró) lócsoportja dinamizmusával, egymásnak feszülésével, Vigh László (Szerbia-Montenegró) fiatal csikófejei szelídségükkel, anatómiai tökéletes ábrázolásával kiváló munkák.

Katarina Mandić az idén is kitűnt remek emberábrázolásával. Női aktja nagyon szépen megoldott, lírai és szemérmes vallomás a nőiségről. Kovács Ildikó terhes nője az anyaság szimbóluma is lehetne finom jelzéseivel, lírai absztraktban elbeszélve. Katarina Pajtlar ((Horvátország) táncoló népviseletes gyermekpárja igazi gyermekekről szól, a tánc hevületében. Angela Budanovac (Horvátország) Férfi fej Európában című olajképe térszerkezetes, vörös háttér előtt erős fehér kontúrokkal megrajzolt férfiarc, Vigh László (Szerbia-Montenegró) pihenő férfialakja fáradt tekintetével és fáradt testtartásával megragadó. Kovács Kornéla (Szerbia-Montenegró) birsei a csendéletfestés remeke.

Az „eltűnt idő” tárgyi rekvizitumai keltették fel Csobanov Márta és Török István figyelmét. (Szerbia-Montenegró).

Csobanov Márta szobabelsője, amelybe a függöny organikus matériáját is bevonja, parasztszöttest ábrázoló vászonszerűségével megtévesztésig vászon, az építészeti elemek is a múltat idézik. Török István a múlt időnek – a pusztulásra ítélt tárgyaknak, a hajdani építészet formavilágának és embereinek állít emléket a régi falu tárgyainak, eszközeinek „képre” mentésével. Festménye a jelképpé vált tárgyak éltető és megtartó erejéről, az emlékezet fontosságáról szól. Házának remekül megoldozott fala, mint egy régi térkép.

Csernyánszky Judit a városi, történeti építészet remeke, a Mátyás templom megfestésével szerepel ezen a kiállításon. A templom körül nyüzsgő emberek annak monumentalitását, égbe szökő tornyait még inkább kiemelik.

Sajnos, a lenti grafikai műhely hiányában ebben az évben a sokszorosított grafikát mindössze a fiatal Rézseg Botond (Románia), jelenlegi budapesti mesteriskolás (mestere König Frigyes) képviseli. Rézkarcát a legegyszerűbb elvonatkoztatással teszi drámaivá, feszültté.

Az egyedi grafikában kiváló alkotott Visnyei Gábor (Románia), finom, elegáns szabadkézi rajzával. Csobanov Márta akvarellbe ragasztott textiljével olyan vegyestechnikát hoz létre, amely jelzi címének tartalmát (Bordal). Muhametova Alfeja (Oroszország) magyarországi utazására készülve sok mindent megtudott rólunk, történetünkről, történelmünkről, és ezt egy képben dolgozta fel. Sütő Éva (Románia) tusrajza a korábbi évek igényességével mutatja meg a lányokká személyesített hévízi tavirózsákat. Olga Lukac (Ukrajna) magánóceánja kiváló szerkesztésű, lírai kép, amelyen érzékenyen ábrázolja az emberi kapcsolat törékenységét, Alekszandr Lukac (Ukrajna) műve az ellentmondásos emberi kapcsolatról szól, amelyben a rend és a pontosság, a szerkesztés összhangja kiemeli az egymás felé nyúló, egymás fölött elsikló kezeket, drámaivá emelve a banális szituációt.

Ugyancsak a kortársi létezés természeti, mitikus és profán elkötelezettségét hangsúlyozza Koszti István Miklós (Románia) Csend című képe, amely az embertelen csend, a magány hidegét közvetíti. Jurij Nebesznyik és Adriana Kharkalisz szarkasztikus, egységes szerkezetet mutató képein a jelek és jelrendszerek kiváló alkalmazását látjuk. Szenté E. Zágón a korábbi évekhez hasonlóan a textiltervként kezelt, hullámos háttérbe festett figurájával háromdimenziós hatást ér el.

A szobrászok közül kiemelném Ljudevit Mindek (Horvátország) Osteoporozis című márvány plasztikáját, amely rusztikus archaizmussal imponálóan szól a létező legprofánabb dologról, a félelmetes csonttrikulásról és a csípőprotézisről, mint lehetséges beavatkozásról. Bogdan Tomasovszkij (Ukrajna) ebben az évben nem háromdimenziós, lineáris történeteket elmesélő képpel, hanem az eredendő bűnről, a paradicsomi almafáról és az első emberpárról készült plasztikáját hozta el. Igor Sokovic (Szerbia-Montenegró) női márvány torzója anatómiai tökéletes és nagyon szépen felületkezelt, jó arányú plasztika. Póra Zoltán (Románia) magzata a csillogóan körülölelő, világosszürke kőben olyan védett, mint az anyaméhben lehet. Szép, értékes plasztikai erényekkel bíró alkotás.

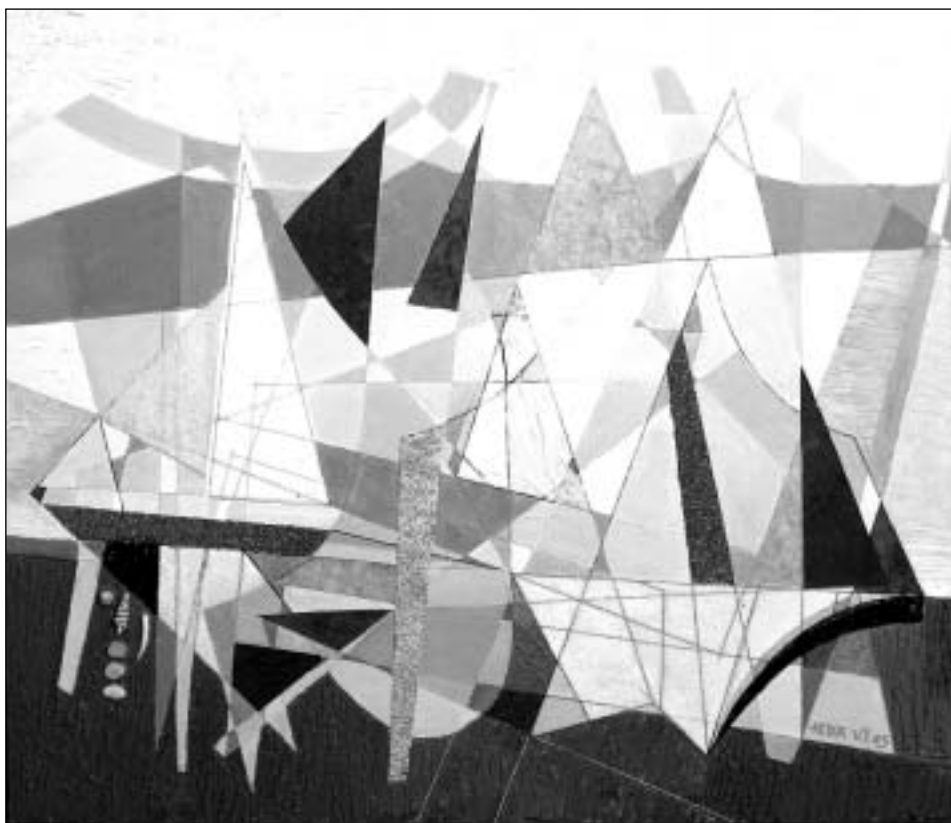
A színvonalas, sokszínű anyag, ami a telepeken készült, ismét bizonyította: érdemes „kihelyezni” a messziről jött grafikusokat, festőket, szobrászokat egy kezdetben idegen, de mégis inspiráló közegbe. Az eredmény – zalai táj, emberek és élmények „művészi” átírása a maradandóság dimenziójába – ezúttal is igazolta az alapítók szándékát, törekvéseit. Szilárd alapot teremtve a folytatáshoz...

A Zalai Nemzetközi Művésztelepek megrendezésében a kezdeményező és szervező Zala Megyei Művelődési és Pedagógiai Intézet munkatársai, dr. Borosán Gyula igazgató, a hajdani indítás elkötelezettje és a folyamat ápolója valamint Panács Ágnes az idej telep szervezője tettek a legtöbbet. A művészeket fogadó városok és kistelepülések polgármestereit, az őket támogató képviselőtestületeket ugyancsak tisztelet és köszönet illeti. Segítséget nyújtottak még a Humanitás Zala Alapítvány és a Zaláért Egyesület.

Ebben az évben a NKÖM és a Nemzeti Kulturális Alapprogram Közművelődési Kollégiuma mellett a Zala Megyei Közgyűlés, Zalaegerszeg Megyei Jogú Város és a Zala megyei Kereskedelmi és Iparkamara anyagilag is támogatta az alkotótelep létrejöttét.

Alkotói díjat Török István, a különdíjakat Csobanov Márta, Urbán Zsuzsa, Katarina Mandic és Vigh László kapták.

*Angyal Mária
művészettörténész,
a zárókiállítás rendezője*

Salamonné Vidmar Helga (Szlovénia): Vitorlások

Péntek Imre

Egerszegi tárlatok

(Fehér László új képei – Vas megyei képzőművészek bemutatkozása)

Annyi jelentős hazai és nemzetközi kiállítás után szeptemberben a Városi Kiállítóterem jóvoltából a zalaegerszegi közönség is találkozhatott Fehér László, Kossuth-díjas festőművész legújabb képeivel. A kortárs képzőművészet szereplői gyakran panaszkodnak az értetlenségre, a be és el nem fogadásra, az elismertség hiányára. A nem rég ötvenedik életévét betöltő Fehér Lászlóról nem mondható el ugyanez. Ha valaki, ő sikeres festő. Komoly gyűjtőkörre van, magánosok és intézmények vásárolják műveit, gyakran állít ki neves külföldi galériákban. Több album is megjelent munkásságáról, neves művészettörténészek méltatásával. A hazai kiadványokból Hegyi Lóránd, Forgács Éva, Fitz Péter, Néray Katalin Alexander Tolnay nevét említhetjük, de az osztrák Wilfried Skreiner, Donald Kuspit, a francia Michel Gaudot, a német Markus Walter, a szlovák Helena Markusova is komoly tanulmányokat írtak szaklapokban róla. Legutóbb épp a nem rég nyílt, rangos magángaléria, a Kogart jelentetett meg a művész tavaszi kiállítása alkalmából legújabb képeiről vaskos kiadványt, ismét Hegyi Lóránd elmélyült bevezetőjével.

Igaz, a rendszerváltás előtti időkben voltak nehézségei, a főiskola elvégzése után a hetvenes évek végén, amikor a táci Gorsium Étteremben dobolt, billentyűs testvérével duót alkotva, hogy a megélhetése biztosítva legyen. De tehetsége túlnötte a mellőző kultúrpolitikát. Fehér Lászlót „felfedezték”. Igaz, nem Magyarországon, Nyugat-Európában. Kezdetben a brigádnaplós és az aluljárós képek hoztak – gyanakvással együtt járó, nem hivatalos – sikert számára. Később Hegyi Lóránd, Néray Katalin és más művészettörténészek szakmai elismerése jelentette az áttörést, a bebocsátást legalább a „türt” kategóriába. Nem véletlen, hogy a rendszerváltás szimbolikus évében, 1990-ben, az ő fekete-sárga korszakának képei képviselték a magyar képzőművészetet a Velencei Biennálén. Felfigyelt rá a nemzetközi sajtó, a Neue Zeitung, The Wall Street Journal, Art News, Süddeutsche Zeitung, Stuttgarter Nachrichten, Die Welt írtak tárlatairól. Ezután egymás követték az európai meghívások: Bécs, London, Párizs, Berlin rangos múzeumi, galériái adtak helyet műveinek. Eljutott a tengeren túlra, Los Angelesbe, de kiállított Érsekújváron és Kolozsvárott is. 1993-ban Munkácsy-díjat, 2000-ben Kossuth-díjat kapott. Egyike azon alkotóknak, akik Budapesten élve sem szakadtak el a szülő- és felnevelő tájtól, Táctól és Dégtől, sőt, az utóbbi években egy tágas, igényes műtermet épített – saját tervei alapján – Tácot, ahol végre kedvére dolgozhat, ideális körülmények között. Azóta Tác és Budapest között ingázva zajlik az élete, ha csak nem tesz eleget valamely külföldi meghívásnak, s rendez kiállítást, tart előadást.

Allandóság a változásban – valamiképpen ezzel a kifejezéssel írható le első megközelítésre Fehér László már több stílusváltás megért piktúrája. Állandó, sőt, meghatározó jegye ennek a képformálásnak, hogy következetesen megmarad a – nevezzük úgy – spirituális, szenzibilis figuralitás keretei között. A kezdeti hiperrealista, fotorealista időszak után – a római ősztöndíj (1986) ebben nagy szerepet játszott – kialakult egy sajátos, csak Fehér Lászlóra jellemző ábrázolásmód. A figurák „elanyagtalanítása” vagy „átszellemiesítése” – fehér körvonalakkal körülrajzolt alakok jelennek meg képein, akik mintha a saját szellemletük képviselői lennének egy metafizikai, hideg, steril közegben. Tág terek, tiszta színek, s néhány meghatározó, gyakran hétköznapi, banális tárgy, alakzat – melynek megvan a maga súlya, többletjelentése, „szűrőpontja” – ahogy Susan Sonntag fogalmazza a fotóval kapcsolatban – töltik be a képmezőt. Ezzel a kifejezésmóddal Fehér László előkelő helyet vívott ki magának a magyar festészet megújításáért folyó küzdelemben, a nyolcvanas években. Az új festészet, az új szenzibilitás Hegyi Lóránd által szervezett kiállítás-sorozatában a Fehér-képek döntő súllyal járultak hozzá az új formanyelv, kifejezésmód elfogadtatásához. De nézzük, miként ír erről egyik legjobb értője, Hegyi Lóránd: „Fehér László a szigorúan dokumentarista hiperrealizmus felől jutott el az emocionális telített, drámai hangvételű, monumnetális új festészet legexpresszívebb megnyilatkozásához. Műveiben az egyéni sors, a családi és rokoni történetek

mindig a történelmi múlt felidézésével, az emberiség nagy konfliktusainak és tragikus eseményeinek poétikus újrafogalmazásával szervesen egybefonódva jelennek meg. Szubjektív historizmusa jelképekből építi fel a maga reális képi jeleneteit... a szubjektív történelem alakjai, a családi anekdoták figurái, régi fényképekről ismert dédapák és nagyapák, a művész gyermekkorának motívumai jelennek meg” – eddig az idézet, hozzátenném: sajátos pózban, fénytörésben, perspektívában. „S mindez mégsem narratív módon, hanem mindig egyetlen, zárt, szigorúan felépített, egy-egy kiemelt motívum köré szervezett kompozícióban” – nyeri el látvány(os) megfogalmazását. Mára több „korszakot” tudhat maga mögött. Kolorizmusa egy időben beszűkült, redukálódott, hosszú éveken át finoman variált fekete-szürke-fehér színkálát használt, később ez kiegészült a halványszürkéhez kevert okkersárga-rózsaszínnel, máskor sárga-zöld-kék tónusokkal. Modelljei lassan visszanyerték reális alakjukat, s mára egy lírai, bensőséges, azt is mondhatnám: pszichologizáló ábrázolás jellemzi. „Fehér festményei nem rejtvények, s így meg sem fejthetők.” De: „Van bennük valami titok, ami felkínálja magát a szemnek és a gondolkodásnak ...” – állítja Heller Ágnes a festőről írott esszéjében. Kissé másként fogalmazva erről a „titokról”: a képmező szuggesztív, intenzív telítettsége, a fény, a megvilágítás hatásos eloszlása, a színek dinamikája, a formák monumentális dekorativitása az „élettények édességét” (Füst Milán kifejezése) közvetíti... Talán ezért hatnak a világ minden táján.

Két dologról kell még szólni. Mindkettő konstans eleme ennek a festészetnek. Az egyik: Fehér László a hetvenes évek végén újjáformálta identitását, lelki-szellemi azonosulást vállalt a zsidósággal. Kezdetben az elhagyatott és elhanyagolt zsidó temetők romló, repedező, töredező sírköveit festette, majd mind mélyebbre hatolt a zsidó életforma és vallás rétegeibe. Megfestette a zsidó vallás kultikus tárgyait, a holocaust áldozatainak állított emléket képein (ennek egyik drámai és maradandó példája A gettó kapuja volt), de az ünnep(ek) szép pillanatai is megörökítésre kerültek. Amikor mindezt tette, nem váltott ki túl nagy elismerést egy olyan országban, mely többszörösen elítélte az agresszor Izraelt. A filozemitizmus nem tartozott a politikai erények közé. Fehér Lászlót mindez nem zavarta. Azt hiszem, e témájú képei jelentősen hozzájárultak ahhoz, hogy a magyar közönség a megértés igényével érdeklődni kezdett a zsidó vallás, történelem és kultúra iránt. Ennek az azonosulási folyamatnak egyik csúcspontját jelentették a festőművész izraeli látogatásai, amelynek élményéből remek festmények sora született. A zalaegerszegi kiállításon látható képek közül három is karakterisztikusan közvetíti ezt a tematikát: Oszlop mellett, Síró Dávid és Ima a falnál. Úgy gondolom, szép és megindító helyzet az, amikor a jeruzsálemi ima áhítata visszatalál az egykori zsinagóga szakrális terébe, légkörébe.

A másik: Fehér László „vidékisége”. Többről van szó, mint csupán arról, hogy nem tagadta meg indulása, gyermekkorai helyszíneit, élményeit. Hogy ma is kettős életet él: táci magányában és a zajos fővárosban. A lokalitás vállalásáról. A helyi színek, közeg, környezet motívumainak – a magasrendű festészet eszközeivel – egyetemes érvényűvé transzponálásáról. Bizonyítva: a lokális és egyetemes nem egymást kizáró, hanem egymásból táplálkozó elemek. De beszélhetünk konkrétan is. A dégi Festetics-kastély romos oszlopsora, lépcsője, kőbékája, tava, a „holland ház” a parkban – mind-mind megannyi káprázatos festmény ihletője. A Dégi emlékek sorozatához persze hozzátartoznak a régi fényképeken megörzött családi jelenetek, a szűkebb és tágabb család, a rokonság hihetetlen és mégis banális kalandjai a hétköznapi valóságnélküliségében. A táci nyárfás büfé, a kanális-part, a gátörház, s természetesen a Gorsium kövei, a provincia árnyalakjai szintén ott kísértene a szebbnél-szebb festményeken. Számomra Fehér László hűségét és a múltjának vállalását igazolják ezek a képek.

Ennyi bevezető után nézzük a zalaegerszegi tárlat anyagát. Ez lényegében válogatás budapesti kiállításának kollekcijából. Családtagjairól festett portrék, önarcképek mellett barátok, ismerősök voltak modelljei. Jeruzsálemi és más úti élmények színesítik a témakört. Mi jellemzi ezeket a 2001-4 között keletkezett új képeket?

Valamiféle bensőségeség, befelé fordulás, melankólia. Színvilága ugyan felélénkült, de maradt a tompa, derengő, pasztelles árnyalat: a világos, puhán felvitt nápolyisárga tónusoktól az egészen sötét hátterű, narancssárgáig terjed a skála. A tematika fő vonulata a privát szféra zárt világa, felesége, fia és lánya jelennek meg a képeken (Judit gyertyával, koponyával, szappanbuborékot fújva, felesége arcrészlete a visz-

szapillantó tükörben). Számos önarckép-variánssal találkozunk. Füles sapkában, „Rembrandtra gondolva”. Hegyi Lóránd az ez alkalommal megjelent album előszavában így kommentálja ezt a fordulatot: „A családi együttlét egyszerű pillanatai, a hétköznapi élet banális jelenetei, parkokban, elhagyatott folyóparton, némiképp kihalt nyári üdülőhelyek kertjében sétálgató, vagy tétlenül álldogáló figurák, magányos férfiak és nők, csendesen várakozó felnőttek és gyerekek töltik be vásznait... Kívül állnak az időn, miközben fájdalmasan, esendően a menthetetlenül továtűnő pillanatok szereplői...”. Sajátos paradoxon: a született kolorista Fehér László csak visszafogottan él e képességével, fölcillantja az izgató színességet, de nem engedi kibontakozni. A szürkés tónusokban felragyogó színek, színpásmák sajátos kontrasztot, feszültséget teremtenek. Ez a visszafogottság valamiféle rezignációról árulkodik, az elveszett Paradicsomról, a mögénk folyt időből kimentett pillanatok fájdalmas (képi) zárványlétéről.

Meditatív, borongós hangulat árad el képein, feleségének, fiának és lányának portréi kérdően, mintha választ várnának, tekintenek ránk, s mint Hegyi Lóránd is írja: kontaktus keresnek a szemek, a nézők befogadó, viszonzó aktivitására számítva. Az önvizsgálat, a szembenézés, a tükörbe tekintés önarcképei ezek – fanyar, kissé kiábrándult iróniával áthatva. A tükrön kívül még két tárgy jelenik meg gyakrabban: a koponya és a gyertya. A koponya nem csak a múlandóság, a bölcsesség és kiválasztottság, a gyertya a lélek, az emlékezés, az engesztelés jelképe. Úgy vélem, mindegyiknek van mögöttes jelentése, sőt, jelentősége a pálya jelenlegi szakaszán, talán határponton, ami később válik igazán érdekessé. (Kiknek szólnak ezek a szimbólumokba öltöztetett üzenetek? S megértik-e azok, akikhez szólnak?) Az Önarckép gyertyával az egyik leghatásosabb mű – legalábbis szerintem – ebben a kollekcióban. Rembrandt, Cavaraggio, Georges de la Tour reminiszenciákat ébreszt. A gyertyafény nagyra növeszti a mögöttes árnyékokat, az arc vonásait sajátos derengésbe vonja. Mintha az egyéniség kettőssége – sötét és világos oldala – hívódna elő. Az angyali és démoni. A vonások mélysége megszenvedett tudásról árulkodik, a tekintet „tud valamit az életről”, ami nem éppen szívderítő. A gyertyát tartó kéz mozdulata mégis a fölajánlásé, a feloldozásé. Lehet, hogy belemagyarázás: a kiszolgáltatott ember áldozatbemutatása ez a gesztus. Megveszekedett korunkban. A (jel)képek nyelvén megfogalmazva. De mondhatnám azt is: figyelmeztetés. Szerénységre és alázatra int. Egymás iránt. Az élők iránt.

***

A Gönczi Galériában a szomszédos Vas megye képzőművészei mutatkoztak be RégióArt címmel. Szerencsés gondolat volt a tárlat megszervezése, hiszen rég volt hasonló átfogó kiállítás Zalaegerszegen. Természetesnek tekinthető, hogy a Nyugat-Dunántúl alkotói szorosabb kapcsolatra töreksenek egymással, mi több ugyanazon Eurégió tagjai. (Erről majd később.) A mostani tárlat résztvevői mindannyian „Alap tagok”, azaz tagjai a MAOE Vas megyei szervezetének. (Ha így van, s netán kimaradt néhány fiatal, akkor ez sajnálatos.) No, de nézzük az anyagot, amely mindenképpen reprezentálja a vasi képzőművészeti életet. Nyilván több generáció, több stílusirányzat és műfaj képviseltette magát, az így szükségképpen eklektikus kollekcióban. Ez a közönség szempontjából akár vonzó is lehet... Kissé rapszodikus áttekintésünk a hangsúlyosabb művekre, jelenségekre igyekszik koncentrálni – miután több mint harminc művészről van szó – a teljesség igénye nélkül.

Az őrségi táj szépsége nyilván sokakat megihletett. Ennek szinte klasszikus példája Marosfalvi Antal: Őrségi harangláb című képe. Dekoratív, stilizált, de a realizmus körét el nem hagyó ábrázolásmódja, a hatvanas éveket idézi. Krieg Ferenc valószerűtlen és „színezavaros” kompozíciói, erőltetett csurgatásai sem a műfaj csúcsai. Horváth János Tölgye sajátos, erőteljes monumentalitásra törekszik, de leragad a „natúr” látványnál. Hatos Csaba Fűzfája, hajladozó ágaival – némi szentendrés, szecessziós beütéssel is – a jobbák közé tartozik. Csizmadia Attila Segesvári utcarészlete viszont korrektül megoldott grafika, elegáns, finom részletekkel. Várnai Valéria impresszionisztikus megoldásokkal kísérletezik, szimpatikusan. (Enteriőr, Akt)

A többség az absztrakt változatait műveli, a „feloldott”, dekoratív formációkká stilizált, színgazdag látvány szerelmese. E körben Vértési Péter végsőkéig stilizált, sejtelmes alakzatokkal komponált „jelenetei” ma is kedvesen furák, Dóczi László „fénystrófái” pedig megmozgatják a fantáziát. Az általa festett Repedt

harang kísérletet tesz a disszonáns hangok festői megjelenítésére, számomra kétes sikerrel. Kamper Lajos a jel(ek) „visszaérzékiesítésének” nagy varázslója; a rovásírást felhasználva bontja ki a maga sokértelmű „jel-vízióját”, bonyolult, szürkés tónusokból összeálló struktúrát alkotva. Kamper László bravúrosan kivitelezett nyomatain finom, pazar színezésű szemcsék-foltok segítségével épít sejtelmes alakzatokat, arcokat. Masszi Ferenc viszont épp ellenkezőleg: vastkos, tömbszerű formákkal dolgozik, többnyire – már-már monokrómiába hajló – fekete felületek „élednek” meg festményein, antropomorfizálódnak. Szemek, arcok (lelkek) rejtőzködnek a látszólag élettelen tárgyimitációkban. Simon János hasonlóan szimbólumokkal teltített, dekoratív felületeket alakít ki; sajátos színburjánzásából városok, jelek sejtelmes körvonalai bontakoznak ki. A Saváriai emlék – a jól ismert római sírkő – gazdagon megfestett felületével igazi trouvaille. Kétségtelen Lobler Ferenc triptichonja (Hova lett a Paradicsom?) az anyag egyik kiemelkedő műve. A hiperrealista stílusban megfestett „édeni” táj, immár ember nélkül, a kígyóval és a bűnre csábító almával két oldalán, valami olyasmit sugall: metafizikai kiüzetésben vagyunk, a megsemmisülés célkeresztjében.

Szilárd Béla: A bánat emberei I., II festményei a szürrealitásba hajló, látomásos festészet dekoratív példái, Stekovics Gáspár pedig lelki (fizikai) mélystruktúrákat épít, sötét zöldes-barnás valörököt variálva, rendkívüli festői felkészültséggel. Bartek Péter Pál Lebegése a festőművész egyik jellegzetes, figyelmet keltő munkája. Talán „manipulált figuralitásnak” nevezhetnénk az általa művelt technikát. Az általa tökéletesen megfestett testek, testrészek valamiféle takarásban, elrejtésben nyerik el a végleges formájukat. Ezek a „beavatkozások” talán eltávolítják, mintegy zárójelbe teszik a témát (az emberi testet), így határolódva el a naturális ábrázolástól.

A szobrok közül kiemelkedik Lesenyei Márta Női portréja (bronz) és Tornai Endre András három mives eleganciával megformált plasztikája. (Szívbeli, Álló alak, Harcos). Kodolányi László talált tárgyakból hihetetlen leleményességgel kreált rurális „kompozícióit” csak két, kétségtelen jól megoldott kisplasztika képviselte. Hesztera Aladár ketté vágott hegedűből és trombitából összeállított „assemblage-a” inkább ötlet, gage, mint valódi plasztika. (Hegebita-Tromgedű) Az iparművészeti alkotások közül érdekesekek voltak Széplakiné Tamási Gabriella üvegmaszkjai, Geszler Garzuly Mária kerámia lapjai, japános, zenei formációkat variáló fotófelvetelei és Varga Judit kerámia plasztikái. Foky Éva lebegő papír kompozíciója (PortRém) „szellemes” játék, Sütő Éva pedig a minitextil műfajából mutatott be pár szép darabot. Végül említsük meg Koller László Károly „vasrajzait”: mindkettő József Attilát idézi. Portréját a lemez kivágásai, rései formálják ki, akár egy vasálarcot. A Bánat című vers ihlette, dekoratív „vas-erdő” részlet kevés kapaszkodó ad az értelmezéshez.

Egyébként az Eurégio (Győr-Moson-Sopron, Zala, Vas és Burgenland) pályázatának helyet adó győri Bartók Béla Művelődési Ház tárlatán láthattuk a szombathelyi Soós Nóra remek, első díjat nyert festményeit. Itt is helye lett volna.

Végül mit mondhatnánk? A vasi képzőművészeti „szemle” – esetleges hiányai ellenére – jó benyomást keltett, elmélyítve, megerősítve azt a gondolatot, hogy ismernünk kell egymás értékeit, alkotóit. Alkalmat adott ez látogatás némi önvizsgálatra is, ki-ki eldönthette, hol tart a zalai képzőművészek társasága ebben az összevetésben. A közösen vállalható, minőségi művek kiválasztódására több alkalom kell biztosítani: az Eurégio pályázata fontos, de nem kizárólagos szerepet kaphat ebben. A két megyében a hasonló stílusban, felfogásban alkotó művészek csoportos kiállítása (talán) újabb kapcsolódási pontot, szellemi izgalmakat kínál. Távol a „központtól” egymásra vagyunk utalva, alternatív fórumokat, Európára nyitó, régiós értékrendet kell teremtenünk. Közös erővel mindenképpen többre jutva.

Csepregi Márta

Jamali tájak, emberek

Ljudmila Lipatova fotóiról

Alig több, mint egy hónapja tértem vissza nyolcadik szibériai expedíciómról. Ezúttal nem a számomra ismerős helyeken, a középső Ob vidékén, az erdős tundra és a tajga övezetében jártam, hanem sokkal északabbra vitt utam, a sarkvidéki Urál hegyei közé, a Szinja folyóhoz és az Ob alsó folyására. Életre szóló élmény volt látni az Urál-hegység kopár vonulatait árnyékos oldalukon hófoltokkal, tetejükön magányos kőszirtekkel, vagy szoborcsoportnak ható, több színben játszó kőképződményekkel (nem véletlen, hogy hanti nyelven az Urál-hegységet kew-nek, azaz Kőnek hívják). Úgyszintén nem feledhetem a kavicsos medrű patakok kristálytisza vizének jótékony hidegségét, a tőzegmoha puhaságát a talpam alatt, a júliusi fehér éjszakák csodáját, amint az alig lenyugvó és hamarosan felkelő nap lángoló színekkel festi be az eget. Tanulságos volt megfigyelni, hogy lefelé haladva miként nőnek a növények, hogyan váltja fel a törpenyírt a vörösfenyő, s hogyan válnak egyre dúsabbá az erdők és egyre tarkábbá a rétek. Jó volt gyalogolni a hegyekben, evezni a Szinján és ringatózni a tengerszerűre dagadt Ob méltóságteles hullámain. A legnagyobb élmény azonban az emberekkel való találkozás volt. A hegyekkel körülövezett tágas völgy sarkában megbúvó három kúpsátor lakóival, akik egy kétezer főből álló rénszarvascsoportot gondoznak az Urál európai oldalán. Mesterségük minden csinját-bínyját ismerő, erős, vidám, munka szerető emberek, akiknek a gyerekei is kiskoruktól kezdve természetesen nőnek bele évszázadok óta meghatározott szerepükbe, a fiúk a férfimunkákat, a lányok a női tevékenységeket elsajátítva. A Szinja lakóinak másik része a nyarat az Ob partján tölti, halásztelepeken, a lazacfajta nemes halra, a mukszunra halászva. E nyári munkával jutnak élelemhez és némi jövedelemhez – bár mint mindenhol, itt is a nyereség legnagyobb része a kereskedők markát üti.

De nem azért gyűltünk itt össze, hogy a jelenlévők az én élményeimet hallgassák. Azért kezdtem mégis ilyen szubjektív hangon a mondókámat, mert utam során – bár magam is fényképeztem – sokszor gondoltam arra, hogy ezt a látványt nem lehet képen visszaadni. A homályba vesző hegyvonulatokat, az Ob végtelen víztükrét, a hegyek között is érzékelhető lélekemelő tágasságot, s a tundra végtelenségét, ahol a horizonton az ég a földdel összeér... Nem is szólva a hangokról. A szél zúgása, a patakok csörgése, a rénpatak mennydörgésszerű dobogása, az állandó szúnyogdöngés mind, mind olyan hang, ami hozzátartozik ehhez a tájhoz.

Most pedig itt állunk, és megtapasztaljuk a csodát: Ljudmila Lipatova képei segítségével mégis át lehet élni valamit abból, amit én megtapasztaltam. E fotókat látva oda tudjuk képzelni magunkat a sarkvidéki Urál hegyei közé, szinte halljuk a szél sűvöltését a téli tundrán, csípi a füst a szemünket a hanti meg a nyenyec sátrakban, karnyújtásnyira kerülünk a királyi agancsú rénbikák, okos pásztorkutyák, virgonc gyermekek és tapasztalt, bölcs öregek közelebe.

Ljudmila Lipatova elsősorban muzeológus, és azokon az útjain vált íróvá, újságíróvá, helytörténésszé és fotóművésszé, melyeket a múzeumi állomány gyarapítása céljából tett. A Jamal-Nyenyec Autonóm Körzet néprajzi és történeti dokumentumait gyűjtve ismerte meg e zordságában is fenséges táj szépségeit, így

A csum borításáról le kell verni a havat. (Sarkvidéki Urál)

Öreg hanti halász (Hegyi Poluj)

remmel együtt hipermodern, csupa márvány és üveg épületbe költözött. A múzeum névadója, Ivan Semanovszkij nekünk, magyaroknak is ismerősünk, ha nem is ezen a néven. Ő volt az a szerzetes, Irinarh atya, aki a cári időkben, a 19. század végén és a 20. század elején missziós iskolát tartott fenn Obdorszkban, a régi Szalehardban, ahol nyenyec és hanti nebulókat oktatott a betűvetésre a saját anyanyelvükön. A magyar és finn tudósok, köztük Pápay József, aki Reguly Antal hanti feljegyzéseit megfejtendő járt az Obvidéken, nagy elismeréssel emlegették a tudós szerzetest írásaikban. Mindezt azért érdemes megemlíteni ezen a helyen, mert Irinarh atya írásaiból Ljudmila Lipatova egy kötetet állított össze, mely idén jelent meg. A kötet 257. oldalán az 1898. évi események között Irinarh atya arról tudósít, hogy a városba érkezett egy magyar nyelvész, Jozsif Jozsifovics Papai. Mi viszont most, jó száz évvel később egy obdorszki-szalehardi vendéget köszönthetünk hazánkban, és talán nem véletlen, hogy éppen Ljudmila Lipatovát, az obdorszki történeti dokumentumok szorgos gyűjtőjét. Kívánok neki minden jót, tartalmas alkotó éveket, a közönségnek pedig élményszerű ismerkedést a jamali tájakkal.

*(Elhangzott a Zalaegerszegi Szabadtéri Múzeumban
2005. szeptember 9-én)*

került barátságba a vidék lakóival, nyenyecekkel, hantikkal, komikkal, akik sátrukba és bizalmukba fogadták őt. Előtte, vele élték életüket, és beavatták őt hagyományaik titkaiba. Felhívnam a figyelmet A Hit című részleg képeire. Idegennek, kívülállóknak nem szokás megmutatni a házi bálványokat, vagy a halotti bálványt. Csak olyan láthatja őket, aki méltó rá. Lipatova úgy járja a vidéket, hogy tiszteletben tartja a szent helyeket, temetőket, ismeri a szokásokat, és tudja, hogyan kell viselkedni egy-egy kultikus fa, kő, vagy szent tárgy közelében.

Ljudmila Lipatova munkahelye Szalehardban van, a Jamal-Nyenyec Autonóm Körzet központjában. Itt, ezen a fotókiállításon is felvillan Szalehard lát képe, s a városban járva az ember tanúja lehet annak a hihetetlenül gyors ütemű fejlődésnek, ami az utóbbi években végbement. A fotókon, és a valóságban is úgy tűnik, hogy az iparosodás megállt a város határán. A távoli tundrán az életet az évszázados törvények határozzák meg, a jelenre csak a lánctalpasok nehezen eltűnő nyoma emlékeztet. A helyi vezetők feladata, hogy amíg lehet, megmaradjon a hagyományos kultúra lehetősége, melyben a természet és az ember harmonikus kölcsönhatásban élhet egymással. A helytörténeti múzeum, Lipatova munkahelye is ezt az életformát dokumentálja.

A szalehardi múzeum nemrégén új otthont kapott, a

kiállítóte-

Vera Lautander és lánya (Bajdarackaja Tundra)

Hírek

Könyvajándék Székelyföldnek

A Zalai Írók Egyesülete Pannon Tükör kiadója és szerkesztősége 120 értékes könyvet szállított Budapestre a Magyar Televízió könyvgyűjtő depójába, a Nádor utcai II-es kapuhoz. A Pannon Tükör könyvek sorozatban megjelent művekből többek között Pomogáts Béla és Bence Lajos esszé- és tanulmánykötetei, Major-Zala Lajos és Mátyus Alíz prózai munkája, rendszerváltozást feldolgozó regény, és 1956-os kamaszregény, több verseskötet és helytörténeti munka került az ajándécsomagba.

Koller László Károly: J. A.

Szerzőinkről

- Angyal Mária (1943; Budapest) Művészettörténész, számos kiállítás kurátora.
- Baán Tibor (1946; Budapest) Költő, tanulmányíró, esszéista.
- Bakonyi István (1952; Székesfehérvár) Irodalomtörténész, kritikus.
Legutóbbi kötete: Vendégeim voltak 3. (Felsőmagyarország Kiadó.)
- Beck Tamás (1976; Zalaegerszeg) Költő, prózaíró, kritikus.
- Bence Lajos (1956; Lendva) Költő, tanulmányíró, szerkesztő. Legújabb kötete: Identitás és entitás (Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet – Pannon Tükör Könyvek, 2005)
- Csepregi Márta (1950; Budapest) Nyelvész, egyetemi docens.
- Dányi József (1964; Lenti) Rádiós és televíziós szerkesztő.
- Füzi László (1955; Kecskemét) Irodalomtörténész, kritikus.
- G. Komoróczy Emőke (1939; Budapest) Irodalomtörténész, legújabb kötete: A szellemi nevelés fórumai (Hét Krajcár Kiadó, 2005.)
- Gróssinger Zoltán (1970; Zalaegerszeg) Prózaíró, megjelent írása az első közlése.
- Gyimesi Katalin (1983; Zalaegerszeg) Tanulmányíró, kritikus.
- Györi László (1942; Budapest) Költő, prózaíró. Legutóbbi kötete: Bizonyos értelemben (válogatott és új versek). Új Forrás Könyvek. 2002.
- Hagymás István (1955; Lendva) Tanulmányíró, esszéista, művészeti író. Legújabb kötetét Magejtés címmel a Muravidéki Baráti Kör Kulturális Egyesület jelentette meg.
- Király László (1954; Zalaegerszeg) Zeneszerző, zenei szakíró.
- László Zsolt (1964; Székesfehérvár) Költő, legújabb kötete: Mágusok horoszkópja (Pannon Tükör Könyvek, 2005)
- Makkai Ádám (1935; Chicago) Költő, műfordító, Legutóbbi kötete: Az erő (Belvárosi Kiadó, 2003)
- Merényi Krisztián (1970; Budapest) Költő, prózaíró. Szerepelt az Álmodók Földje című internetes antológiában.
- Nagy Beáta (1972; Zalaegerszeg) Tanulmányíró, kritikus.
- Péntek Imre (1942; Zalaegerszeg) Költő, kritikus, művészeti író. Legutóbbi kötete: Vigaszkereskedés (Vörösmarty Társaság, 2002)
- Saáry Éva (1929; Lugano) Költő, prózaíró, publicista, fotográfus. Első hazai kötete: Átható csend. (Százszorszép. 1994.)
- Selmeci György (1947; Marin, Svájc) Költő, képzőművész. Kötete: Írott munkák (Meyrin, 1997.)
- Somos Béla (1938; Sándorfalva) Költő, legutóbbi kötete: Fecskeúton (Bereki Irodalmi Társaság, Berekfürdő, 2003)
- Soós József (1953; Lenti) Költő, versei a Pannon Tükörben és más lapokban jelentek meg.
- Szalai Zsolt (1979; Győr) Költő, kritikus. Sütő Csaba Andrással közös kötetük A romantika posztulálása, illetve Spleen címmel jelent meg a FISz Könyvek sorozatában, 2004-ben.
- Szegedi Kovács György (1959; Sárszentmihály) Költő, legújabb kötete: Pompeji mozaikok (Ráció Kiadó, 2005.)
- Széki Patka László (1948; Veszprém) Költő, legutóbbi kötete: Amorgos II-III. (Vár Ucca Műhely Könyvek 2., Veszprém, 2002.)
- Urfi Péter (1986; Keszthely) Tanulmányíró, kritikus.